

Министерство на просветата на Република Молдова

Кирилка Демирева, Елена Рацеева, Надежда Кара

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

за **6.** клас

издание четвърто, преработено

CARTIER
educational

Elaborat conform Curriculumului disciplinar în vigoare și aprobat
prin Ordinul Ministrului nr. 277 din 5 mai 2011.
Editat din sursele financiare ale Fondului Special pentru Manuale.

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.
Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md
cartier.md

*Cărțile CARTIER pot fi procurate pe shop.cartier.md și în toate librăriile bune
din România și Republica Moldova.* Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks și pe cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel./fax: 022 24 10 00.

E-mail: librariadinhol@cartier.md

Colecția *Cartier educațional* este coordonată de Liliana Nicolaescu-Onofrei

Editor: Gheorghe Erizanu

Autori: Kirilka Demireva pentru limba bulgară (temele 2, 3, 4), pentru literatura artistică (temele 1, 3, 4);

Elena Rațeva pentru poezia populară bulgară, pentru literatura artistică (tema 2);

Nadejda Kara pentru limba bulgară (temele 1, 5, 6)

Consultant: Tatiana Stoianova

Recenzenți: prof. dr. Simeon Ianev (Bulgaria); docent Kiril Țancov (Bulgaria)

Recenzenți pentru reeditare: Nadejda Dimitrova

Comisia de experți: Nadejda Dermeņji, sp. coord., M.Î.; pr. Tamara Kasir, Ș.M. Moscovei, Cahul;

pr. Maria Cerneva, Ș.M. Valea-Perjei, Taraclia

Lectori: Kirilka Demireva, Elena Rațeva, Nadejda Kara

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoedactare: Victoria Dumitrașcu, Marina Darii

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Tipografia Bons Offices

Kirilka Demireva, Elena Rațeva, Nadejda Dermeņji

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА ЗА 6. КЛАС

Ediția a IV-a, iunie 2017

© 2017, 2011, 2006, 2001, Editura Cartier pentru această ediție.

Toate drepturile rezervate. Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Демирева, Кирилка.

Български език и литература: за 6. клас/ Кирилка Демирева, Елена Раџева, Надежда Кара;

comisia de experți: Nadejda Dermeņji [et. al.]; Мин. на просветата на Респ. Молдова. –

Изд. 4, перераб. – Chișinău: Cartier, 2017 (Tipogr. „Bons Offices”). – 256 p. –

(Colecția „Cartier educațional”/ coord. de Liliana Nicolaescu-Onofrei,

ISBN 978-9975-79-896-9).

Apare din sursele financiare ale Fondului Extrabugetar pentru Manuale. –

870 ex.

ISBN 978-9975-86-185-4.

811.163.2+821.163.2.09(075.3)

Д 306

Acest manual este proprietatea Ministerului Educației al Republicii Moldova

Școala/Liceul _____

Manualul nr. _____

Anul	Numele și prenumele elevului care a primit manualul	Anul școlar	Starea manualului	
			la primire	la returnare
1				
2				
3				
4				
5				

- Învățătorul trebuie să controleze dacă numele elevului este corect scris.
- Elevii cărora le este destinat manualul nu trebuie să facă niciun fel de notații pe pagini.
- Rugăm ca manualele să fie păstrate cât mai îngrijit.
- Starea manualului se va înscrie folosind termenii: nouă, bună, îngrijită, nesatisfăcătoare, proastă.

СЪДЪРЖАНИЕ

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ПЪРВА ТЕМА: СЛОВОТО – МОЕ ОТКРОВЕНИЕ И СИЛА	8
МОЯ ОПОРА И ГОРДОСТ, Нико Стоянов	8
НАШИЯТ ЕЗИК, Алексей Матеевич	9
Урок 1. Промени на гласните звукове в българския език.....	10
Урок 2. Промени на съгласните звукове в българския език.....	12
Урок 3. Струпване на съгласни звукове. Двойни съгласни.....	14
ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ 1	16
ВТОРА ТЕМА: ИСКАМ ДА ЗНАМ	18
ЗЕМЯ, Михаил Бъчваров	18
ЯН БИБИЯН НА ЛУНАТА (откъс), Елин Пелин	19
Урок 4. Текст.....	20
урок 5. Научен текст	22
урок 6. Научнопопулярен текст. Научнофантастичен текст	24
Урок 7. Научно описание и научно повествование	26
Урок 8. Разсъждение. Отговор на научен въпрос.....	28
Урок 9. Официално-делови текст	30
Урок 10. Как да създаваме официално-делови текстове.....	32
ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ 2	34
ТРЕТА ТЕМА: КОЙ СЪМ АЗ?	36
НЕБЕТО НА ДЕТСТВОТО, Тодор Стоянов.....	36
МОЯТА ПЛАНЕТА, Петя Дубарова	37
Урок 11. Изречението – градивна единица на текста.....	38
Урок 12. Еднородни части на простото изречение	40
Урок 13. Сложно съчинено изречение	42
Урок 14. Сложно съчинено съединително и сложно съчинено противоположно изречение	44
Урок 15. Сложно съчинено разделително и сложно съчинено разнородно изречение	46
Урок 16. Употреба на сложното съчинено изречение. Пунктуация	48
Урок 17. Сложно съставно изречение	50
Урок 18. Пряка реч. Авторска реч.....	52
Урок 19. Преразказ	54
ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ 3	56
ЧЕТВЪРТА ТЕМА: ОТКЪДЕ ИДВАМ?	58
Урок 20. Думата като назоваваща единица	60
Урок 21. Синоними и антоними	62
Урок 22. Контекстови синоними.....	64
Урок 23. Омоними и пароними	66
урок 24. Устойчиви словосъчетания (фразеологизми).....	68
ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ 4	70
ПЕТА ТЕМА: КОЙ Е ДРУГИЯТ ДО МЕН?	72

АКО ГО НЯМАШЕ ДРУГИЯТ, Марина Стоянова.....	72
ДА СЕ ОБИЧАМЕ, Надя Неделина.....	73
Урок 25. Производни и непроизводни думи	74
Урок 26. Сложни думи	76
Урок 27. Части на речта	78
Урок 28. Съществително име. Числително име	80
Урок 29. Прилагателно име.....	82
Урок 30. Възвратно лично и възвратно притежателно местоимение.....	84
Урок 31. Показателни местоимения	86
Урок 32. Въпросителни местоимения.....	88
Урок 33. Относителни местоимения	90
Урок 34. Местоименията като свързващи думи в текста	92
ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ 5	94

ШЕСТА ТЕМА: КАКВО ЗНАЯ ЗА МОЯ РОДЕН КРАЙ? 96

ЩЕФАН, ЩЕФАН, ГОСПОДАР ВЕЛИКИ	96
РОДИНО-МАЙКО, Ливиу Деляну	96
НОЩЕМ В БУДЖАКА, Димитър Пейчев	97
Урок 35. Глагол	98
Урок 36. Залог на глагола	100
Урок 37. Сегашно историческо време	102
Урок 38. Причастие. Видове.....	104
Урок 39. Сегашно деятелно причастие.....	106
Урок 40. Минало деятелно причастие	108
Урок 41. Минало страдателно причастие	110
Урок 42. Деепричастие.....	112
Урок 43. Частици и междуметия	114
ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ 6	116

БЪЛГАРСКА НАРОДНА ПОЕЗИЯ

МИТИЧЕСКИ ПЕСНИ 126

Слънце и Грозданка	127
Слънчеви люлки и Драгана	130
Свети Никола и девет ламы	130
Жениш ме, мамо, годиш ме.....	133
Струна невяста	135

ОБРЕДНИ ПЕСНИ..... 137

Седнал Господ да вечеря	138
Добра вест от коледари.....	138
Тръгнал ми е свети Герги	139
Ой, Лазаре, Лазаре.....	140
Бре, Славейко, добър юнак.....	141
Заспало ми е детенце	141
Дай, боже, урожай	141
Момиченце мънинко.....	141
Пеперуда летяла, летяла.....	142
Германчо, мамо, Германчо	142

ТРУДОВИ И БИТОВИ ПЕСНИ	143
Два са бора ред поредом расли.....	143
Похвалил се Димо.....	144
Байно ле Иване.....	146
У Недини слънце грее.....	146
Находи ли се, мома Марийо.....	148

ЮНАШКИ ПЕСНИ	149
Крали Марко освобождава три синджира роби.....	149
Разболял се Крали Марко.....	153

ХАЙДУШКИ ПЕСНИ.....	154
Гората и Инжде войвода.....	155
Калиновата майчица.....	156
Стоил по двори ходеше.....	157
Чавдар през гора вървеше.....	158
Хайдушка смърт.....	158

ИСТОРИЧЕСКИ ПЕСНИ	160
Даваш ли, даваш, балканджи Йово.....	160
Слушайте, мало, голямо.....	161

ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА

ПЪРВА ТЕМА: ГЛАСЪТ НА СВОБОДАТА	166
ХАЙДУТИ, Христо Ботев.....	166
ПРИСТАНАЛА, Христо Ботев.....	171
ХАДЖИ ДИМИТЪР, Христо Ботев.....	172
ХРИСТО БОТЕВ, Иван Мавроди.....	174
„ТОЙ НЕ УМИРА“, Иван Вазов.....	176
ПОД ИГОТО. ГОСТ, Иван Вазов.....	177
ПОД ИГОТО. РАДИНИ ВЪЛНЕНИЯ, Иван Вазов.....	184
ИДЕ ЛИ?, Иван Вазов.....	191
КЪМ БАЛКАНА, Петър Бурлак-Вълканов.....	201
ПЕЕШЕ МАМА, Михаил Бъяваров.....	202

ВТОРА ТЕМА: ВДЪХНОВЕНИ ОТ НАРОДНАТА ПЕСЕН.....	205
ЛУД ГИДИЯ, Пенчо Славейков.....	205
ХАЙДУШКИ ПЕСНИ, Пейо Яворов.....	209
СЪБУДИ СЕ ЯСНО СЛЪНЦЕ, Асен Разцветников.....	212
СЕЛСКА МУЗИКА, Таня Танасова.....	213
МАГИЯ, Александър Миланов.....	215

ТРЕТА ТЕМА: И СМЕШНО, И ТЪЖНО.....	217
БАЙ ГАНЬО. Бай Ганьо пътува, Алеко Константинов.....	217
ПЕЧЕНА ТИКВА, Елин Пелин.....	223

ЧЕТВЪРТА ТЕМА: АКО МОЖЕХА ДА ГОВОРЯТ	229
ПО-МАЛКАТА СЕСТРА, Йордан Йовков.....	229
МАЙЧИНИ ТРЕВОГИ, Емилиян Станев.....	236
В МЕСТЕКЪНЕЙ, Михаил Садовяну.....	241

ТЪЛКОВЕН РЕЧНИК	245
ОТГОВОРИ НА ТЕСТОВИТЕ ЗАДАЧИ	253

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ЗАБЛУДА Е, ЧЕ САМО ПИСАТЕЛИТЕ... ТВОРЯТ КНИЖОВНИЯ ЕЗИК. А ИСТИНАТА Е, ЧЕ ТВОРЕЦ В ЕДИН ЕЗИК Е ВСЯКОЙ, КОЙТО БОРАВИ С НЕГО В ОБЩЕСТВО.

АЛЕКСАНДЪР ТЕОДОРОВ-БАЛАН

СЛОВОТО – МОЕ ОТКРОВЕНИЕ И СИЛА

Где не си ти, език свещен на моите деди, в какво не те намираме, в коя мисъл и в кое чувство на българина не те откриваме, винаги величествен и мощен, винаги сладък и горчив, тъжен и весел? Открай време един и същ, ти се явяваш пред нас толкова разнолик, толкова разностранен, че и тоя, който не те познава добре, не може да не наведе в удивление глава, да не се опие от чара на твоята музика. А който те разбира и владее, който чрез тебе се е обвърнал с първа дума към живота и света, само той един знае какво незаменимо богатство си ти за него и за народа му. Само той може да каже какво будиш в душата му, когато чуе звук, едничък твой звук сред пъстрата гама на другите езици... Днес, о, роден български език, и последният българин знае, че догдето си ти, ще пребъдем и ние.

СТИЛИЯН ЧИЛИНГИРОВ ИЗ „ВЪЗХВАЛА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК”,
СОФИЯ, 1941 Г.

МОЯ ОПОРА И ГОРДОСТ

(откъс)

Този език, на който пиша,
тези клетвени думи,
този език,
създаван сричка по сричка,
мъка върху мъка,
предаван от бунт на въстание,
от книга – към бесило,
от уста – на уста,
дори когато
езиците на непокорните
са били изтръгвани,
този език,
с който днес ще ме разбере
половината човечество
в света –
е мой – роден майчин
български език!

НИКО СТОЯНОВ

НАШИЯТ ЕЗИК

(откъс)

Нашият език – имане,
в роден дом – далечно детство,
в майчините топли длани
бисер низ – като наследство.

Нашият език е огън
в бащиното ни огнище.
Несполуки и тревоги
с тиха думичка различва.

Нашият език е песен –
тихо падащи снежинки,
мълния под свод небесен,
облаци под свода синкав.

Нашият език е шарка
на горите – Кодри млади.
Днестър, в който гаснат ярки
сутрин звездните лампади.

АЛЕКСЕЙ МАТЕЕВИЧ
ПРЕВОД ОТ РУМЪНСКИ НИКО СТОЯНОВ

В дни на съмнения, в дни на тягостни размисли за съдбата на моята родина – ти един си ми поддръжка и опора, о, велик, могъщ, правдив и свободен руски език! Ако те нямаше – как да не изпаднеш в отчаяние, като гледаш всичко, което се върши у дома? Но не можеш да не вярваш, че такъв език не е даден на велик народ.

ИВАН ТУРГЕНЕВ

● Проследи кои идеи и чувства обединяват текстовете на българските творци Стилиян Чилингиров и Нико Стоянов, на румънския поет Матеевич и на руския писател Тургенев?

● Кой език е твой роден? С кои думи ще изразиш най-добре своето отношение към него?

ПРОМЕНИ НА ГЛАСНИТЕ ЗВУКОВЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

(повторение и разширение)

1. Прочети откъс от изказването на прочутия руски учен филолог академик Дмитрий Лихачов.

Аспарух **създаде плътта** на **българската държава**, Кирил и Методий – нейния дух. В тази държава на духа в **стегнат** строй в **защита** на българския **народ** стояха **езикът, писмеността и литературата**.

Затова не можах да я **победят чуждоземните завоеватели**.

- Как авторът определя ролята на езика в историята на българския народ?
- Как разбираш думите „Словото – мое откровение и сила”? Какво значи „откровение”?
- Открий в уводните текстове на Стилиян Чилингиров, Нико Стоянов, Иван Тургенев и Алексей Матеевич думите, с които те определят езика като „откровение” или като „сила”.

2. Прочети на глас подчертаните думи от текста в началото на урока. Каква е разликата между произнасянето и написването на гласните звукове в тези думи?

ЗАПОМНИ!

Произношението на неударените гласни може да се променя.

Гласните двойки **А-Ъ** и **О-У** извън ударение не се изговарят ясно и се приближават една към друга. Това се нарича **потъмняване на гласните**.

- Гласните в българския език според особеностите на произнасянето се делят на:

тесни:	и	ъ	у
широки:	е	а	о

При произнасяне неударените **широки гласни се стесняват (потъмняват)**: баща – [бъшта], голям – [гулям]

3. Припомни си правилото за произнасянето на граматическите форми:

окончание на глагола **членна форма за мъжки род**

стоя, чета – **стоят, четат** **моят, моя; града, денят, деня**

- Открий в текста от задача 1. думи със същите граматически форми. Запиши ги и коментирай произношението им.

4. Прочети на глас думите:

часовник, жадувам, шаран, шапкар

При потъмняването на гласните **а-ъ, о-у, е-и** проверяме правописа със сродна дума, в която сричката е под ударение: часовник – час, гора – горски.

5. Постави пропуснатите букви. Запиши думи за проверка:

п...тека, г...ра, прик...зка, г...тов, ж...лея.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Прочети думите. Обясни как се променят подчертаните гласни при произнасянето на думите. Как ще провериш правописа на тези гласни?

борец, гараж, пътепис, дърво**о**резба, др**ъ**вче, мал**ъ**к, хит**ъ**р, чет**а**, ход**я**, вр**ъ**х, в**ъ**рховен, оч**а**рование, ваш**и**те, мо**и**те, геро**и**те, мили**о**н.

2. Попълни таблицата с примери от задача 1. и със свои собствени.

Вид на промяната	Примери		
	Пишем	Изговаряме	Дума за проверка
Потъмняване на гласна а след съгласни ч, ж, ш .			
Непостоянно ъ			
Подвижно ъ			
Изпадане на неударена гласна и			

3. Поправи грешките в изреченията.

Едно невинно бяло аганце пийше вода ут бистар и хладен ручей. – Една ожедняла мравка припалзяла до един извур. – Кузата е опитумена в далбока древнуст. Тялуту на търалежъ е късо, с удалжена муцуна.

4. В текстовете от уводната част открий и запиши думи, които съдържат: **Я променливо; непостоянно **ъ**, подвижно **ъ**.**

ЗАПОМНИ!

ФОНЕТИЧЕН РАЗБОР – определяме звуковия състав на думата.

ФОНЕТИКА – наука за звуковете.

5. Направи фонетичен разбор на думите: свещ, дърво, мач, ягода, заек. Използвай таблицата.

Дума	Брой на буквите	Брой на звуковете	Видове звукове				
			гласни		съгласни		
			тесни	широки	звучни	беззвучни	

6. Посочи верния отговор. Потъмняването на гласните е свързано с:

- а) изговора на следходната съгласна;
- б) изговора на гласната в корена на думата;
- в) изговора на предходната съгласна;
- г) изговора на гласните в неударена сричка.

ПРОМЕНИ НА СЪГЛАСНИТЕ ЗВУКОВЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

(повторение и разширение)

1. Прочети откъс от стихотворение на Кирил Христов за родната българска реч.

Ти – като на дете усмивката лучиста!
 Ти – като майчина милувка тиха, чиста!
 И сладка си като молитва в късен час,
 и твърда, твърда си, о реч, като елмаз!

- Кои качества на родната реч подчертава поетът чрез сравненията?

2. Препиши от стихотворението думите, в които правописът на съгласните не съвпада с произнасянето им. Обясни, като си припомниш изученото за промяната на звучни съгласни в речта.

- ✓ **Съгласните в българския език се делят на:**

шумови							
с участие на гласа: (звучни)	г	б	в	д	з	ж	
без участие на гласа: (беззвучни)	к	п	ф	т	с	ш	ц, ч
сонорни	р	л	м	й			

Звучните съгласни се обеззвучават:

- пред беззвучна съгласна (подпис – потпис)
- в края на думата (град – грат)

Съгласните могат да се уеднаквяват по звучност:

разходка – расхотка; отгатвам – одгатвам.

Проверяваме правописа на съгласните в думата по следния начин:

- ✓ **Различяваме** думата на морфеме (припомни си що е морфема).

произнасяме:

гратски

бескраен

пишем:

градски

безкраен

- ✓ **Намираме** дума, в която морфема с проверяема съгласна стои пред гласна:

градски – градОве

безкраен – безУмен

- ✓ **Запомняме:**

ако представката завършва на съгласна, тя е звучна (из-, под-, пред-, над-).

Например: изключвам, подскачам, предписвам, надхвърлям, възстановявам.

Изключение – от-, с-: отгатвам, сближавам.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Попълни таблицата в тетрадката си със собствени примери.

Обеззвучаване на звучните съгласни Б, В, Г, Д, Ж, З		Озвучаване на беззвучните съгласни П, Ф, Т, К, Ш, С от звучните след тях
в края на думата	в средата на думите пред беззвучна съгласна	
дъ б	но ж че	коси т ба

2. Прочети текста.

Пчелите предават информацията помежду си чрез танц. Те съобщават колко далеко се намира източникът на нектар и в каква посока трябва да се лети, за да се стигне до него.

Езикът на мравките се състои от миризми и съдържа десетина различни думи и команди.

Някои пеперуди изпращат своите сигнали чрез миризми на разстояние до осем километра.

Препиши думите, в които:

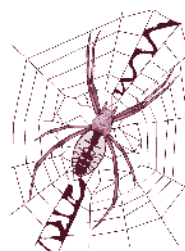
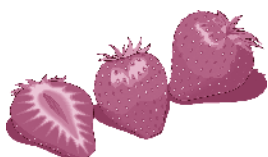
- звучните съгласни се обеззвучват при произнасянето;
- всички съгласни са беззвучни;
- няма нито една беззвучна съгласна;
- има само сонорни съгласни.

3. В кой ред е допусната грешка в правописа на думите?

А. а) Здравко	Б. а) предстоят
б) блиският	б) изпълнение
в) деветдесет	в) съобщавам
г) вторият	г) подсвиркам
д) физкултура	д) включвам

● Обясни разликата между изговор и правопис на четири от думите по избор. Запиши думите, с които се проверява правописът им.

4. Запиши названията на нарисуваните предмети. Колко букви и колко звука съдържа всяка дума?

СТРУПВАНЕ НА СЪГЛАСНИ ЗВУКОВЕ. ДВОЙНИ СЪГЛАСНИ (повторение и разширение)

1. Прочети на глас откъс от стихотворението „Кортен“ на Георги Барбаров.

Кортенски родни простори!	Израснал със тези рекички,
Мои навред небеса.	без сила сега и без глас.
Тук детството с мене говори,	Къде сте, приятели всички,
дари ме със чиста роса.	аз идвам на гости при вас.

- Препиши думите, в които съгласните звукове се изговарят и се пишат различно. Каква е причината за тази разлика.

2. Прочети на глас думите. По какво изговорът се различава от правописа? вестник, пръстче, гигантски, звездна.

Когато **в средата на думата** се струпват съгласни звукове, един от тях, най-често **Д** и **Т**, се изпуска при произнасяне:

Пишем ща**ст**лив – произнасяме ща**сл**ив.

В края на думите не се произнася съгласният звук **Т**, когато е след съгласните **С** и **Ш**:

младос(т), дъж(д), блестящ.

Съгласните се пишат задължително.

✓ В няколко думи съгласните не се пишат и не се изговарят, макар че съществуват в други сродни думи:

сърце – сър д ечен	нужно – нуж д а
расна – расте	пусна – пу щ ам

3. Прочети думите. Отдели морфемите във всяка от тях.

поддържам, раззеленявам, радостта, ценна, петтонен, осемметров.

При образуването на думи съгласните звукове на две съседни морфемии могат да бъдат еднакви. По такъв начин се получават думи с двойни съгласни: **цен - н - а**, **радост -т- а**.

Съгласният звук **Н** се удвоява при формите за женски и среден род и за множествено число на прилагателните имена, които в мъжки род завършват с **-НЕН**:

це**нен** – це**нна**, це**нно**, це**нни** (гласната **Е** изпада).

есе**нен** – есе**нна**, есе**нно**, есе**нни**.

4. Обясни защо следните думи се пишат с двойна съгласна. Направи им морфемен разбор.

пролетта, беззъб, пленник, ранна, поддам, десетте.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Прочети стихотворението „Слово“ от Иван Бунин.

Мълчат могили, мумии, останки –
сред тази мъртвина.
От тъмна древност в гробищната сянка
живеят писмена.
Какво имане и какво богатство! –
Кристално звънка глеч!
Пазете в дни на злоба и злорадство
безсмъртната ни реч.

превод от руски НИКО СТОЯНОВ

- Препиши думите, в които изговорът и правописът на съгласните не съвпадат. Където е възможно, посочи думи за проверка на правописа. Обясни правописа на преписаните думи.
- 2. От текстовете на Иван Тургенев и Алексей Матеевич в началото на темата препиши думите, в които има струпани съгласни и двойни съгласни. Запиши думите, с които може да се провери правописът на тези съгласни.
- 3. Членувай съществителните имена. Състави и запиши пет изречения, като използваш членувани съществителни имена:
радост, свежест, пролет, нощ, мост, крепост, пръст, местност.
- 4. Запиши прилагателни имена в женски и среден род и в множествено число. Състави изречения, като използваш новообразуваните прилагателни имена.
съвременен, каменен, сънен, утринен.
- 5. Образувай и запиши думи с представки из-, раз-, под-, над-. Коренът да започва със съгласни „з“ и „д“. Подчертай двойните съгласни.
- 6. Открий грешките. Редактирай.
Фсеки изследовател се зблъсква с противоречивос и сложнос на природните явления. – На пръф поглет традиционата песен е сложна. – Какво за вас има първостепенна важнос при запознаването с ново художествено произведение?

7. В кой ред има грешка?

А. а) обикновенни
б) промишлени
в) фирмени
г) машинни	Б. а) възраст
б) пръст
в) бодрост
г) принос	В. а) празнувам
б) присъствие
в) участвам
г) възрастни
Г. а) телефонна
б) касетофонна
в) писменна
г) милионна	Д. а) звучност
б) точност
в) младост
г) подност	Е. а) съвест
б) прогрест
в) арест
г) почест

1. Разликата между звук и буква е:

- а) в изговора им; в) разлика няма;
б) в правописа им; г) звука чуваме, а буквата пишем.

Кой е верният фонетичен разбор?

- 2.** а) вяра – 4 букви, 5 звука;
б) лютив – 5 букви, 6 звука;
в) ютия – 4 букви, 4 звука;
г) Петьо – 5 букви, 4 звука;
- 3.** а) голям – 2 гласни, 3 съгласни;
б) шофьор – 2 гласни, 4 съгласни;
в) ютия – 3 гласни, 1 съгласна;
г) нощ – 1 гласна, 2 съгласни.

В кой ред е допусната грешка?

4. а) пръст;	8. а) дълг;
б) кръв;	б) хълм;
в) гръб;	в) стълба;
г) твърд.	г) гълтка.
5. а) рязал;	9. а) влязал;
б) гледал;	б) вятър;
в) питал;	в) рязал;
г) расал.	г) казал.
6. а) сноп;	10. а) сок;
б) поп;	б) лук;
в) куп;	в) рак;
г) роп.	г) сняк.
7. а) здраве;	11. а) нос;
б) зграда;	б) кос;
в) здание;	в) мос;
г) здрач.	г) бос.

В кой ред няма правописна грешка?

12. а) къс;	13. а) връсник;
б) ръс;	б) кръсник;
в) пръс;	в) машинописка;
г) радос.	г) баскетболиска.

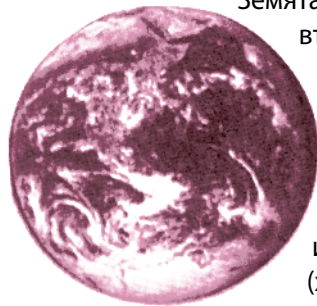
В кой ред има правописна грешка?

- 14.** а) подържа – поддържа;
б) надавам – наддавам;
в) подавам – поддавам;
г) размивам – размивам.

15. а) безименни;
б) неизменни;
в) сезонни;
г) в никой ред.
16. В кой ред има несъответствие между правоговор и правопис?
а) погледна (мин. време) – ще погледна (бъд. време);
б) река (същ. име) – река (глагол);
в) печатът (същ. име) – печатат (глагол);
г) пита (същ. име) – пита (глагол).
17. В кой ред няма правописна грешка?
а) редакционни;
б) масленни;
в) умишленни;
г) обикновенни.
- В кой ред има правописна грешка?
18. а) пролетта;
б) песента;
в) ноща;
г) свещта.
19. а) уредба;
б) свадба;
в) наредба;
г) разпоредба.
20. а) разписка;
б) разказ;
в) раздвижвам;
г) распределяям;
21. а) сърдце;
б) ръце;
в) лице;
г) слънце.
22. а) братство;
б) децтво;
в) приятелство;
г) мъжество.
23. а) кръгал;
б) бягал;
в) писал;
г) мазал.

ИСКАМ ДА ЗНАМ

НАШАТА ПЛАНЕТА ЗЕМЯ

Земята има приблизителна форма на кълбо. Разстоянието от повърхността на Земята до центъра ѝ е около 64000 км.

Земята е изградена от слоеве. В центъра ѝ се намира земното ядро, което е обвито от земната мантия. Над мантията е разположена земната кора – литосферата (литос – камък, сфера – кълбо). Литосферата е по-тънка под океаните и по-дебела под високите планини. Океаните, моретата, езерата и реките образуват водния слой на Земята – хидросферата (хидор – вода). На някои места в океаните хидросферата достига дебелина 10 км. Над литосферата и хидросферата се разполага въздушният слой на Земята – атмосферата (атмос – въздух), а над атмосферата – космичното пространство. Съществува и един особен слой на Земята, в който се намират живите организми – биосфера (биос – живот). Биосферата обхваща част от атмосферата, част от литосферата и цялата хидросфера.

ИЗ УЧЕБНИК ПО ПРИРОДОЗНАНИЕ

ЗЕМЯ

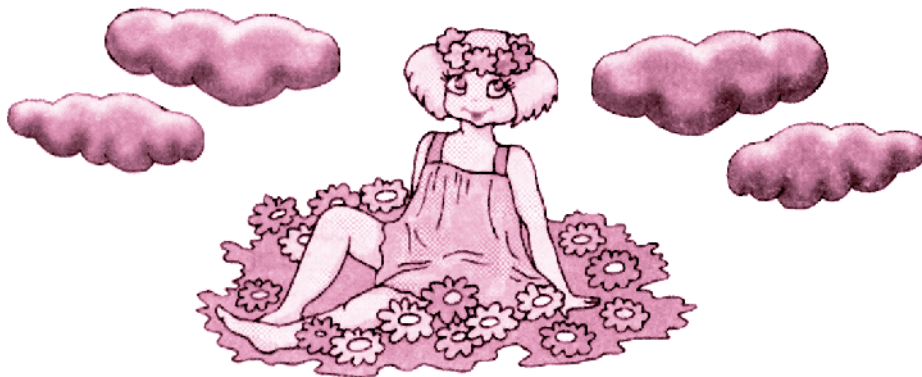
Ний сме всички деца на земята,
сучим нейните черни гърди.
Тя от нас е във песни възпята,
и от нас изорана в бразди.

Тя ни храни със златното жито
и пои ни със хладна вода.
Тя е наша съдба и защита –
ний сме нейните родни чеда.

Тя цъфти със зелени градини
и белее с красиви селца,
тя живей милиони години,
и е млада и ражда деца.

Ний сме всички деца на земята,
сучим нейните черни гърди.
Тя от нас е във песни възпята
и от нас изорана в бразди.

МИХАИЛ БЪЧВАРОВ

КЪМ ЗЕМЯТА

Там горе се подаваше тъмносиният огромен кръг на Земята. Ян Бибиян вдигна ръка и я посочи:

— Сега там, Калчо!... Да не се бавим повече!... През тая тъмна бездна ще потърсим нашия път към родината!

Калчо се развълнува. Червенина покри лицето му, очите му светнаха радостно...

— Хайде, качвай се! – рече Ян Бибиян.

Калчо скочи бързо на стълбата, полази по нея и се изгуби в тялото на „Светкавица“. Ян Бибиян го последва.

След малко голямото тяло на машината трепна и тя леко се отдели от твърдата повърхност на Луната, издигна се и се отправи към висинето.

Ян Бибиян отвори радиоапарата:

— Ало! Ало! Иа! Иа!...

Той не чака много. Гласът на Иа се обади.

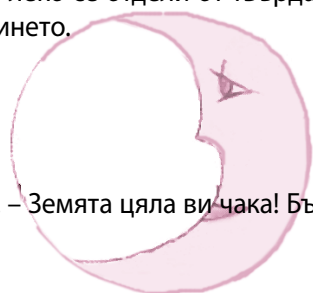
— Вече тръгваме – каза Ян Бибиян.

— Чакаме ви с нетърпение – отговори радостно Иа. – Земята цяла ви чака! Бързайте, бързайте, бързайте!

Ян Бибиян даде голяма скорост.

Веднага усетиха, че напущат тънкия слой въздух, който обкръжаваше луната, и потънаха в етера, в пустото междупланетно пространство.

Те летяха със страшна скорост и почнаха да преминават със светкавична бързина светли и тъмни пространства, унесени от една мисъл – Земята, Земята, Земята!

ЕЛИН ПЕЛИН
ИЗ РОМАНА „ЯН БИБИЯН НА ЛУНАТА“

ЛЮБОЗНАТЕЛЕН ШЕСТОКЛАСНИКО,

● Как мислиш, нужно ли е хората да знаят повече неща за планетата, която населяват? Защо?

● Какви факти за планетата Земя ти съобщава текстът „Нашата планета земя“?

● Защо българският поет от Бесарабия Михаил Бъчваров е озаглавил своето стихотворение „Земя“? От чие име той изповядва мисли и чувства? Какви са те? Споделяш ли ги?

● Кой момент от романа „Ян Бибиян на Луната“ от Елин Пелин ти припомня откъсът „Към Земята“?

● От какво са развълнувани Калчо и Ян Бибиян? Накъде летят те „със страшна скорост“?

ТЕКСТ

1. Прочети стихотворението „Земя“ от Михаил Бъчваров (стр. 18). Докажи, че
 - стихотворението е текст;
 - текстът е поетически.

ЗА ДА ИЗПЪЛНИШ ЗАДАЧАТА, НЕОБХОДИМО Е ДА СИ ПРИПОМНИШ:

ТЕКСТЪТ представлява тематично и смислово единство, в което изреченията са свързани според правилата на езика. Текст е съчинението, разказът, романът... Те са езикови текстове. Езиковите текстове се създават в устна и в писмена форма. Посредством тях се осъществява речевото общуване.

✓ С понятието **текст** се означават и всички знакови образувания, които не са езикови: картини, пътни знаци, чертежи, музикални произведения, реклами. На уроците по български език се изучават **езиковите текстове** – **писмени** и **устни**. Всеки езиков текст има **предмет, тема и ключови думи** (опорни думи).

Предмет на текста – основното, за което се говори в текста и което се изразява с темата.

Тема на текста – това, което се казва за предмета на текста в зависимост от целта на общуване. Темата може да бъде назована с едно изречение или дори с една дума.

Ключови думи – думите, които дават съществена информация за предмета на текста. Те ни помагат да определим темата на текста.

Сравни:

Предмет на текста (стихотворението) „Земя“ е Земята като дом на човека. Заглавието назовава предмета.

Тема: обичта на човека към земята към милница.

Ключови думи и изрази: деца на земята, възпята, ражда деца, храни, пои, съдба, защита, родни чеда.

- Разсъждавай по подобен начин: определи предмета, темата и ключовите думи на текстовете „Нашата планета Земя“ и „Към Земята“ (стр. 18-19).

2. Всяка дума е свързана с другите думи в текста смислово и граматически. Тази свързаност се назовава с понятието **контекст**.

- Опитай се да обясниш какво, според тебе, означава изразът „думата не може да се обясни извън контекста“.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Определи предмета и темата на текста.

Днес учихме за народните песни. Наричат се така, защото ги е създал един неизвестен певец, а народът ги разпространява. Опитвам се да си представя как това е ставало по седенките. Момите работят и пеят. Изведнъж една от тях запява непозната

песен. Къде ли я е чула? Сигурно момата добавя и нещо от себе си в песента. Всички слушат. Песента, ако е тъжна, ги натъжава, ако е весела, ги развеселява. След това всички запяват заедно. Навярно с песен трудът им е бил по-лек.

ЗАПИСАН УСТЕН ТЕКСТ НА УЧЕНИК

- Кои са ключовите думи в текста?
2. Обясни в какъв контекст е употребена думата **крак** във всеки от изразите:
- Боли ме кракът.
 - Стъпвам здраво на краката си.
 - По цял ден не подвигвам крак.
 - Днес ходих по магазините – останах без крака.
 - От сутринта съм на крак.
- Опиши речевата ситуация, при която може да се употреби всеки от изразите.
3. Съчини езиков текст към рекламата.

4. Напиши съчинение с предмет на текста „богатствата на планетата Земя“. Избери една от темите:
- а) земните богатства и човешкият живот;
 - б) отговорността на човека за запазване на земните богатства.
- Помисли предварително към кого ще бъде адресиран твоят текст.

ИЗ ЖИВОТА НА ДУМИТЕ

ЗНАЕШ ЛИ, ЧЕ

думите **текст** и **текстил** са сродни? Опитай се да обясниш кое е общото в значението им.

НАУЧЕН ТЕКСТ

1. С каква цел е създаден текстът „Нашата планета Земя“? Какво научаваш от него? Кои думи и изрази срещаш за първи път?
 - Определи предмета и темата на текста.
2. Сравни езиковите особености на текста „Нашата планета Земя“ с тези на стихотворението „Земя“ и откъса от „Ян Библиян на Луната“ – „Към Земята“ от Елин Пелин.
 - Кой текст ти дава знания за Земята като планета, а в кой се изразяват мисли и чувства към Земята – дом на човека? Към кой вид текст по цел на създаване можеш да отнесеш всеки от текстовете?

НАУЧЕН ТЕКСТ – вид текст по цел на създаване, чрез който се дават знания или се съобщават открития в определена научна област. Научни текстове са монографиите, научните статии, научносправочните книги.

Темата на научните текстове най-често се изразява в заглавието.

Основна особеност на научните текстове е честата употреба на **термини**.

ТЕРМИНИ – думи или изрази, употребявани в сферата на някоя наука или изкуство, които имат точно определено значение. Термините са ключови думи в научния текст.

- Докажи, че текстът „Нашата планета Земя“ е научен. Посочи термините в него.

ВАЖНО!

Термини могат да бъдат думи или изрази, които се употребяват във всекидневната реч. Когато се употребяват в сферата на някаква наука, те придобиват ново, по-тясно значение, т. е. превръщат се в термини.

Например: думата **слой** е термин в изразите от текста „воден слой“, „въздушен слой“. Но тази дума има по-широка всекидневна употреба: „Върху филията мама ми намаза дебел слой масло“; „Обувките му бяха покрити с тънък слой прах“.

Други особености на научния текст:

- ✓ преобладават съобщителните изречения;
- ✓ използват се прости и сложни изречения;
- ✓ глаголите най-често са в сегашно време;
- ✓ абзаците са ясно построени и отделени;
- ✓ преобладават въвеждащи изрази като: следователно, и така, освен това и др.
- Кои от посочените особености на научния текст откриваш в откъса „Нашата планета Земя“?

* **абзац** – част от писмен текст, заключен между два нови реда. Всеки абзац е подчинен на темата на текста и на предмета на текста.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Към коя наука ще отнесеш всеки от следните текстове? Запиши в три колонки ключовите думи.

А. Върху географската карта на България със зелен цвят са изобразени равнините и низините, а с кафяв – планините. Водите – реките, язовирите, езерата, моретата са оцветени в синьо. Със специални знаци са обозначени градовете, селата, пътищата.

Б. За да общуваме успешно, нужно е да умеем да създаваме и да възприемаме езикови съобщения. Винаги трябва да се съобразяваме с обстановката на общуване.

В. В народната музика на Средна, Северна и Северозападна България се среща цялото тематично разнообразие на българската народна песен. Наред с преобладаващите двувременни размери много песни са в неравноделни размери. Тоновият обем обикновено е 4-5 степени.

2. Можеш ли да предвидиш реакцията на учителя си по география и на своите съученици, ако на урока отговориш по следния начин на въпрос за морето?

Морето е голям воден басейн, който има различни качества през лятото и през зимата. През лятото то има нежна повърхност, която се усмихва със зелените си очи. През зимата морето разнообразява формата си. Появяват се високи вълни, пред които брегът настръхва от ужас.

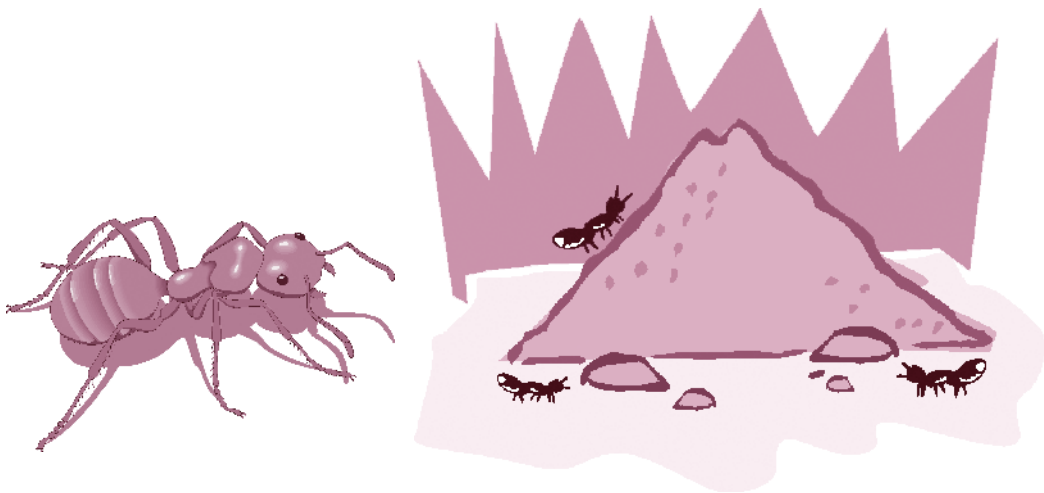
- Кое важно изискване за създаване на научен текст не е спазено?
- При какви условия на общуване текстът може да се окаже подходящ? Избери и се аргументирай:

а) на училищна вечер, посветена на природознанието като наука;

б) на училищна вечер, посветена на хумора и шегата;

в) при опит да се убеди събеседникът, че морето е подходящо място за почивка.

3. Състави научен текст по картинките. Използвай за справка Природонаучна енциклопедия.

НАУЧНОПОПУЛЯРЕН ТЕКСТ. НАУЧНОФАНТАСТИЧЕН ТЕКСТ

1. Прочети текста.

КАКВО ИМА В ЯЙЦАТА?

Учените, които изучават живота на минали епохи по вкаменените останки на животни и растения от онези времена, се наричат палеонтолози. Сърцето на всеки палеонтолог се разтуптява при мисълта, че може да попадне на яйце, съдържащо ембрион, т.е. – малко динозавърче, което никога не се е излюпило. Учените възстановяват ембриона и научават много неща за отдавна изчезналите на земята гиганти. Как става това?

Ако имат надежда да открият ембрион, учените поставят яйцето в киселина, която го разяжда много бавно. Когато се покажат костите на ембриона, те се изваждат и се моделират с втечнена пластмаса.

ИЗ СПИСАНИЕ „ФЮТ“

- Научи ли нещо ново от текста?
- С каква цел е написан той? Има ли в него термини?
- За кого е предназначен текстът? Избери:
 - а) за учени зоолози;
 - б) за широк кръг читатели.

Ако си избрал отговор **б**), ти си доловил най-съществената особеност на **научно-популярния текст**.

НАУЧНОПОПУЛЯРЕН ТЕКСТ – не съобщава строго научна информация, а разпространява знания в достъпна форма. Предназначен е за широк кръг читатели.

Други особености на научнопопулярния текст:

- ✓ публикува се във вестници и списания, в детски енциклопедии;
- ✓ изграден е от различни изречения по цел на общуване.
- Открий посочените особености на научнопопулярния текст в „Какво има в яйцата?“

2. Чел ли си произведението на Александър Беляев „Човекът амфибия“? Кой е главният герой? По какво той се отличава от обикновените хора? Реални ли са нещата, които се случват с него? Текстът на това произведение е **научнофантастичен**.

НАУЧНОФАНТАСТИЧЕН ТЕКСТ – описват се нереални герои, с които се случват нереални (фантастични) неща. Този текст прилича на научния по това, че съдържа термини. Авторите на научнофантастични текстове предвиждат научните постижения на човечеството. Много често предвиденото става реалност.

Други особености на научнофантастичния текст:

- ✓ авторите често са учени;
- ✓ герои могат да бъдат хора, извънземни, роботи и др.
- ✓ винаги се имат предвид човешките взаимоотношения.
 - По какво откъсът от романа „Ян Бибиан на Луната“ – „Към Земята“ от Елин Пелин прилича на научнофантастичен текст?
 - Има ли термини в откъса от произведението на Елин Пелин?
 - Човешки крак на Луната. Когато Елин Пелин пише своето произведение, това все още е фантастика. Кога стъпването на човека на Луната стана реален факт? Направи проучване и разкажи пред класа.
 - По какво научнофантастичните произведения се отличават от фантастичните (вълшебните) приказки?

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. **Опитай се да определиш от кои учебници са следните текстове. Имай предвид, че текстовете в учебниците са научнопопулярни.**

А. Съставът на въздуха е непостоянен. На какво се дължи това?

Хората, животните и растенията вдишват въздух, богат на кислород, и издишват въздух с много въглероден диоксид. Освен при дишането въглероден диоксид се отделя при горенето и при изригването на вулканите.

Б. Речевият етикет изисква, когато ни предлагат нещо, което не ни харесва, да не казваме „Не ща“, а да отговорим „Не, благодаря“, а ако искаме това, което ни се предлага, да кажем „Да, моля“.

- Открий термините.

2. **Какъв е текстът по цел на създаване? Открий в него думи, които в друг контекст могат да бъдат термини.**

От древните галактики на космоса дочувам гласове на хора.

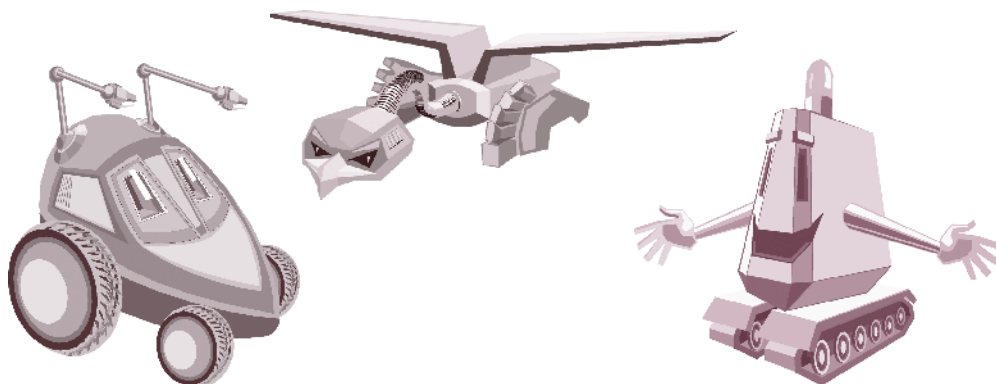
И скорости космически тежат над земната умора.

Защо и за какво? Защо и за какво надничат неизвестни бродници?

Земята има своя път и своите слънчеви и истински часовници.

СЛАВ ХР. КАРАСЛАВОВ

3. **Съчини научнофантастичен текст по картинките.**

НАУЧНО ОПИСАНИЕ И НАУЧНО ПОВЕСТВОВАНИЕ

1. Припомни си кой текст е описание, а кой – повествование.

- Прочети отново текста „Нашата планета Земя“ (стр. 18). Какво е предназначението му – да опише обект или да разкаже за събитие?

Ти си разсъждавал правилно, ако си открил в текста елементите на описанието. Текстът е **научно описание**.

НАУЧНО ОПИСАНИЕ – описват се обектите на изследване от дадена наука. Употребяват се много термини и числа. Научните описания се срещат в науки като география, биология, физика, химия.

2. Прочети текста.

През ноември 1885 г. избухва Сръбско-българската война. Сръбската армия тръгва срещу неукрепналата българска войска. Една сръбска дивизия* достига Видин и обсажда неговата военна крепост. Сръбските сили настъпват към София, за да ударят столицата на обединена България. Българският народ като един се вдига в защита на Съединението.

- От коя научна сфера е текстът?

Разкажи за събитията в тяхната последователност.

Този текст е **научно повествование**.

НАУЧНО ПОВЕСТВОВАНИЕ – разказва за събития, значими за много хора или народи, за цялото човечество. Такива са историческите съчинения.

Когато се прави преразказ на научно описание или на научно повествование, се следи да се запазят най-важните особености на двата вида текст. Кои са те?

3. Прочети текстовете. Определи вида им. Какви глаголни времена са предпочетени?

А. Общогеографските карти съдържат планини, равнини, полезни изкопаеми, реки, селища, пътища и други, а тематичните – само някои обекти, необходими за изучаването на определена тема, например карта на полезните изкопаеми.

ИЗ УЧЕБНИК ПО ГЕОГРАФИЯ

Б. Според Търновската конституция князът утвърждавал приетите закони, назначавал министрите, представял България пред чуждите държави.

ИЗ УЧЕБНИК ПО ИСТОРИЯ

***дивизия** – голямо войсково съединение, което включва няколко полка (един полк – 1000 души).

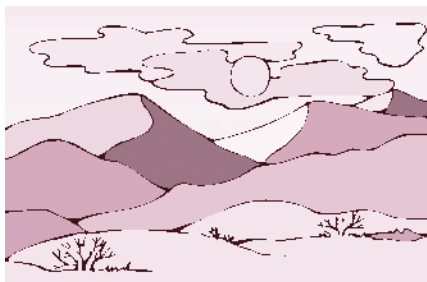
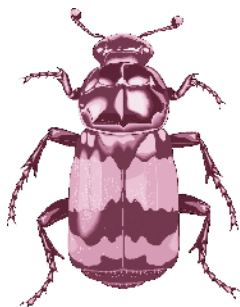
ВАЖНО!

При преразказ на научно описание и научно повествование се употребяват несвидетелски времена – сегашно историческо или глаголни форми на **-л, -ла, -ло, -ли**.

- Какво глаголно време е използвано в историческия текст от упр. 2. Преразкажи го, като използваш глаголните форми на **-л, -ла, -ло, -ли**.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Направи научно описание на следните обекти:

2. Какви урочни теми съдържа твоят учебник по математика? Опиши темите от един раздел. Кои термини, характерни за науката математика, използва ти в своето описание?
3. Прочети текста. Определи предмета, темата и вида на текста – научно описание или научно повествование е той?

Сурвакарските обичаи са разпространени главно в Западна България. Извършват се на „Сурва“ – старата Нова година (14 януари). Наричат се сурвакари, старци, василичари.

Фактът, че сурвакарските игри стават на Нова година, показва, че е новогодишен обичай. Той се сравнява с новогодишните обичаи у останалите славянски народи. Най-същественият белег е традицията да се правят ликове на животни – на коза, кон, овен и пр.

ПО ЛОЗИНКА ЙОРДАНОВА

- Как изглеждат сурвачките, които правят в твоя роден край? Опиши ги.
4. Необходимо е да знаеш, че биографиите на историческите личности и на писателите са научно повествование.

Запознай се с биографията на една от личностите от българската история и наука. Преразкажи я пред класа.

Васил Левски

Олимпи Панов

Александър Теодоров-Балан

5. Докажи, че текстът на стр. 123 („Много вдъхновени...“), който има за предмет българската народна песен, е научно повествование.

РАЗСЪЖДЕНИЕ. ОТГОВОР НА НАУЧЕН ВЪПРОС

1. Прочети текста.

ВЪЗРОЖДЕНСКИЯТ УЧИТЕЛ

Учителят бил една от най-важните фигури на Българското възраждане. Не богатството, а образованието било причина за авторитета на Даскала. Той знаел повече от останалите граждани. Затова всички се съветвали с него. Учителят участвал във всички важни събития на селището. Бил сред най-дейните в църковната борба. Организиран първите театрални представления. Четял беседи. Бил сред първите членове на революционните комитети. Редовно сътрудничел на вестниците. Често и сам издавал вестници и списания. Превеждал книги. Пишел учебници. В къщата му книгите стоели на видно място. Заради всичко това той бил на почит и уважение.

ИЗ УЧЕБНИК ПО ИСТОРИЯ

- Определи предмета и темата на текста.
- Потърси доказателства в подкрепа на тезата, че учителят е една от най-важните фигури на Българското възраждане.
- Горният текст е текст **разсъждение**, защото:
 - а) има теза:
„Учителят бил една от най-важните фигури на Българското възраждане“.
 - б) тезата е доказана с твърдения (доказателства):
– авторитетът му се гради на образованието;
.....
.....
- Продължи да разсъждаваш по аналогичен (по подобен) начин, като откриеш останалите доказателства.

Всяка наука се гради от разсъждения, които имат за цел да докажат предварително поставена теза – **хипотеза**.

При изграждане на **разсъждението** са възможни три пътя:

а) поставя се тезата и след това се привеждат доказателствата (например текстът „Възрожденският учител“).

б) поставя се антитеза (твърди се противното), а след това се отхвърля с доказателства (**Например:** „Казват, че Петър е самолюбив и егоистичен. Но когато някой от класа го помоли да му обясни урока, никога не отказва. Всекиму помага с каквото може. Следователно Петър не е егоист“).

в) изреждат се фактите и доказателствата и накрая се формулира тезата (**Например:** „Петър винаги ми помага да подготвя уроците си. Той отделя от ценното си време. Убеден съм, че Петър е верен приятел“).

Когато отговаряш на въпросите на учителя по урока, ти даваш **отговор на научен въпрос**. Затова е важно точно и ясно да формулираш тезата и да привеждаш достатъчно убедителни **доказателства**.

Разсъждението може да бъде и в писмена форма.

- Слушай отговорите на своите съученици на уроците по различните предмети. Правилно ли изграждат те своя текст разсъждение?

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Какъв път за изграждане на разсъдението е използван в текста?

Всички кокошки мътят яйцата си? Не е вярно! В Южна Австралия има вид кокошки, които зариват яйцата си в пръстта и ги покриват с гниеща растителност. В пръстта се създава топлина, която позволява на яйцата да се развият, и след като се излюпят, малките се самоизравят.

ИЗ СПИСАНИЕ „ФЮТ“

2. Състави устен текст разсъждение, като избереш да докажеш една от следните тези:

а) всеки българин, където и да се намира по света, трябва да изучава своя роден български език;

б) селищата край големите реки през пролетта са застрашени от наводнение;

в) българската народна песен е била крепителка на народния дух в най-трудните времена.

3. Отговори писмено на един от научните въпроси по избор:

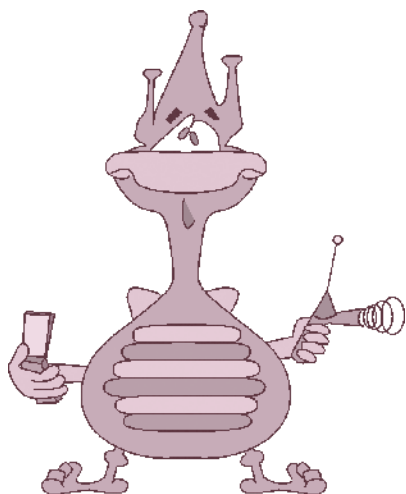
а) Защо българският народ е създавал различни видове народни песни?

б) За каква душевност на българския народ говорят митическите песни?

4. Прочети внимателно въпросите от рубриката „Да разсъждаваме заедно“, отнасящи се до песента „Слънце и Грозданка“ (стр. 129). Кой от тях изискват отговорът ти да бъде текст разсъждение?

5. Коя е твоята зодия? Формулирай като теза най-характерното за нея и потърси доказателства в своето поведение. Работи писмено.

6. Какво е това? Избери картинка, формулирай своята хипотеза и разсъждавай, като привеждаш доказателства.

ОФИЦИАЛНО-ДЕЛОВИ ТЕКСТ

1. Запознай се с текст от Конвенция* на Организацията на обединените нации за правата на детето.

ЧЛЕН 30.

В държавите, където съществуват етнически, религиозни или езикови малцинства, ... всяко дете, принадлежащо към такова малцинство, ... няма да бъде лишено от правото заедно с другите членове на своята група да се ползва от своята култура, да изповядва и практикува своята религия, или да използва своя собствен език.

Конвенцията е приета на 20 ноември 1989 г.

- Какви права на децата, принадлежащи към етническите малцинства, гарантира този текст?
- Какви права имат според тази конвенция българчетата в Република Молдова? Как са гарантирани тези права? Разсъждавай върху въпроса, като потърсиш доказателства за своята теза в училищния живот.

Конвенцията принадлежи към т.н. **официално-делови текстове**.

ОФИЦИАЛНО-ДЕЛОВИ ТЕКСТОВЕ – наричат се така, защото се използват в определена област на обществения живот. Съществуват в писмена форма и представляват различни документи: указания, наредби, програми, съобщения, молби, делови писма и др. Някои от тях се оформят в глави, раздели, членове. Предпочитат се постоянни езикови средства като: **за целта, в съответствие, уведомяваме ви, повереното Ви ведомство** и др.

2. Открий особеностите на официално-деловия текст в следния откъс от Държавна комплексна програма за осигуряване функционирането на езиците на територията на Република Молдова.

Да се разработят учебни планове за общообразователните училища с контингент учащи се от българска националност, като се има предвид изучаването на българския език като самостоятелен предмет от първи клас. Да се обезпечат тези училища с необходимите учебници и нагледни помагала; широко да се използва за това връзката с органите на просветата на Република България.

- Каква съдържателна връзка откриваш между двата текста – този на Конвенцията и този на Програмата.
- Докажи, че откъсът от Програмата е официално-делови текст.

* **конвенция** – международен договор или спогодба по някой специален въпрос (лат.)

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Обърни внимание на някои граматически особености на цитираните официално-делови текстове: предпочитано глаголно време; видове изречения по състав и по цел на общуване.
2. Официално-деловите текстове ни помагат да поддържаме делови (служебни) контакти в официална обстановка. Такива например са текстовете на писмата, които директорът на училището получава от Министерството на образованието.
 - Прочети писмата. Кое от тях е официално-делови текст? Защо?

Здравей, Женья,

Обаждам ти се, за да ти съобщя че много се зарадвах на поканата ти да погостувам в твоето красиво село Иванча. Непременно ще дойда през лятната ваканция.

Вася

Господин директор,

Уведомяваме Ви, че учениците от 6. клас на повереното Ви училище ще почиват през лятната ваканция в село Иванча. За целта изготвите списък на желаещите и го изпратете в Районното управление на образованието в срок до 10.V.

3. В кой училищен документ са записани правата и задълженията на учениците? Докажи, че всеки ученик е длъжен да го познава и да съобразява поведението си с неговите изисквания.
4. Кое е общото и кое е различното между текстовете? Към кой вид текст по цел на създаване можеш да отнесеш всеки от тях?

А. Търновската конституция е една от най-демократичните за времето си. Тя гарантира на всички поданици на Княжество България равенство пред закона. Отхвърля робството под каквато и да е форма. Утвърждава като свята свободата на човека.

Б. Из Търновската конституция, приета на 16 април 1879 г.

Чл. 57. Всички български поданици са равни пред закона... 61. Никой в Българското княжество не може ни да купува, нито да продава човечески същества. Всякой роб, от какъвто пол, вяра и народност да бъде, свободен става, щом стъпи на Българска територия...

Търновската конституция

КАК ДА СЪЗДАВАМЕ ОФИЦИАЛНО-ДЕЛОВИ ТЕКСТ

СЪОБЩЕНИЕ – информира за някакво събитие отделен човек или група хора.

СЪОБЩЕНИЕ

за учениците от V до XII клас
От 25 май до 30 май в училищната библиотека ще се приемат ползваните през годината учебници. За целта е съставен график. Спазването му от всеки клас е задължително.

Директор: (подпис)

ОБЯВА – известява за предстоящо събитие широк кръг хора обикновено чрез вестници, радио и телевизия, рекламата.

ОБЯВА

Дом на културата – сектор Ришкани, обявява конкурс за попълване на актьорския състав на театралното студио „Сцена“.

Справки и записвания всеки ден от 10 до 16 часа в сградата на културния дом. Стая 27.

За допълнителни сведения
тел. 43-22-18

ПОКАНА – съдържа съобщение за участие в нещо.

Уважаема г-жо Стоянова,
Випуск 2011 най-учтиво Ви кани на своята абитуриентска вечер, която ще се проведе в ресторант „Щастлив миг“.

Начало 19 ч.

От организационния комитет

МОЛБА – официален документ, който се съставя от лице (или група лица) с искане до представител на държавна или обществена организация.

До г-н Директора
на Колежа по
строителство и архитектура
град София

МОЛБА

от Пламен Ангелов Пенев
ученик в 9. клас, БТЛ „Васил Левски”,
гр. Кишинев, Република Молдова

Господин Директор,
Моля да бъде записан в I курс на по-
вереното Ви училище, специалност „Архитек-
тура и градоустройство”.

Прилагам:

1. Свидетелство за завършен 9. клас.
2. Медицинско свидетелство.

28.08.2001 г.

С уважение: (подпис)

ВАЖНО!

Служебните текстове трябва да отговарят на следните изисквания:

- да съобщават най-необходимите факти без излишни подробности или емоционално отношение;
- да съобщават точно за кого е предназначен текстът, кой го създава, кога и къде ще се проведе събитието;
- да съобщават към кого са адресирани – към един човек или към много хора;
- да отговарят на графичното оформяне и постройката, приети като стандартни за съответната държава;*
– да отговарят на езиковите особености на вида текст.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

Напиши обява или покана по един от следните поводи:

- а) Дискотека
 - б) Концерт
 - в) Екскурзия
- Какъв подбор на езиковите средства ще извършиш в зависимост от това към кого ще адресираш обявата или поканата?

* Дадените тук примерни официално-делови текстове са в съответствие с правилата, установени в Република България.

Прочети внимателно следния текст и отговори на въпросите след него (1.-6.):

Земята се е образувала преди 4,5 млрд. години. Тогава тя представлявала кълба от газове. Постепенно тежките метали потънали и изградили океанските падини. По-леките скали и минерали, които плавали на повърхността, се втвърдили.

Земята се състои от три слоя. В средата се намира ядрото, мантията обвива ядрото, а кората обвива мантията.

Трудно се установява вътрешният строеж на земята. Геолозите се опитват да пробият кората. Не съществува обаче такава голяма сонда, с която да се стигне под повърхността на Земята. По тази причина геолозите използват други начини. Те изучават данните от земетресенията. По време на земетресение през Земята минават вибрации, които променят скоростта и посоката си според различните видове скали. Чрез изучаването на вибрациите учените разбират какви са скалите. При образуването на Земята някои газове са се напластили около нейната повърхност. Те образували атмосферата, която предпазва Земята от вредните лъчи на Слънцето. В атмосферата също се намират газовете, чрез които човек диша.

1. Според текста не е вярно твърдението, че:

- а) Атмосферата предпазва Земята от вредните лъчи на Слънцето.
- б) Геолозите могат да сондират земната кора.
- в) Изучавайки данните от земетресенията, учените изследват вътрешният строеж на земята.
- г) Океанските падини са изградени от тежките метали.

2. Този текст от кой вид е?

- а) официално-делови;
- б) научен;
- в) научнопопулярен;
- г) научнофантастичен.

3. Посочи най-точния отговор:

Предмет на този текст е:

- а) Планетата Земя;
- б) вътрешният строеж на земята;
- в) земната атмосфера;
- г) земните вибрации.

4. Целта на този текст е:

- а) да се информират читателите за устройство на земята;
- б) да се опише художествено вътрешното устройство на земята;
- в) да се даде строго научна информация за начините на изследване на вътрешното устройство на земята;
- г) да се разяснят достъпно всички съвременните начини за изучаване на вътрешното устройство на земята.

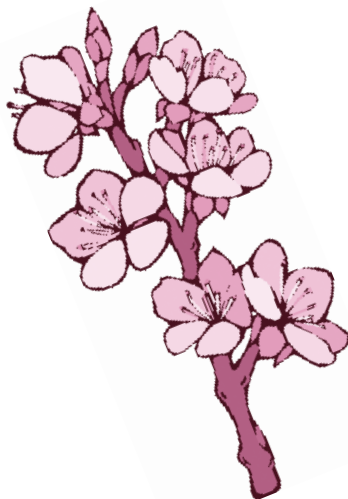
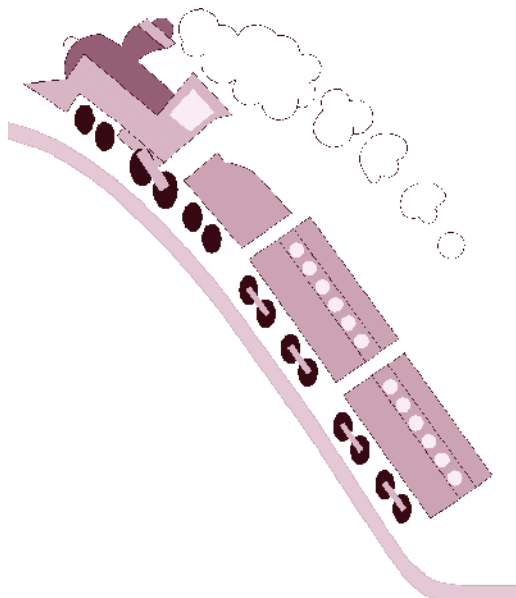
- 5. Каква ситуация на общуването не е подходяща за този текст?**
- а) международен научен симпозиум;
 - б) час по география в училището;
 - в) телевизионно предаване;
 - г) научнопопулярно списание.
- 6. Този текст е:**
- а) описание;
 - б) повествование;
 - в) разсъждение.
- 7. В кое от следните изречения всички съществителни са термини:**
- а) Моряците с облекчение забелязаха в далечината земя.
 - б) Топлата атмосфера на приятелството го накара да се отпусне.
 - в) В атмосферата на Земята се е образувала озонова дупка.
 - г) Изведнъж се спънах и се озовах в някаква отвратителна дупка.
- 8. Посочи, кое от словосъчетанията не е терминологично:**
- а) океански падини;
 - б) други начини;
 - в) тежки метали;
 - г) земната повърхност.
- 9. Посочи, кое от словосъчетанията е терминологично:**
- а) слънчеви лъчи;
 - б) ярки лъчи;
 - в) ултравиолетови лъчи;
 - г) бледи лъчи.
- 10. Какво не е характерно за научния текст?**
- а) предават се точни знания;
 - б) използват се термини;
 - в) изразява се лично отношение;
 - г) употребява се сегашно време.
- 11. За какъв вид текст е характерна следната структура: встъпление, теза, доказателства, обобщение?**
- а) описание;
 - б) повествование;
 - в) разсъждение.
- 12. Кое не е характерно за текст разсъждение:**
- а) доказват се твърдения;
 - б) отстоява се собствената позиция;
 - в) описват се детайлно хора, предмети и явления;
 - г) използват се встъпление, теза, доказателства и обобщение.

ТРЕТА ТЕМА

КОЙ СЪМ АЗ?

НЕБЕТО НА ДЕТСТВОТО

Ах, какво беше
небето
на детството!...
Бездънно синьо,
напоено с топлината
на лятото
и с дъх
на узряла
пшеница...
В полето е тихо.
Ветрецът слаб
леко люлее
вълните
на жълтото
житено
море.
По дланта ми
пълзи
божа кравица.
Тя стига
върха
на показалеца ми
и бавно отлита
към далечния
приказан хоризонт,
където се спират за кратка почивка
суетливите облаци.
Ние вървим с татко. Той разтрива
в дланите си
житен клас –
и ето в шепата ми
летят
топлите зрънца...
— Може ли да се яде? – питам.
— Може, това е жито.
От него пекат хляб.
Аз дъвча житени зрънца,
щапам бос
по топлата
земя
и зная, че утре
пак ме чака
слънчев ден...

ТОДОР СТОЯНОВ

МОЯТА ПЛАНЕТА

Безпътечни стъпки гонят
безпосочни ветрове –
на мечтите мои конят
търси дни и светове.

А безименна планета
ме изгаря нощ и ден.
Тя в съня ми светъл свети,
приближава се към мен.

И дървета пожълтели
ме поглъщат със листа,
от върха им с яхта бяла
към звезди ще полетя.

И ще дойде ден – и конят
ще открие светове;
от дланта ми ще се ронят
и звезди, и ветрове.

И неznайната планета
ще превзема в светла нощ.
От плътта ѝ ще засветя
като мед от слънчев кош.

Но ще бъда най-щастлива,
че земите си от плам
и планетата красива
аз на хората ще дам!

ПЕТЯ ДУБАРОВА

● *Защо българският поет от Бесарабия Тодор Стоянов е озаглавил своето стихотворение „Небето на детството“?*

● *Какъв е споменът на поета за детството му? Какви чувства го вълнуват?*

● *Кои поетически образи ти направиха най-силно впечатление?*

● *„Всеки своя планета си има“. Съгласен(на) ли си с тази мисъл? Потърси я изразена в стихотворението на тринадесетгодишната Петя Дубарова. Какво означава да бъдеш щастлив(а) според младата поетеса?*

● *Открий различието в смисъла, който се влага в понятието **планета** в двата текста – „Нашата планета» Земя“ (стр. 18) и „Моята планета“ от Петя Дубарова.*

ИЗРЕЧЕНИЕТО – ГРАДИВНА ЕДИНИЦА НА ТЕКСТА

1. Прочети текста.

ЛЯТОТО

Слънцето залязва... Заровило рошава глава в полата ми, **лято**то плаче. Аз **го** изпращам до тополата и **го** целувам за последен път по челото. След това **то** се пока-терва с нечувана ловкост до горе, разтваря ръце и изчезва. След **лято**то остава само пепел от мрак и прегорели смехове. Жежките **му** бронзови стъпки бавно изстиват. Става хладно...

Поглеждам се. И чудо! Полата ми е светла, съвсем светла и топла. Дланите, косите ми греят. Та нали с тях съм галила **лято**то? Сълзите **му** попиваха в дрехите ми.

ПЕТЯ ДУБАРОВА

- Какво настроение създава текстът? Какъв е той по цел на създаване? Кои думи са използвани с преносно значение?
- Коя е темата на текста? Кои са ключовите думи?
- Каква е ролята на подчертаните думи за свързване на изреченията в текст?
- По какъв начин думите са свързани в изреченията? За да отговориш правилно, сравни следните групи думи:
 - а) до тополата изпращам го по челото за целувам път аз го и последен
 - б) Аз го изпращам до тополата и го целувам за последен път по челото.
- В кой ред думите образуват изречение? Защо?

Изречението е основна градивна единица на текста. Изгражда се от думи, свързани според граматическите правила на езика, и изразява завършена мисъл. Изречението е оформено и от интонацията, присъща на езика. В по-редки случаи то може да се състои от една дума, с която се съобщава нещо или се изразява чувство: **Вали. Благодаря. Ела! Защо?**

2. Припомни си! Какви видове изречения познаваш?

а) по цел на общуване.

Съобщително изречение	Защо?
Въпросително изречение	Защо?
Възклицателно изречение	Защо?
Подбудително изречение	Защо?

Ах, как искам да дойде лятото!

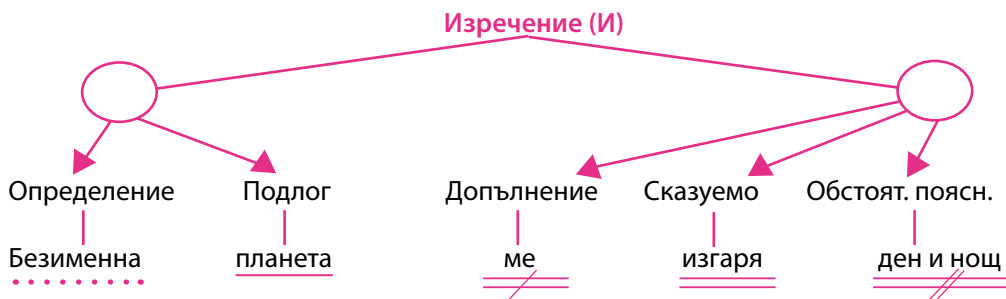
- Какви са изреченията по цел на общуване в текста на Петя Дубарова?

ЕДНОРОДНИ ЧАСТИ НА ПРОСТОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

1. Припомни си кои думи влизат в групата на подлога (ГП) и кои – в групата на сказуемото (ГС). Определи групата на подлога и групата на сказуемото в изречението от стихотворението на Петя Дубарова „Моята планета“:

А безименна планета ме изгаря нощ и ден.

Ето как могат да се представят отношенията между частите на изречението:

- С кои въпроси се откриват главните части на изречението? А с кои – второстепенните части?
- Като имаш предвид горната схема, обясни как се прави **синтактичен разбор** на просто изречение.

Обърни внимание! В българския език всяко сказуемо образува просто изречение. Следователно изречението: „Момчето влезе и седна“ е сложно независимо от общия подлог.

2. Докажи, че думите „ден и нощ“ от цитираното изречение образуват съчинително словосъчетание. Каква е синтактичната им роля в изречението? С кой въпрос я определи?

ПРИПОМНИ СИ!

Еднородни части

- изпълняват една и съща синтактична служба.
- поясняват една и съща дума по еднакъв начин.
- отговарят на един и същ въпрос.

Еднородни могат да бъдат всички части на изречението с изключение на сказуемото. Защо?

- Открий еднородните части в стиха:
от дланта ми ще се ронят
и звезди, и ветрове.

3. Открий еднородните части в текста. На какви пунктуационни правила се подчиняват те?

Моят приятел Миша е весело и палаво момче. Той е искрен, прям и честен. Всеки ден се срещаме или у нас, или у тях. Времето, прекарано с него, е приятно, забавно

и полезно. Той има библиотека, видеокасети, компютър. Обикновено заставаме ту пред компютъра, ту пред телевизора. Времето минава бързо и неусетно.

- Как е осъществена съчинителната връзка при отделните еднородни части?

4. Сравни подчертаните изрази в двете изречения. В кое от тях частите са еднородни?

Денят беше **слънчев, ведър**.

Навън грее **топло пролетно** слънце.

✓ Имай предвид, че между еднородните части може да се постави съчинителният съюз **И**. При кои от подчертаните части това е възможно?

Слънчев и ведър – еднородни определения, защото са изразени с относителни прилагателни имена (от слънце и от ведрина). Отделят се със запетая при безсъюзно свързване.

Топло пролетно – нееднородни определения, защото са изразени с различен вид прилагателни имена – качествено (топло) и относително (пролетно). Те не се отделят със запетая при безсъюзно свързване.

5. При изброяване пред еднородните части се пише двоеточие: „Градовете, които ще посетим в България, са: София, Търново, Варна, Плевен.”

След дума с обобщаващо значение пред еднородните части се пише двоеточие или тире: „**На празника дойдоха много хора: (или —) родители, ученици, общественици.**”

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Открий еднородните части в следното изречение. Определи синтактичната им роля.

И облаците, и стърнищата, и зажаднелите кукурузи, и червената ивица прах над междуселския път сякаш търпеливо очакваха идването на нещо голямо и важно.

ЕМИЛИЯН СТАНЕВ

- Еднородните части могат да се разширяват. Кои от еднородните части в изречението са разширени?

2. Разшири изреченията, като прибавиш еднородни части.

В гората има... дървета

Ваня, ... заминаха на екскурзия в България.

За Нова година ми подариха: ...

В новия магазин има всичко – ...

3. В кои изречения е наложително съюзът **И** да се замени със съюза **НО**? Защо? Редактирай!

Кучето на дядо Степан е малко и зло.

Момчето отговори с тих и твърд глас.

В стаята е шумно и задушно.

Нашият клас е голям и задружен.

Мъжът е слаб и издръжлив.

Той си върши работата бавно и качествено.

Аз съм добро и необщително момче.

СЛОЖНО СЪЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

1. Едно момиче споделя:

Казвам се Елена. Аз съм на 13 години и животните са моята най-голяма слабост. Имам две кучета – доберманът Рекс и английският кокерспаньол Лари. Двата са неразделни. По характер хич не си приличат, но пък много се обичат. Рекс е доста злобен, а Лари е спокоен и никога не се бие даже с куче. Той или яде, или спи. Доберманът обожава подаръците и винаги тършува из чантата ми. Кокерът яде три пъти повече от Рекс и вече е заприличал на прасенце. Лари обожава локвите и не пропуска нито една.

Вижте Рекс и Лари на снимките. Нали са страхотни?

- Разбра ли коя е най-голямата слабост на Елена? А твоята „слабост“ коя е? Имаш ли си любимо занимание?
- Какви видове изречения по състав е използвала Елена в своя текст? Направи синтактичен анализ на сложните изречения. Как са свързани простите изречения в тях?
- Съпостави изреченията от двете колонки.

1. Аз съм на 13 години и животните са моята най-голяма слабост.
2. По характер хич не си приличат, но пък много се обичат.
3. Рекс е доста злобен, а Лари е спокоен и никога не се бие даже с куче.

Аз съм на 13 години. Животните са моята най-голяма слабост.

По характер не си приличат. Много се обичат.

Рекс е доста злобен. Лари е спокоен. Никога не се бие даже с куче.

● **Анализирай** по аналогичен начин останалите сложни изречения от текста. Сигурно ти направи впечатление, че всяко просто изречение, което изгражда сложното, може да съществува самостоятелно и да изразява завършена мисъл.

Сложно съчинено изречение – състои се от две или повече прости изречения, самостоятелни по смисъл. Простите изречения се свързват със съчинителни съюзи или безсъюзно.

- Кои изречения според тебе изразяват по-богати смислови отношения – сложните съчинени или простите? Каква е ролята в това отношение на съюзите **и, но, а**?

2. Припомни си знанията от 5. клас за съчинителното словосъчетание и за съчинителните съюзи. Същите съюзи се употребяват за свързване на простите изречения в сложно съчинено изречение.

Простите изречения се намират в различна смислова връзка. Разгледай таблицата.

Съюз	Значение	Вид на сложното съчин. изречение	Пример
и; (безсъюзно свързване)	Едновременност или последователност на действията	Сложно съчинено съединително	Аз съм на 13 г. и животните са моята най-голяма слабост.
а, но, ала, ама, пък	Противопоставителни или съотносителни действия	Сложно съчинено съединително	Рекс е доста злобен, а Лари пък е спокоен.
или-или ту-ту	Две възможни действия, от които се извършва само едното	Сложно съчинено съединително	Той или яде, или спи.

3. При някои сложни съчинени изречения простите изречения могат да променят местата си, без да се промени смисълът, а при други замяната е невъзможна. Прочети изреченията:

Майка приготвя вечерята, а татко чете вестник.

Татко разгърна вестника и зачете.

- В кое сложно съчинено изречение простите изречения могат да разменят местата си и в кое – не могат.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Открий сложните съчинени изречения в откъс от народна приказка. Как са свързани простите изречения в тях? Какви действия са означени?

Един богат човек дал на сина си триста овни. Поръчал му да зимува и напролет да му ги докара. Не му дал и пет пари за храна на овните, пък поискал да му докара всички живи и здрави. Синът бил глупав, закарал ги на едно село, хванал сняг и нямало с какво да купи храна. Взел да плаче.

2. В своето съчинение шестокласник е използвал несполучливо някои от съчинителните съюзи. Редактирай, след като анализираш грешките му.

Моята сестра обича да домакинства, а се стареа много. Тя приготвя торти, ту баницы, но винаги ми дава да ги опитам първи. Аз нито се замислям, ала веднага взимам най-голямото парче. Тя хем е доволна, че харесвам сладкишите й, хем ми дава още веднъж да си взема от тях.

СЛОЖНО СЪЧИНЕНО СЪЕДИНИТЕЛНО И СЛОЖНО СЪЧИНЕНО ПРОТИВОПОЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ

1. Прочети текста.

АЗ И МОЯТ КЛАС

Казвам се Иван и съм ученик в 6.^в клас. Моите съученици са моите приятели. С тях винаги ми е приятно. Вярвайте, класът ни е задружен. Ходим на излет в гората, заедно слушаме музика и си разменяме аудиокасети. През седмицата сме много натоварени, но в неделя намираме време за развлечения. Едни гледат филми в модерния киносалон „Патрия“, а други предпочитат дискотеката. На рождениците си дни се събираме всички и дружно се веселим. Купуваме цветя и пристигахме в дома на рожденика. А там вече **масата е сложена** и е отрупана с безброй сладости. Танцуваме, а понякога пеем в съпровод на китара. Павел е нашият китарист виртуоз, а Валя е талантлива певица.

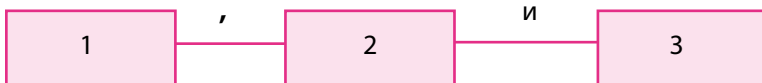
Само Лена и Яна странят от нас и търсят компанията на момчетата от другия клас. Всеки има право да избира своите приятели, ала те не знаят колко е весело с нас.

СЪЧИНЕНИЕ НА УЧЕНИК

- Как мислиш, задружен ли е твоят клас? Разкажи как се чувстваш в него.
- Обърни внимание на подчертания израз. Какво е значението му?

2. Открий сложните изречения в текста. Как са свързани простите изречения в тях?

✓ Изречението „**Ходим на излет в гората, заедно слушаме музика и си разменяме аудиокасети**“ е сложно съчинено, защото се състои от три прости изречения, самостоятелни по смисъл. С тях са означени **последователни** действия. Първото и второто изречение са свързани **безсъюзно**, а второто и третото изречение са свързани със съюза **И**. Сложното изречение може да се представи със следната схема:

Изречението е **сложно съчинено съединително**

Сложно съчинено съединително изречение – съставено е от прости изречения, с които са изразени **едновременни** или **последователни** действия. Свързват се безсъюзно или чрез съчинителните съюзи **и, та, па, че**.

- Открий сложните съчинени съединителни изречения в текста „Аз и моят клас“. В кои от тях са означени последователни действия, а в кои – едновременни. Каква е ролята на съчинителния съюз **И**?
- Начертай схемите на сложните съчинени съединителни изречения.

3. Разгледай изреченията:

А. През седмицата сме много натоварени, но в неделя намираме време за развлечения.

✓ Изречението е сложно и се състои от две прости изречения, свързани със съюза **НО**. Второто просто изречение се противопоставя по смисъл на първото. Изречението е **сложно съчинено противоположно**.

Б. Едни гледат филми в модерния киносалон „Патрия“, а други предпочитат дискотеката.

✓ Изречението се състои от две прости изречения, свързани със съюза **А**. Действията са съпоставени. Изречението е **сложно съчинено противоположно**.

Възможно е чрез съюза **А** да се свързват изречения, противопоставени по смисъл. Например: „Той обеща да дойде, **а** не дойде“. В подобни случаи съюзите **А** и **НО** са синонимни.

Двете изречения могат да се представят със следните схеми:

Сложно съчинено противоположно изречение – състои се от две прости изречения, които се противопоставят или се съпоставят по смисъл. Свързват се със съюзите **но, а, ала, ама, ами, пък, обаче**.

- Открий сложните съчинени противоположни изречения в текста „Аз и моят клас“. Какви действия са означени? С кои съюзи се свързват простите изречения?
- Начертай схемите на сложните съчинени противоположни изречения.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Открий в кои изречения действията са последователни, а в кои – едновременни.

Рано сутринта момчето стана, изми се и се облече. После взе ските и излезе навън. Вървеше по заснежената пътека, оглеждаше се и се любуваше на красивата зимна природа.

2. Прочети пословиците и поговорките и обясни значението на съюзите в тях.

Гори къщата на лъжеца, огън до небето, ала никои не вярва.

Лъжата бързо върви, но далече не стига.

Парите на едни взимат ума, а други учат на ум.

Една дума каже, ама за сто чини.

Излъгва те, та те и продава.

Не питай старило, ами патило.

Направил го, та си оставил ръцете.

3. Образувай сложни изречения от дадените прости, като поставиш подходящи съюзи.

Той бързаше. Не стигна навреме.

Валя пристига първа в училище. Елена винаги закъснява.

СЛОЖНО СЪЧИНЕНО РАЗДЕЛИТЕЛНО И СЛОЖНО СЪЧИНЕНО РАЗНОРОДНО ИЗРЕЧЕНИЕ

1. Едно момче споделя:

Не мога да ги разбера възрастните. Ето например моите родители. Никога не съм спокоен с тях. Те или следят всяка моя крачка, или не ми обръщат никакво внимание. Вчера казах, че отивам на кино. Баща ми нито каза не, нито каза да. И естествено аз отидох. Когато се върнах, **гневът му се изля** върху мене. Изобщо трудно понасям настроенията му. Той е ту радостен и усмихнат, ту е **намръщен като градоносен облак**. Дали има проблеми в работата, или се опитва да прилага отдавна отречени от педагогиката възпитателни методи? Последните думи са на учителката ни по български език. На нея много ѝ вярвам. Тя хем е внимателна с нас, хем е вискателна. Понякога ни пита: „Днес ще учим ли уроците, или ще си говорим за живота?“ Разбира се, ние избираме второто. Хем си почиваме от скучната граматика, хем се увличаме в интересни спорове, пък и часовете просто летят. Харесва ми, когато възрастните говорят с мене като с равен.

- Какви са твоите проблеми с възрастните? Разговаряйте по темата в клас.
- Какво е значението на подчертаните изрази? Защо те са характерни за разговорната реч?

2. Открий сложните съчинени изречения в текста. С кои съюзи са свързани простите изречения в тях?

✓ Изречението „**Те или следят всяка моя крачка, или не ми обръщат никакво внимание**“ е сложно съчинено. (Защо?). Простите изречения изразяват две възможни действия, от които само едно се извършва. Свързани са с двойния съюз **или – или**.

Изречението „**Той е ту радостен и усмихнат, ту е намръщен като градоносен облак**“ се състои от две самостоятелни прости изречения, които изразяват редуващи се действия. Свързани са с двойния съюз **ту – ту**.

Двете изречения са сложни съчинени разделителни и могат да се представят със схемите:

Сложно съчинено разделително изречение – простите изречения в него изразяват две възможни действия, от които само едно се извършва; изразяват се и редуващи се действия. За връзка служат разделителните съюзи, които винаги са двойни: **или-или, ли-или, дали-или, ту-ту, хем-хем, нито-нито**.

- Открий сложните съчинени разделителни изречения в текста и им направи синтактичен анализ.

3. Направи синтактичен анализ на изречението: „Хем си почиваме от скучната граматика, хем се увличаме в интересни спорове, пък и часовете просто летят.“

- Кои са съюзните връзки? За кои видове сложни съчинени изречения са характерни те?

Сложно съчинено разнородно изречение – състои се от три и повече прости изречения, свързани със съединителни, противоположни или разделителни съюзи.

- Защо следното изречение е сложно съчинено разнородно?

Денят щеше да бъде облачен, но въздухът бе топъл и земята също изпущаше топлина.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Обясни устно употребата на двойните съюзи в народната песен:

Дали гърми, ил се земя тръси,
или мрамор у грамада пици,
или овца за ягненце блее,
или дете за майчица плаче?
Нито гърми, нит се земя тръси,
нито овца за ягненце плаче...

2. Открий в народната песен „У Недини слънце грее“ (стр. 146) сложно съчинено разнородно изречение. Какви действия са означени?

- Открий в изучените народни песни двойни съюзи. Кои от тях най-често се срещат? Защо тези разговорни съюзи широко се използват в народното творчество?

3. Свържи простите изречения разделително. Работи по образеца.

Ще дойдеш с нас. Ще останеш в стаята.

Ще дойдеш ли с нас, или ще останеш в стаята.

- Ще ни накажат. Само ще ни мъмрят.
- Слънцето се показва. Скрива се зад облака.
- Яде ми се. Пие ми се.
- Вали. Слънце пече.
- Ще купиш диска на Алсу. Ще си спестиш парите.
- Ще пишем контролно. Устно ще ни изпитват.
- Ще ми дадат. Аз ще си поискам.

4. Коя е причината за нарушаване смисъла на изреченията? Редактирай!

Обичам морето или това лято не успях да го видя.

Или ще го поканят устно, или ще му изпратят покана, той не знаеше.

Учебните занятия започват в 8 часа, но завършват в 14 часа.

Отвори си учебника или си прочети урока.

Тя ту плачеше, ама се усмихваше примирено.

УПОТРЕБА НА СЛОЖНОТО СЪЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ. ПУНКТУАЦИЯ

1. Прочети текстовете.

ТЪРСЯ ПРИЯТЕЛИ

Аз съм на 13 години. Уча английски език, увличам се от биология и математика. Карам ролери и колело, слушам музика, чета книги. Имам персийска котка и се грижа за нея с удоволствие. Колекционирам фотографии на котки. С огромна радост чакам писмата ви. Пишете ми!

Марина Пейчева, гр. Кишинев
ул. „Алеко Русо“, 21

Иванчо, моят внук, е голям палавник. Зарана се събужда, та право при колелото отива. По цял ден върти педалите, ама не се уморява. Засежда се и над книгите, ала рядко му се случва. Майка му го поучава, па и му се кара честичко. И аз му думам, ама чува ли ме? Все си **прави оглушки**. Дали ще му **дойде умът в главата** на туй момче, или ще си остане такъв немирник – не знам.

- Намираш ли нещо общо в съдържанието на двата текста? А кое е различното?
- Кой от двата текста може да съществува само в писмен вариант, а кой само в устен? Защо? Какво е предназначението им?
- Коментирай смисъла на подчертаните изрази във втория текст. За коя реч са характерни те?

2. Определи вида на сложните съчинени изречения в текстовете. Как са свързани простите изречения? Направи изводи за употребата на видовете сложни съчинени изречения в различните видове текст по цел на създаване.

Съюзите **та, па, ама, ами** се срещат по-често в разговорната реч. В художествената реч чрез употребата им се прави характеристика на герой от народната среда. Не трябва да се употребяват разговорни съюзи в официалната книжовна реч. Те се употребяват широко в народното творчество.

ВАЖНО!

Да не се смесва съчинителният съюз **че** с подчинителния. Синоним на съчинителния съюз **че** е съюзът **и**.

Например:

Отиде право при него, **че (и)** се на юнак похвали (съчинителен съюз).
Той каза, **че** се е срещал и с двамата (подчинителен съюз).

3. Проследи как са отделени простите изречения в сложните съчинени изречения в двата текста.

Най-често срещания препинателен знак е **запетаята**. Тя отделя простите изречения в сложно съчинено изречение, когато са свързани безсъюзно. Винаги се поставя запетая пред съюзите **та, па, че, но, а, ама, ала, ами, пък, обаче**. Пред втория от двойните съюзи също винаги се поставя запетая: **ниито-, ниито; хем-, хем; дали-, или; или-, или; ту-, ту; ли-, или; ли-, ли**.

Не се поставя запетая пред съюзите **и** и **или**, когато са употребени еднократно.

- Коментирай употребата на препинателни знакове в изреченията.

Или вечеряй, или лягай да спиш.

Очите на Ян Бибиан светнаха от радост, повехналата му коса сякаш се освежи, изкривената му от недоволство уста се изправи и той подсвирна живо.

ЕЛИН ПЕЛИН

И учех, и четях, и домашните си редовно пишех.

Момчето говореше много или изведнъж без причина сърдито млъкваше.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Подреди словесно картинките по реда на действието.

2. Открий в народната песен „Похвалил се Димо“ (стр. 144) съюз **че**, употребен като съчинителен. Сравни с подчинителния **че** в същата песен.

3. Постави пропуснатите запетаи в пословиците. Коментирай значението им.

По-добре голям залък да изядеш а не голяма дума да изречеш.

Хем го бие хем не му дава да плаче.

Господ забавя ама не забравя.

Мъжът държи къщата а жената я краси.

Братски делили та се избили.

Госта гощавай врага прощавай.

Животът е кратък но е сладък.

Ни се води ни се кара.

- Избери една от пословиците за заглавие на твоё съчинение, разказ, приказка.

4. Редактирай откъс от съчинение.

Аз и Петър сме приятели и имаме общи интереси. Често ходя у тях но заедно пишем домашните и той е отличник по математика а аз му помагам по български. И двамата обичаме да караме ролери но само при хубаво време и ходим на площадката.

СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ

1. Прочети текста.

ХОРМОН НА ПРИЯТЕЛСТВОТО?

Хормоните са вещества, които се произвеждат в определени клетки на човешкия организъм. Те се отделят направо в кръвта, като контролират растежа, подпомагат храносмилането, регулират температурата и т.н.

А има ли хормон, който ви кара да харесате някого за приятел? Учените смятат, че има. Такъв хормон е окситоцинът. Той се отделя в организма на майките, които се грижат с обич за своето бебе. Смята се, че същият хормон се отделя, когато харесвате някого за приятел.

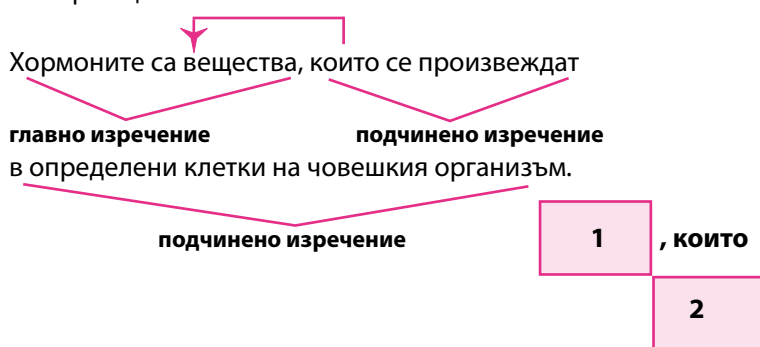
СПИСАНИЕ „ФЮТ“

- Докажи, че текстът е научнопопулярен.
- Направи синтактичен анализ на изреченията. Как са свързани простите изречения в състава на сложните? Кой от тях могат да съществуват самостоятелно, т. е. изразяват завършена мисъл, и кои поясняват самостоятелните изречения?

ПРИПОМНИ СИ!

Сложно съставно изречение – състои се от две или повече прости изречения, които са граматически неравноправни: едното е главно, а другото е подчинено. Връзката между тях е подчинителна и се осъществява посредством подчинителни съюзи (**че, да, за да, ако, въпреки че...**) или съюзни думи (**който, чийто, какъвто...**). Пред подчинителните съюзи и съюзните думи винаги се поставя запетая. Изключение правят съюзът **да**, когато е употребен еднократно, и въпросителните думи **кой, кога, какъв, чий, къде, кога...**

✓ Образец на синтактичен анализ:

- Открий в текста останалите сложни съставни изречения. Начертай схемите им. Обясни пунктуацията.

2. Начертай схемите на изреченията.

Ако ме поканят, ще отида.

Каж ми кога заминаваш.

Жената, която влезе, е майката на Стоян.

- Направи извод за мястото на подчиненото изречение спрямо главното.

3. Кое е общото в изреченията. Определи какъв вид са те по състав.

Не научих урока си и получих четворка.

Получих четворка, защото не научих урока си. Не научих урока си, поради което получих четворка.

- Кое действие е важно (изтъкнато е) във всяко от изреченията? Коментирай отношението на причина и следствие в тях?

Трите изречения са **синтактични синоними**. Благодарение на **синтактичната синонимия** ние можем да разнообразяваме изказа си с различни по строеж изречения, да изтъкнем или да не изтъкнем една или друга част на изречението. Така се постига по-голяма изразителност на речта.

✓ Простите изречения могат да се заменят със сложни съставни и обратно:

На връщане от училище Яна се отби в магазина (Просто изречение. Защо?)

Когато се връщаше от училище, Яна се отби в магазина. (Сложно съставно изречение. Защо?)

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Открий подчинените изречения. Подчертай съюзните връзки. Коментирай пунктуацията.

Привечер ятото диви гълъби накаца на ниските дъбове, които се издигаха на високия бряг, до самата рекичка, чиито топли, уморени от жегата води кротко ромоляха по каменистото корито.

ЕМ. СТАНЕВ

2. На мястото на многоточието постави най-подходящия от предложените съюзи.

Старецът мина в тъмното към хармана и отиде под стряхата, ... снощи беше вързан Сивчо.

Мъжът мина покрай купчина деца, ... играеха на конче.

Едно време, ... бил на пет години, пристигнал в тяхното село един мечкар.

Цялото село знае, ... Божан е сиромах човек.

Васил тръгна към вратата, ... се сбогува.

които

когато

че

без да

където

както

щом

3. Превърни простите изречения в сложни съставни. Работи по образеца.

Отвътре изскочи една дребна жена, забрадена с кърпа. Отвътре изскочи една дребна жена, която беше забрадена с кърпа.

Развълнуван от разказа му, дядо Стоил се просълзи.

Белееха се като птици малки къщички, накацали по високия ронлив бряг.

4. Замени сложните съчинени изречения с техните синтактични синоними – сложни съставни изречения. Работи по образеца.

Извини ѝ се и тя ще ти прости.

Ако ѝ се извиниш, тя ще ти прости.

Стопанинът поливаше редовно домати и те народиха много. Днес се страхувах от изпитване и не отидох на училище. От тъмното се чу изплашен женски глас и мъжът се обърна.

ПРЯКА РЕЧ. АВТОРСКА РЕЧ

1. Прочети откъс от разказа „Печена тиква“ от Елин Пелин (стр. 222 от началото до „Очите му неволно...“).

- Защо откъсът е диалог? Кои са героите? Посочи думите на всеки от тях. Прочети думите на автора.

ПРИПОМНИ СИ!

Пряка реч – диалог между героите в художествените произведения. Авторът предава думите на героите без изменение.

Авторска реч – думите на автора, с които той въвежда думите на героите (пряката реч) или съобщава за действията им. За връзка между пряката и авторската реч най-често се използват думите: **каза, отговори, попита, рече, извика.**

✓ В пряката реч авторът използва различни езикови средства, за да характеризира героите по произход, образование, поведение и др.

- Проследи диалога в разказа „Печена тиква“. Запиши думите на автора, с които той въвежда пряката реч или съобщава за действията на героите.

Прочети думите на Душко Добродушков. Говорят ли те за произхода и душевното състояние на героя?

✓ Пряката реч се отделя от авторската с големи тирета или с кавички. Ако авторската реч е вмъкната в пряката, там където има запетая или точка, тези препинателни знакове се пишат (прехвърлят се) след авторската реч. **Например:**

Пряка реч	Пряка и авторска реч
— Аз помислих, че искаш да дойдеш с нас. — Ирина ще се обади. Непременно ще се обади.	— Аз помислих – обърна се той към сина си, – че искаш да дойдеш с нас. — Ирина ще се обади – каза тя. — Непременно ще се обади.

- Опитай се да обясниш употребата на кавички при предаване на пряката реч в следния откъс от разказ на Ангел Каралийчев:

— Не бива, чедо, да тревожиш дядо си. Той не си дава нивата. Ще ти кажа защо не я давам. На младини една врачка ми гледа на ръка и ми рече: „Имаш една нива с тамянка круша. Там има заровен казан с пари.“ Цял живот натисках ралото, дано закача пустия му казан...

2. Един шестокласник е преразказал откъса от „Печена тиква“ по следния начин:

Архиварят Душко Добродушков веднъж занесъл за подпис книжа в дома на господин управителя. Заварил го да яде печена тиква заедно със семейството си. Като подписал книжата, той отрязал едно парченце от тиквата и любезно предложил на архиваря да си вземе, за да види колко е чудесна тя. Като благодарил сконфузено,

архиварят отказал под предлог, че не обича тиква. Управителят искрено се учудил как така човек от село да не обича тиква. Душко се изчервил от срам, защото му било неприятно да му напомнят, че е от село. Но той скрил истинската причина за отказа да яде тиква и обяснил смутено, че стомахът му е отвикнал от такива работи...

- Как са предадени думите на героите (пряката реч) в преразказа? Какво е променено в тях?

Непряка реч – пряка реч, преразказана със средствата на книжовния език. При превръщане на пряката реч в непряка най-често се използват сложни съставни изречения.

- Открий сложните съставни изречения в преразказания текст. Подчертай съюзните връзки.

3. Сравни глаголните форми в разказа „Печена тиква“ и в преразказа.

В разказа: Душко Добродушков ..., като **занесе** веднъж за подпис ... (минало време, свидетелски разказ).

В преразказа: Архиварят веднъж **занесъл** за подпис ... (несвидетелски разказ).

✓ Освен глаголните форми на **-л** при преразказ се използва **сегашно историческо време**. Например:

Като **подписва** книгата, господин управителят **отрязва** едно парченце от тиквата и любезно го **предлага** на архиваря... (сег. ист. време, несвидетелски разказ).

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Отдели пряката от авторската реч. Обясни употребата на препинателните знакове.

— Няма да спре този дъжд – рече мама по едно време, – ще ни подмокри и дюшеците, и всичко.

— Дъждът ще спре – рече дядо. – Задуха вятър, ще разнесе облациите.

— Тъй ли, дядо? – ослушах се аз. – Вярно, духа.

по ПАУЛИНА СТАНЧЕВА

2. Прочети откъс от разказа „Иде ли?“ на Иван Вазов (стр. 195 от „Капитане, бачо иде ли?“ до „Кина плачеше, и Радулчо се разплака“).

- Кои думи е използвал авторът за връзка между пряката и авторската реч?
- Кои думи в пряката реч характеризират произхода на героите? А с кои думи авторът съобщава за техните настроения, преживявания, отношение?

3. Отдели пряката реч от авторската реч в следния преразказ. Запиши диалога, като спазваш пунктуацията.

Робин Худ казва на дружината си, че иска всички да го видят как стреля. Затова отива в Нотингам на състезанието на стрелците.

Малкият Джон му казва да не ходи, защото шерифът нарочно е измислил това състезание, за да го примамва като фазан в примка.

ПРЕРАЗКАЗ

1. Думата **преразказ** не е нова за тебе. Когато разказваш прочетена книга, гледан филм или урок, ти всъщност правиш преразказ. Как точно това става, знаеш още от началното училище. Спомни си колко много приказки са преразказани от тебе. Особено в 5. клас. Що е това преразказ?

Преразказ – предаване съдържанието на чужд текст чрез собствен текст.

2. Умението да се преразказва научен или художествен текст, в писмена или в устна форма, е много важно. Затова е необходимо да овладееш някои основни правила. Работата върху преразказа преминава през три етапа:

А. Анализ на художествения текст. Направи в последователност следното:

- а) Прочети внимателно художествения текст и го раздели на епизоди. Проследи:
 - въвеждането на героите;
 - смяната на мястото на събитията;
 - промяната на глаголните форми за време;

б) Запомни последователността на епизодите и не променяй мястото им в своя преразказ;

в) Предай точно съдържанието на всички епизоди. Обърни внимание на най-същественото от повествованието, описанията и характеристиката на героите;

- г) Преразказвай по предварително изготвен план.

Б. Писане на преразказа. Следвай изискванията:

- а) Прочети или чуй текста още веднъж;
- б) Придържай се към съставения от тебе план;
- в) Преразказвай в система от глаголни времена с основно сегашно време (сегашно историческо) или използвай глаголните форми на -л;

г) Задължително превръщай пряката реч от художествения текст в непряка в твоя преразказ;

- д) Спазвай правописните и пунктуационните правила.

В. Редактиране на писмения преразказ:

а) Усъвършенствай съдържанието на преразказа, като отстраниш фактическите или логическите грешки; проследи дали са преразказани всички съществени моменти от повествованието;

- б) Отстрани правописните и пунктуационните грешки.

3. Етапите на работа, описани по-горе, трябва да се спазват и при двата вида преразкази – **подробен** и **сбит** (кратък).

Подробен преразказ	Сбит (кратък) преразказ
<p>Изисква се пълно, подробно, последователно възпроизвеждане на художествения текст и максимално придържане до авторовите думи.</p> <p>Задължително се следва последователността в думите на героите, като пряката реч се превръща в непряка според известното правило.</p> <p>Преразказват се подробно повествователните и описателните едементи в текста – всички епизоди, портретни описания, картини от бита, пейзажи.</p> 	<p>Изисква се последователно отразяване на всички моменти от случката, но в стегната форма, като се съкращават подробностите в авторския текст.</p> <p>Не се предава целият диалог. Посочва се само, че героите разговарят и се назовава предмета на диалога им.</p> <p>Съкращава се текстът, като не се преразказват (или само се споменават) описанията. Преразказва се обобщено информацията в епизода или се съкращава. Важно е да се запази темата и смисълът му. За целта предварително се определят ключовите думи в епизода (разказа), които насочват към темата и характеризират главния герой. Епизодите, в които действа главният герой, се преразказват в по-малка степен сбито; максимално сбито се преразказват епизодите, в които присъстват други герои.</p>

- Докажи, че преразказът на откъса от разказа „Печена тиква“ (урок 18) е подробен. Посочи авторовите думи, използвани в преразказа. Кои „свои“ думи е добавил ученикът?
- Направи сбит преразказ на същия откъс.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Раздели на епизоди главата „Радни вълнения“ (стр. 184) от романа „Под игото“ на Иван Вазов. Избери един от тях и му направи последователно писмен подробен и сбит преразказ.
2. Ти сигурно имаш по-малко братче или сестриче. Предлагаме ти да му преразкажеш следната смешна история. Помисли какъв трябва да бъде твоят устен преразказ, за да е увлекателен.

Всяка сутрин заекът отивал в една сладкарница и питал:

— Извинете, имате ли торта с моркови?

Това продължило повече от седмица. На сладкарите им дожеляло за заека и решили да го изненадат. Когато на следващия ден той отишъл в сладкарницата и попитал отново за торта с моркови, те с радост му отговорили:

— Имаме, разбира се!

А заекът невинно изрекъл:

— Нали е много гадна!?

Прочети внимателно следния текст:

Разтревожиха се планински мъгли. Слънцето ги пъди от върховете и те не знаят къде да бягат и ту се спущат из дълбоките ущелия, ту се вплитат по върховете на мълчаливите борови гори и бавно пълзят нагоре-надолу. Най-после те се дигат на бели малки облаци и скитат без цел в синевината на небето.

ЕЛИН ПЕЛИН

1. Този текст е изграден от:
 - а) три сложни изречения;
 - б) едно просто и две сложни изречения;
 - в) две прости и едно сложно изречение.
2. Колко прости изречения има в състава на сложното изречение: „Слънцето ги пъди от върховете и те не знаят къде да бягат и ту се спущат из дълбоките ущелия, ту се вплитат по върховете на мълчаливите борови гори и бавно пълзят нагоре-надолу.”
 - а) три; в) пет;
 - б) четири; г) шест.
3. Изречението „Планинските мъгли ту се спущат из дълбоките ущелия, ту се вплитат по върховете на мълчаливите борови гори и бавно пълзят нагоре-надолу.” е:
 - а) сложно съчинено разделително изречение;
 - б) сложно съчинено разнородно;
 - в) сложно съчинено противоположно изречение;
 - г) сложно съчинено съединително изречение.
4. В кой ред синтактичните връзки са само съчинителни с разделително значение:
 - а) но, и, а в) че, или, а
 - б) и; хем- хем; или; г) ту- ту; дали-или; нито-нито;
5. Сложно съчинено съединително изречение изразява:
 - а) две възможни действия, от които се извършва само едното;
 - б) едновременни и съотносителни действия;
 - в) едновременни и последователни действия;
 - г) противопоставителни и съотносителни действия.
6. Кое твърдение е правилно за ролята на съюза А в откъса от „Хаджи Димитър”: „Лежи юнакът, а на небето слънцето спряно сърдито пече, жътварки пеят нейде в полето...”?
 - а) съюз а противопоставя първото изречение на всички останали изречения;
 - б) съюз а противопоставя само първото изречение на второто.
7. Какво е значението на безсъюзната връзка в пословицата «По дрехите посрещат, по ума изпровождат»:
 - а) съединително; в) противопоставително;
 - б) разделително; г) съотносително.

Избери подходящата връзка между простите изречения в състава на сложното:

8. Дъждът престана, ... в гората е още мокро и студено.

- а) и; в) но;
- б) или; г) че.

9. В гъстата мъгла ... изплуваха, ... се губеха отделните дървета.

- а) хем..., хем; в) ту..., ту;
- б) нито..., нито; г) дали..., или.

10. Не грехи само този, ... добре обмисля постъпките си.

- а) че в) защото
- б) който г) когато

11. Кое от следните изречения се отличава от останалите по смисъл:

- а) Който върши зло, няма приятели.
- б) Този, който върши зло, няма приятели.
- в) Човек, който няма приятели, не е добър.
- г) Вършещият зло няма приятели.

12. Кой от следните изрази не е синонимен на подчертаната част

След като си научи уроците, излезе да играе

- а) Щом научи уроците; в) Когато научи уроците;
- б) Като научи уроците; г) Преди да научи уроците.

13. Открий варианта, по който не може да се прави преразказът:

а) Тая вечер Марко беше в добро настроение на духа. Той с любопитство следеше боричкането на децата.

б) Тая вечер Марко бил в добро настроение на духа. Той с любопитство следял боричкането на децата.

в) Тая вечер Марко е в добро настроение на духа. Той с любопитство следи боричкането на децата.

14. В кой ред има допусната пунктуационна грешка:

- а) Вечерта, когато се разделиха момичето и поетът си пожелаха успех.
- б) Като мислеше за рождения си ден, тя забрави неприятностите.
- в) Когато пред нея застана непознатият човек, тя му подаде ръката.
- г) След като се върна, се сети за книгата.

15. В кой ред има допусната пунктуационна грешка при оформянето на пряката реч:

а) Той пак се обърна към болната Сивушка:
— Стани, миличка! Стани, че мечката е в гората, ще дойде да те изяде! – почна да я плаши той.

б) Той пак се обърна към болната Сивушка:
«Стани, миличка! Стани, че мечката е в гората, ще дойде да те изяде!» почна да я плаши той.

в) — Стани, миличка! Стани, че мечката е в гората, ще дойде да те изяде! – почна да я плаши той.

ОТКЪДЕ ИДВАМ?

ДАЛЕЧ ОТ ОТЕЧЕСТВОТО

Веднага след завладяване на Балканския полуостров от османските турци започнали опитите на потиснатите народи за освобождение. Те се вдигали на бунтове и въстания, подпомагани от държавите, които водели войни срещу Османската империя.

Много българи участвали във всяка руско-турска война с надеждата да се извоюва свободата на отечеството. След края на всяка война големи групи българи тръгвали заедно с оттеглящите се руски войски и отивали в Русия. Понякога тръгвали всички жители на някое село. Бащи, майки, деца, баби и дядовци натоварвали покъщнината си на тежки волски каруци и потегляли на дълъг път. Големи стада от домашни животни съпровождали керваните.

Обикновено българите се заселвали в южните краища на Руската империя – областта Бесарабия и околностите на Одеса. Там имало все още пустеещи плодородни земи, които българите започнали да обработват. Често те създавали съвсем нови селища, на които давали имената на родните си места – Търновка, Преслав, Кортен, Твардица...

Из учебник по история

ПОМНЯ РАЗКАЗА НА ДЯДО...

За нашия род и за старото време от дядо си съм чула и разбрала, че село Кортен било основано от 70 семейства българи от село Кортен, Сливенско, които избягали след войната в Русия, за да не бъдат изклани от турците. То станало в късната есен на 1829 година. Избягали, които можели, с талиги, впрегнати с волове, имало и с коне,

натоварени набързо с най-необходимото за пътя, и на първо време тръгнали през Балкана към Дунава. Когато преминали през Дунава, ги спрели в карантина. Това било къде Измаил. Колкото време ги държали там и след това ги насочили към Бесарабия да търсят свободна земя да се поселят. Такова място те намерили навътре в Буджашката земя. То било между гагаузките села Чадър, Хайдар, Баурчи, Казаяклия. Гагаузите също са дошли от България, но преди българите от Кортен.

Също в него време пристигнали преселници-бежанари от село Твардица. Земята им харесала и те решили да спрат тук. Зимата презимували в гагаузките села, а в ранна пролет започнали да си уреждат живота и работата на новото място.

АННА БАРБАРОВА /НОВАКОВА/
с. Кортен, Молдова

Из книгата «Бесарабските българи за себе си»

ОТЕЧЕСТВЕНА ИЗПОВЕД

Какво, че пътя бил е нанাগорен?
Какво, че някой бил е против нас?
Оттука тръгна родният ни корен
и нека помним вечния му глас.

Пристигнаха насам с очи сурови
султански конници от Цариград,
но още звън от български подкови
утеха даваше ни с глас познат.

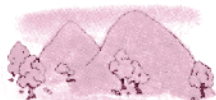
Над църквите издигаха джамии,
над кръста – полумесеца жесток,
но още под вдовишките шамии
се молихме на българския бог.

Изтриваха с ръце неумолими
на буквите ни древните черти,
но пак остана българското име
на български език да се шепти.

Изместваха ни от гори злочести,
от родните огнища и слънца,
но никой не можа да те измести,
Българийо, от нашите сърца.

И досега родина ни остана,
една за нас остана досега,
отляво и отдясно на Балкана.
изправила завинаги снага.

ПЕТЯ ЙОРДАНОВА

● Обичаш ли да четеш за историята на народите? Какво узнаваш за съдбата на твоите прадеди-българи от текста „Далеч от отечеството“? Докажи, че той е научнопопулярен текст.

● С какво разказът на Анна Барбарова от с. Кортен обогатява твоите представи и чувства за участието на българите? По какво си приличат и по какво се различават двата текста?

● Можем ли да наречем стихотворението „Отечествена изповед“ поетическа история на българската съдба? Защо?

● От каква идея са обединени трите текста?

ДУМАТА КАТО НАЗОВАВАЩА ЕДИНИЦА

1. Прочети текста „Далеч от отечеството“ (стр. 58). С каква цел е създаден той? Каква информация ти съобщава?

- Разбираш ли значението на всяка дума? За кое значение на думата става въпрос?

Всички думи в българския език образуват неговия **речников състав**. Речниковият състав се нарича още **лексика** на езика.

Всяка дума назовава, т.е. тя има свое значение, което се нарича **речниково**. Благодарение на него хората, които говорят един език, се разбират помежду си.

Речниковото значение на думата е дадено в **тълковен речник**.

2. Прочети стихотворението на Петя Йорданова „Отечествена изповед“ (стр. 59). Как са поднесени фактите от българската история? По какъв начин стихотворението въздейства върху чувствата на читателя?

- Посочи думи в стихотворението, които, според тебе, най-силно изразяват чувствата на поетесата, породени от съдбата на България. Какви са тези чувства?
- Какво е значението на подчертаната дума в стиховете:

Пристигнаха насам с очи **сурови**
султански конници от Цариград...

Сравни с обяснението на думата в тълковния речник:

суров прил. **1.** Който не е изсъхнал още; влажен. *Сурово дърво*. **2.** Който е в естествено състояние. *Сурово месо*. **3.** Недостатъчно опечен, сварен или изпържен. *Суров хляб*. **4.** (прен.) Груб, жесток, безмилостен. *Суров човек*.

- С кое от посочените четири значения е използвана думата **суров** в словосъчетанието **очи сурови**?

✓ Първите три значения на думата са **преки (основни)**, а четвъртото е **преносно**. Припомни си кое значение на думата е пряко (основно) и кое – преносно?

- Можеш ли да разбереш с кое свое значение е употребена думата **суров** извън словосъчетание, изречение, стих или куплет? Защо? Припомни си що е това **контекст на думата**.
- Определи значението на думите от стихотворението **жесток, неумолим, злочест** в контекста на словосъчетанията **полумесеца жесток, ръце неумолими, гори злочести** и в контекста на цялата творба.

3. Прочети още веднъж статията от тълковния речник, обясняваща значението на думата **суров**. Какво означава съкращението след думата – **прил.**? А съкращението след т. 4. – **прен.**?

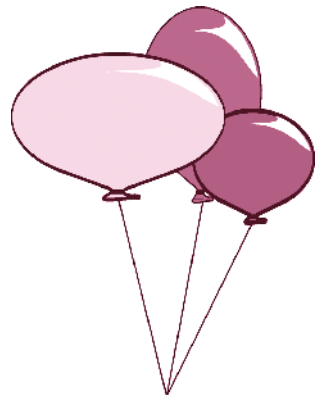
- Припомни си кое значение на думата се нарича **граматическо**?

Граматическо значение на думата – съвкупността от всички граматически признаци (каква част на речта е, род, число; време, лице, спрежение и др.).

- За кои части на речта са характерни посочените граматически признаци в скобите. Кои други граматически признаци можеш да назовеш?

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Сравни трите уводни текста към темата „Откъде идвам?“ Защо авторите им чрез различни думи са изразили едни и същи мисли? Какъв е всеки един текст по цел на създаване? Направи изводи за предпочитаното речниково значение на думите (пряко или преносно) в научните и в художествените текстове.
2. Припомни си що е това морфема. Кои морфемни наричаме словообразователни? Тези знания ще ти помогнат да се справиш със следната задача:
Назови думите с речникови значения:
'Човек, който лекува хората'; 'Човек, който мечтае';
'Човек, който оре нивите'; 'Преподавател в училище'.
3. Кое е основното значение на думите **тежък** и **дълъг**? Състави словосъчетания с тях, в които те да са употребени с основно и с преносно значение. Употреби словосъчетанията в изречения.
4. Кое е лексикалното значение на думите **натоварвам** и **покъщнина**? Как са образувани те? Посочи граматическите им признаци.
5. Направи писмен преразказ на текста „Помня разказа на дядо...“ Предварително определи ключовите думи, които трябва да употребиш в своя преразказ.
6. Разговаряй с възрастни българи, които помнят разкази за преселението от България. Като имаш предвид и текстовете от уводната част, напиши съчинение на тема „Моята представа за преселението на българите в Бесарабия“.
7. Припомни си кога думата е многозначна. Коя дума е означена на фотографиите? Расъждавай защо тя е многозначна.

СИНОНИМИ И АНТОНИМИ

1. Открий в текста „Далеч от отечеството“ думите **тръгвали** и **потегляли**. В какъв контекст са употребени те? Кое е лексикалното им значение? Възможно ли е да се разменят местата им в двете изречения? Защо?

ПРИПОМНИ СИ!

Синоними – думи, близки по значение. Взаимната им замяна в определен текст не променя съществено значението му.

В **синонимните речници** синонимите са събрани в групи, които се наричат **синонимни гнезда**.

✓ Синонимното гнездо на думата **тръгвам** е:

тръгвам – отпътувам, поемам пътя, заминавам, потеглям, хващам пътя, запътвам се, напускам, отдалечавам се, излизам, отправям се, насочвам се, крача, закрачвам, отделям се.

- Опитай се да замениш думата **тръгвали** от изречението „След края на всяка война големи групи българи тръгвали заедно с оттеглящите се руски войски и отивали в Русия“ последователно с всяка дума от синонимното гнездо. С кои думи замяната е възможно и с кои – не?

Изборът на синоним зависи от контекста и от речевата ситуация. Синонимите са богатството на езика и който използва повече синоними, той притежава богата **речева култура**.

- В кои изречения думите от синонимното гнездо имат точна употреба и в кои – неточна:
 1. аз живея до училището. Всяка сутрин **отпътувам** за него в 8 часа.
 2. **Хващай пътя** и да не те виждам повече!
 3. Петър **пое пътя** на своя баща – стана лекар.
 4. Довечера сме на концерт. **Ще закрачим** към концертната зала в 18 часа.
 - С пряко или с преносно значение е използван подчертаният израз в третото изречение?
2. Намери и прочети изреченията в текста „Помня разказа на дядо“ (стр. 58), в които са употребени думите **тръгна** и **пристигна**. Какво е тяхното речниково значение в съответния контекст?

ПРИПОМНИ СИ!

Антоними – думи или изрази с противоположно значение. Както и синонимите, думите се проявяват като антоними предимно в контекст.

- В кое от изреченията има антоними:
От ранна пролет до късна есен старецът работеше на полето.
В ранната утрин полето се огласяше от птичи песни.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Избери най-подходящия от синонимите в скобите. Работи писмено.

Който не е ходил във Велико Търново, на Царевец, той не знае за (големия, високия, обширния, безкрайния) бряст, разперил своите (силни, мощни, могъщи, крепки) клони над развалините на (престарелите, остарелите, старите, грохналите) дворци, болярски къщи и черкви.

2. Кои от синонимите на посочените думи са подходящи за изреченията:

а) измислям

За домашна работа имаме да (намислим, съчиним, изобретим) приказка. Знаеш ли кой е (изобретил, открил, създал) компютъра? Трябва да пиша съчинение, но нищо не мога да (наумя, измисля, откроя). Отдавна не съм виждал приятеля си Сашо, но често (ми хрумва, си наумявам, се сещам) за него.

- Посочи в какви речеви ситуации могат да се използват изразите, които са синоними на **измислям: идва ми на ума, ражда ми главата, изсмуквам от пръстите си**. Поставете изразите в подходящ контекст.

б) междучасие

През (почивката, паузата, междучасието) всички ученици излизат извън училищната сграда. През лятото ме очаква (междучасие, почивка, пауза). В театъра всички спектакли са без (пауза, антракт, почивка). Ораторът говори дълго и монотонно, след това направи (почивка, антракт, пауза) и каза: „Надявам се, че разбрахте най-важното“.

в) мекушав

Чичо Петър е (кротък, мекушав, безволев) човек – с никого не се кара. В семейството е необходимо всеки да бъде (мекушав, отстъпчив, слабохарактерен), за да има разбирателство. Майка казва, че баща ми е (благодушен, отстъпчив, мекушав) човек, защото на никого нищо не можел да откаже и всички го използвали.

3. Открий антонимите в откъс от стихотворение на Слав Хр. Караславов.

Погледнете назад: кръв, войни и страдания.

Погледнете напред: страшен свят на урания.

Погледнете надясно: злобен атом в човешката рана.

Погледнете наляво: вижте атом в юмрук за отбрана.

4. Свържи със стрелки думите антоними:

вреден	тих
жесток	широк
добър	позор
тесен	милостив
шумен	полезен
слава	лош

5. От дадените думи образувай антоними с помощта на представките **над-, без- и под-**: **воден, земен, волев, вреден, опасен**. Съчини с тях изречения.

КОНТЕКСТОВИ СИНОНИМИ

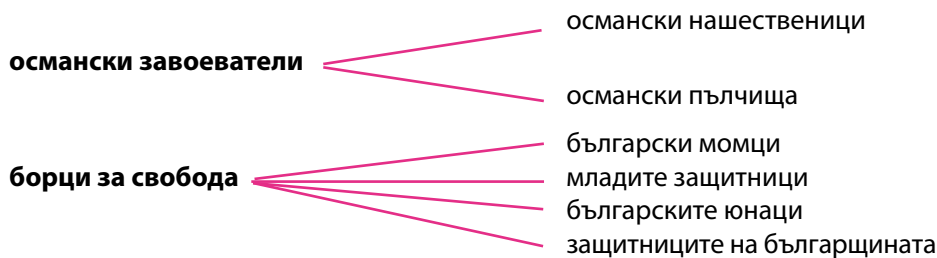
1. Прочети текста.

По плодородната добруджанска земя настъпвали **османските нашественици**, които вървели по петите на **храбрите български момци**, предвождани от Дамян. Отхвърлили мисълта за робство, **младите защитници** на българската свобода били решени да не се предават, да се борят до последния си дъх. Въпреки че съзнавали обречеността на съдбата си, **българските юнаци** приемали всяко сражение с врага, мечтаейки за победа.

Но и след като удържели победа, **защитниците на българщината** не могли да бъдат спокойни, че тя ще е трайна. Все нови и нови **османски пълчища** тъпчели българската земя.

ПО ХРИСТИНА СТОЕВА

✓ Подчертаните изрази в текста назовават по различен начин един и същ обект. Сравни:

- Какво е отношението на разказвача към двата обекта? Помагат ли ти посочените изрази да разбереш това? Как? Тези изрази са **контекстови синоними**.
- С какво значение е употребен в текста изразът **вървели по петите на...**?

Контекстови синоними – думи или изрази, които се схващат като синоними само в определен контекст. Използването им зависи от вида речево общуване – официално или неофициално. Благодарение на тях се избягват ненужните повторения.

- Открий в текста „Далеч от отечеството“ (стр. 58) контекстови синоними на думите **българи** и **жители**.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Запиши в две колонки думи и изрази от стихотворението „Отечествена изповед“ (стр. 59) на Петя Йорданова, които назовават:
 - а) България, всичко българско;
 - б) османските завоеватели.
 - Докажи, че тези изрази са контекстови синоними. Какви чувства внушават те?

2. Докажи, че цялото стихотворение е контекстов синоним на заглавието „Българско момиче“.

БЪЛГАРСКО МОМИЧЕ

Смехът ти – дъжд в ливадите напролет,
а веждите – самата радост в полет,
а погледа – на лятна нощ светлика,
затрепкал между трепетна тръстика,
по-нежен от зорница, отразена
на рилски вир със сянката стаена.

ИВАН ТРЕНЕВ

- Как поетът изгражда представа за красотата на българското момиче?
3. Открий контекстов синоним в куплет от стихотворение на румънския поет Тудор Аргеши.

Птицата – пъструшката забавна,
лека като цвят през пролетта,
от гнездото на душата ми отдавна
зад моря далечни отлетя.

4. Проследи в избран от тебе абзац в разказа „Бай Ганьо пътува“ от Алеко Константинов думите на разказвача, от които проличава отношението му към поведението на Бай Ганьо.
5. Опиши речевата ситуация, в която можеш да използваш всяка от думите от синонимните гнезда:

А. горделив съм – възгордявам се, надувам се, виря нос, виря глава, надменен съм, гледам отвисоко.

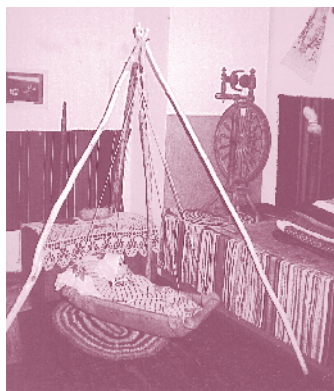
Б. болен съм – не съм добре, неразположен съм, не съм здрав, боледувам, не ме бива.

В. уморен съм – отпаднал съм, преуморен съм, отслабнал съм, сломен съм, ома-
ломощен съм, грохнал съм, капнал съм от умора.

- Кои от изразите са характерни за разговорната реч? Употреби ги в изречения.

6. Опитай се да съчиниш поучителна история, подходяща за пет-шест годишно дете, със заглавие „Горделивко“. Как ще изглежда твоят герой? Как ще постъпва? С каква поука ще завърши твоето разказче?

7. Опитай се да напишеш кратко съчинение на тема: „Домът на моите деди“. Използвай като контекстови синоними думите: **дом, кът, българско огнище; бебе, рожба, чедо, детенце.**

Етнографски музей, с. Кайраклия

ОМОНИМИ И ПАРОНИМИ

1. Кое е речниковото значение на думите *леща*, *бал*, *син*? На този въпрос можеш точно да отговориш само когато думите са поставени в контекст. С какво значение са употребени те във всяко от изреченията:

Моят дядо купи **леща** от пазара, която се вари бързо и ястието става много вкусно.

Повреденото зрение може да се подобри с оптическа **леща**.

По случай настъпването на пролетта в училище беше организиран маскен **бал**.

Кандидадите за студенти са подредени по общия **бал** от изпитите.

Цветът на очите му е **син**. Съпрузите Петрови имат **син**.

ПРИПОМНИ СИ!

Омоними – думи, които звучат и се пишат еднакво, но означават различни неща. Омонимите биват:

а) пълни – съвпадат във всички граматически форми:

кран¹, кранове – приспособление, с което се пуска да тече течност;

кран², кранове – машина за вдигане и пренасяне на тежести.

б) непълни – съвпадат само някои от граматическите им форми:

син¹, сини – название на цвят;

син², синове – мъжко чедо, мъжка рожба.

- Образувай граматическите форми на останалите омоними от изреченията. Определи вида им.

✓ Омоними се получават и между две форми на думи, които са от различни части на речта. *Например:*

мина¹ (съществително име – рудник);

мина² (съществително име – снаряд);

мина³ (глагол, 2. и 3. лице, мин. св. време).

2. Определи лексикалното значение на подчертаните думи в изреченията.

а) Героят на Пенчо Славейков от стихотворението „Луд гидия“ е **изкусен** свирец. Роботът е **изкуствен** интелект.

б) Галя беше **нетърпелива** да види подаръка си. Атмосферата в класа става **нетърпима**.

в) Иван няма да **предаде** приятелите си. Жената не **придаде** никакво значение на думите му.

- Кое е общото и различното между подчертаните думи в двойките изречения?

Пароними – думи, близки по звуков състав, но различни по лексикално значение. Когато не се знае добре значението на думите с близък звуков състав, е възможна употребата на едната дума вместо другата. Това прави речта неточна, защото се поражда двусмислица. Например: *Семейството е **възможно** (вместо **заможно** – **богато**).*

✓ Пароними са прилагателни имена от рода на: **поетичен/поетически; ботевски/Ботеви**. Първата от двойката думи разкрива качество (**поетична душа, ботевски плам**), а втората – нещо, което се отнася към предмет (относително прилагателно) – **поетическа творба, Ботеви стихотворения**.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. **Определи с помощта на тълковния речник значението на омонимите: маса, крем, ток.** Употреби ги в изречения с всяко от значенията им.

2. **Обясни значението на омонимите в изреченията. Какъв вид са те?**

Диря да намеря диря. В ясен ден в далечината се вижда един ясен. Следвам съветите на баща си, за да успея да следвам журналистика в университета.

3. **Направи морфеман анализ на думите. Кои морфемии променят лексикалното им значение?**

преживелица/отживелица;

пренасям/принасям;

засявам/пресявам

- Употреби думите в изречения.

4. **Избери точната дума.**

В книгата на Карл Май за Винету се разказва за (индийци, индианци). В наше време всеки се надява на (благоговението, благоволенieto) на силните хора. В съчинението върху поемата „Хайдути“ от Христо Ботев се чувства (благоговението, благоволенieto) на автора пред поезията на Ботев. Моят брат е един от най-запалените (алпинисти, алпийци). (Оставам, оставям) с впечатлението, че той ми е обиден. Вечер майка ми (остава, оставя) вечерята на масата. В 6. клас се изучават няколко (Вазови, вазовски) творби. Юнакът от приказката притежава (кралимарковска, Кралимаркова) сила. Той (приведе, преведе) достатъчно примери в полза на тезата, че Земята се върти. Всеки ден (привеждам, превеждам) по няколко страници от английски на български език. Нашият домашен лекар ни (ликува, лекува) всички вкъщи. Малкият Чавдар (лекува, ликува) от радост, че „при татка си ще иде“.

5. **Кое от прилагателните имена можеш да отнесеш към фотографиите – дремен или дребен? Какви са тези думии? Използвай ги в изречения.**

УСТОЙЧИВИ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ (ФРАЗЕОЛОГИЗМИ)

1. Прочети изреченията. Разбираш ли значението на подчертаните изрази в съответния контекст?

Аз го питам дали знае нещо за случилото се онази вечер, а той **вдига рамене**. Родителите на Женья са **вдигнали ръце** от него – тръгнал е по **криви пътища** и не **взема от дума**.

✓ Подчертаните изрази могат да се заменят със синонимите:

вдигам рамене – показвам, че не зная това, което ме питат;

вдигам ръце – предавам се, показвам, че съм безпомощен;

крив(и) път(ища) – порочен живот, непочтено поведение;

не вземам от дума – не възприемам съвет и поука.

✓ Тези изрази се предпочитат в разговорната реч. В художествената реч чрез тях се прави речева характеристика на герой.

Ти навярно се убеди, че значението на целия израз е преносно, т.е. то няма нищо общо със значението на отделните думи. Подобни словосъчетания се наричат **устойчиви** или **фразеологизми**.

Фразеологизмите са съчетания от две или повече думи, които се употребяват в речта в готов вид. Те са словно богатство на българския език. Значението на фразеологизмите не е равно на сбора от значенията на думите, които влизат в тях. Чрез фразеологизмите се изразява отношение. Например: *Много хора дойдоха на митинга. – На митинга се събра **куцо и сакато**.* (отрицателно отношение)

Много от фразеологизмите имат значение и на свободни словосъчетания. Видът им се определя в контекст. Пословиците и поговорките са вид фразеологизми.

Значенията на устойчивите словосъчетания са дадени във **фразеологичен речник**.

● Прочети и други фразеологизми, в състава на които влиза думата **вдигам**.

Употреби ги в изречения, като имаш предвид техните синоними.

фразеологизъм

вдигам акциите (някому)

вдигам бяло знаме

вдигам къщата на главата си

вдигам на крак

вдигам на крака

вдигам пара

вдигам глава

вдигам ръка (на някого)

вдигам летвата

синонимни думи

хваля някого

признавам се за победен

лудувам, правя голям шум

привеждам в готовност

правя някой да оздравее

викам, карам се, недоволствам

ставам непокорен

посягам да ударя, да бия

повишавам критериите, изискванията за нещо

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Открий фразеологизмите в изреченията. Какво е значението им?

Връзвам двата края на конеца. Съседите ни са много бедни – едва свързват двата края.

Когато четеше разказа, при думите на героя той повиши глас. Това дете се държи невъзпитано – често повишава глас на родителите си. Детето вече само си сърба попарата сутрин. Тя се държа глупаво и непредпазливо и сега сама си сърба попарата.

2. Открий фразеологизмите в думите на Аспарух в откъс от една легенда. Обясни значението им.

Не може да загине българската държава. Принадлежа на нея и нея ще браня. Нека кърви сърцето ми! С меч и огън ще отстоявам България.

по ХРИСТИНА СТОЕВА

3. Свържи със стрелки фразеологизмите с техните синоними.

до дупка	искрен, добродушен
предавам богу дух	внимавам какво говоря
душа човек	имам много грижи и неприятности
меря си думите	забрави, не споменавай!
огън ми гори на главата	докрай
тури му пепел	умирам

4. Опиши устно ситуацията, при които е уместна употребата на фразеологизмите: **лапам мухите, вървя (му) по гайдата, търси под вола теле, отварям си очите на четири.**

5. Какви изводи внушават народните мъдрости-фразеологизми?

На дъното просо сее. Не врат, ами шия. Ни се води, ни се кара. Петима Петко не чакат. Рече и отсече. Гузен негонен бяга. Бистра водица – мирна главица.

6. Открий в разказа „Бай Ганьо пътува“ от Алеко Константинов с какво значение са употребени думите и изразите:

изфирясал; зяпнали в устата; голяма работа; бол пари; увиват се около тебе; завий си края на някъде; свят много, хора всякакви; зиме хляб носи, лете дрехи носи; трябва да си ударил нещо.

- Кои от изразите са фразеологизми? Какъв художествен ефект постига разказвачът с употребата им?

7. Кои от свободните словосъчетания към коя фотография ще отнесеш? Какво значение имат те като устойчиви словосъчетания? Употреби ги в изречения.

**попътен вятър;
хвана се за главата**

На мястото на многоточието постави върнатата дума:

1. Върнатата стража на хана върнала ... майстор на широкия друм да получи обещаната награда за голямото му майсторство.
 - а) ловкия; в) хитрия;
 - б) изкусния; г) опитния.
2. Тя се ... пред добротата на девойката и се заклела да омилистави Морския цар.
 - а) склонила; в) преклонила;
 - б) наклонила; г) разклонила.
3. Анаксимандър бил ... учен философ, един от най-заслужилите граждани на Милет.
 - а) личен; в) силен;
 - б) добър; г) виден.
4. Безправният робски живот на народа ... много български синове да изоставят имотите и семействата си и да станат хайдути.
 - а) принудил; в) задължил;
 - б) изнудил; г) подтикнал.

Определи с какво трябва да се замени подчертаната част, за да не се промени смисълът:

5. Лястовичките **прехвъркваха** над празното си гнездо.
 - а) прелитаха; в) профучаваха;
 - б) преминаваха; г) пренасяха.
6. Иван Вазов е **известен** български писател.
 - а) познат; в) непознат;
 - б) прочут; г) славен.
7. **Изведнъж** небето притъмня.
 - а) неочаквано; в) постепенно;
 - б) бавно; г) внезапно.
8. Старецът говореше **шепнешком**.
 - а) безучастно; в) бързо;
 - б) тихо; г) високо.

Какви са подчертаните думи в изреченията?

9. В театрите се играели пиеси, които **разсмивали** и **разплаквали** зрителите.
 - а) синоними; в) антоними;
 - б) пароними; г) омоними.
10. Искам да му **река** да не гази в тази **река**.
 - а) омоними; в) антоними;
 - б) пароними; г) синоними.

11. Слънцето припича силно. Момчето препича филийки във фурната.

а) антоними	в) омоними
б) синоними	г) пароними

В кой ред думите са антоними?

12.	а) давам – донасям;	в) нося – вземам;
	б) вземам – давам;	г) поемам – вземам.
13.	а) едър – слаб;	в) дребен – ситен;
	б) ситен – силен;	г) едър – дребен.
14.	а) държава – република;	в) мнозинство – малцинство;
	б) народ – държава;	г) малцинство – народ.
15.	а) сгъвам – разгъвам;	в) сгъвам – прибирам;
	б) разгъвам – глася;	г) разхвърлям – сгъвам.

16. Синоним на израза от дъжд на вятър е:

а) накратко;	в) рядко;
б) набързо;	г) подробно.

17. Фразеологизмът пъхам си носа (някъде) означава:

- а) вдъхвам аромата на цветята;
- б) меся се в чужди работи;
- в) принуждавам някого да ме слуша;
- г) проверявам изправността на колата.

Прочети текста:

Хан Крум проводил мирни пратеници при Никифор. Те предали на императора думите му: „Ето, ти дойде и победи. Вземи, каквото ти е нужно, и си иди в мир“. Но Никифор, чието име означава Победоносец, **надменно** отхвърлил предложението на българския владетел. Народното предание е съхранило закана на хана: „Като не щеш мира, на ти секира!“

по ДЕТСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ „БЪЛГАРИЯ“

18. Контекстови синоними в текста са:

- а) Хан Крум – императора;
- б) предложение – български владетел;
- в) Хан Крум – българския владетел;
- г) мир – предложение.

19. С коя дума може да се замени подчертаната в текста, за да не се промени смисълът.

а) нахално;	в) високомерно;
б) достойно;	г) уважително.

КОЙ Е ДРУГИЯТ ДО МЕН?

АКО ГО НЯМАШЕ ДРУГИЯТ...

Била съм съвсем малка, когато, предполагам, че за пръв път съм се замислила и разбрала, че хората се разделят не само на малки и големи, на мъже и жени, но и на хора, говорещи различни езици, с различен цвят на кожата...

Не знам доколко това са мои собствени спомени. Възможно е те да са дошли от по-късните разкази на майка ми и баща ми. В паметта ми са останали моите първи дни в детската градина. Това, което ми направи най-силно впечатление, беше новата езикова ситуация, в която се оказах: леличките си говореха на непознат за мене език, децата си общуваха на друг, а аз, която бях чувала до този момент само българска реч, останах шокирана. И за повече от месец се отказах да говоря изобщо.

Няколко дни по-късно в групата се появи едно черно момченце, негърче, което се казваше Жожо. То беше другата ми голяма изненада. Но постепенно, ден след ден, аз наблюдавах как децата, които говореха на неразбираем за мене език, се радваха на същите играчки, обичаха да разглеждат същите книжки, плачеха като мене, когато ги оставяха родителите им, и се радваха, когато ги посрещаха вечер. А черните родители на Жожо също го целуваха така, както и другите родители децата си.

Мисля, че именно тогава детското ми съзнание стигна до извода, че хората си приличат независимо от цвета на кожата и езика, който говорят. Тази проста детска истина, както се оказа по-късно, често се подлагаше на съмнение от възрастните.

Художествената литература, изкуството най-точно потвърждават, че дори и на разни езици хората страдат и се радват еднакво, еднакво обичат и мразят...

АЗ и ДРУГИЯТ сме наистина и близки, и далечни. Ние сме и противоположности, но противоположности, които са части от едно цяло, които не могат да съществуват една без друга. И както без доброто не можем да определим злото, така и без АЗ-а не можем да определим ДРУГИЯ – неговите духовни ценности. Ако го нямаше ДРУГИЯТ, нямаше да съществува АЗ.

МАРИНА СТОЯНОВА, ученичка от Кишинев

ДА СЕ ОБИЧАМЕ

Приятели от цялата земя,
да се обичаме.
Да се обичаме искрено.
Да се обичаме хубаво и честно.
Да се обичаме истински.
Днес и утре, и в други ден.
Всеки час.
Всяка секунда.
Навсякъде.
Винаги.
Ние – хората,
имаме очи,
имаме сърца,
имаме души.
Да се обичаме,
както птицата обича въздуха,
както тревата обича слънцето,
както майката обича детето си.
Да се обичаме,
за да светне
от нашата обич земята,
да си иде нощта на омразата
и да дойде на власт любовта.
Да се обичаме.

НАДЯ НЕДЕЛИНА

- Какви размисли породил у тебе съчинението на ученичката Марина Стоянова?
- Добре ли е според тебе това, че хората са различни? А това, че си приличат?
- Защо е необходимо хората да се обичат помежду си? Какъв отговор на този въпрос ти дава стихотворението „Да се обичаме“?

ПРОИЗВОДНИ И НЕПРОИЗВОДНИ ДУМИ

1. Прочети стихотворението на Иван Ненов „През тъмни дъбрави“.

Път незнаен пред нас се извива
край дървета, стаили прохлада.
От листата се слънце разлива
над тревата зелена и млада.

А гората зове надалече
по пътеки през тъмни дъбрави,
обещаваща, топла и вече
с дъх на ягоди,
с полъх на здравец.

Ще ни скрие сред борове стари,
за да слушаме думи нечути
ние – тримата верни другари,
път поели в лятното утро.

- За кого се говори в стихотворението?
- Кого обикновено назоваваме „другари“?
- Може ли да се тълкува значението на думата „път“ като преносно? Спомни си израза „жизнен път“. Какво означава той?

2. Определи морфемния състав на думите „път“ и „пътека“. Кое е различното в значението им?

ПРИПОМНИ СИ ЗНАНИЯТА ОТ 5. КЛАС

Коренът е **морфема**, която е основен носител на речниковото значение на думата.

Думите с общ корен се наричат сродни: **път – пътека**.

Представките и наставките са **морфемни**, които се предават към корена и служат за **образуване** на нови думи. Наричат се **словообразователни морфемни**:

дом; **без-**дом-**н-**а.

Окончанията и определителният член променят само **формата** на думата. Наричат се **формообразователни морфемни**: домашн-**а**, домашн-**и**, домашн**ата**, домашн**ите**.

Думите, състоящи се от корен, към който се добавят окончанията, са **непроизводни**: врат-а, дърв-о, път-, врат-а-та, дърв-о-то, път-ят.

Коренът, представката и наставката образуват **основата** на думата.

Думи, **състоящи се от основа**, към която се добавят и окончания, са **производни**: дърв-ен-а; врат-ич-к-а; път-ник; раз-ход-к-а.

3. Препиши от първата строфа на стихотворението (задача 1.) непроизводните и производните думи. Подчертай основата в производните думи. Назови словообразователните морфемии в тях.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Препиши от втора и трета строфа на стихотворението в началото на урока непроизводните думи.
 - Образувай нови думи с помощта на представки и наставки, като използваш корена на преписаните думи.
 - Обясни значението на образуваните думи.
2. Кои народности живеят в Република Молдова? Запиши в един ред наименованията им. Запиши думите, назоваващи родния им език.
 - Открий общия корен в думите. С кои морфемии са образувани:
 - а) названието на народността;
 - б) названието на езика.
3. От първите два абзаца на текста от Марина Стоянова („Ако го нямаше другият“ – стр. 72) препиши в три реда думите:
 - а) непроизводни; б) производни с една словообразователна морфема;
 - в) производни с няколко словообразователни морфемии. Посочи частите на думите.
4. Запиши думи, сродни на думите **приятел, другар**. Посочи словообразователните им морфемии.
5. Открий наставката в думите:
печатар, лекар, аптекар, дървар, учител, писател, издател.
6. Образувай по две изречения, като използваш думи с наставките -тел, -ар в членна форма.
7. Запиши думите в два реда:
 - а) сродни думи;
 - б) форми на думата.**радост, радостна, радвам, радостен; град, градски, градове, градът.**
8. От задача 7. препиши производните думи. Направи морфемии разбор на тези думи.
 - Напиши три изречения, като използваш непроизводните думи от задача 7.
9. Напиши малко съчинение, като избереш за тема един от стиховете:
 - а) „... Път незнаен пред нас се извива ...”
 - б) „... Тримата верни другари, път поели в лятното утро.”
10. С помощта на кои формообразоващи морфемии се образува множествено число на думите:
нос, крак, куче, лъв, стол, вѓже, ключ
 - Образувай умалителни имена от същите думи.

СЛОЖНИ ДУМИ

1. Прочети откъс от разказа на Лада Галина „Пътепоказателят, който искаше да тръгне на път“.

До чешмата стоеше **пътепоказателят** – мълчалив, на един крак. Трите пътя се събираха при бялата чешма. Вторият път беше **белокаменен**, идеше от селата. Третият път се губеше в полето. **Бързокрилата** лястовичка бе кацнала на **пътепоказателя** и разговаряше с един **тъмнопепеляв** врабец.

... Има ли по **кръстопътищата** и други като мене? – попита ги **пътепоказателят**.

— Охо, колкото щеш, разперени в три-четири посоки.

— По всички пътища има – каза лястовичката. – Асфалтовият път стига до **крайбрежието**, където започват морските пътища. Тях ги бележат **параходите**.

Пътепоказателят също искаше да тръгне, засили се **веднъж-дваж**, но в миг се прекатури. С това звърши неговото ходене-бродене по земята.

Белокаменната чешма до него каза: „Където и да идеш, на своето място си най-добре. На всички си нужен, ако добре си вършиш работата.“

- Препиши изречението, в което е изразена поуката на текста. Как я разбираш? Коментирай.
- Препиши от текста подчертаните думи. Направи им морфеманализ.

Сложни думи – производни думи, които имат два корена. Корените се свързват по два начина:

а) със съединителна гласна **О** или **Е** (първостепенен, очебиен);

б) без съединителна гласна (триетажен, мореплавател).

✓ За да не грешеш в правописа на сложните думи, **запомни правилата за проверка:**

а) пишат се слято: между двете части **не може да се постави съюз И:**

тригодишен, бледосин;

б) пишат се полуслято: между двете части **може да се постави съюз И:**

министър-председател; горе-долу; черно-бял; българско-руски

(министър **и** председател, горе **и** долу, черен **и** бял, български **и** руски);

в) пишат се разделно (съчетание от думи): образуват членувана форма или множествено число **в първата част:** ученик отличник – учени**ците** отличници, ученик**ът** отличник.

г) названията на **географски обекти** се пишат **отделно**. Внимавай: първата дума се пише с **главна** буква.

Тихи океан, Черно море, Северен полюс.

Запомни: ако от сложно географско название се образува **прилагателно** име, то се пише с **малка буква:** черноморски, тихоокеански.

2. Препиши сложните думи в няколко реда, като ги подредиш по начина на свързването на частите и правописа им (слято, полуслято, разделно). Коментирай образуването им и правописа им.

среброснежен, жар-птица, помощник-директор, гроздобер, тъмносин, Северна Африка, осемдесети, добродушие, вагон-ресторант, френско-български, черноморски, Средиземно море.

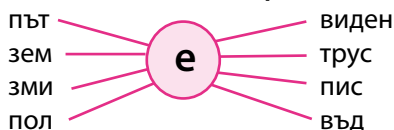
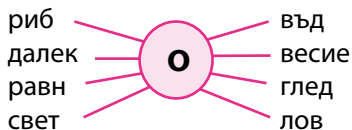
ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Препиши от текста в началото на урока сложните думи. Обясни правописа им.
2. Запиши собствени мъжки и женски имена, които са сложни думи. Отдели корените им. Тълкувай значението им.
3. Запиши сложни географски наименования. Образувай от тях и запиши прилагателни имена.
4. Напиши съчинение, като за тема избереш поуката на текста в началото на урока.
5. Образувай и запиши сложни думи (прилагателни или съществителни), като използваш дадените думи и словосъчетания.

остър ум; комин и чистач; железен път; добра душа; пет години; пъстър цвят; български и японски речник; руски и български проект; Западна Европа.

- По кой начин са свързани частите в образуваната сложна дума? Какъв е правописът?

6. От следните схеми състави сложни думи. Запиши ги. Обясни правописа им.

7. Посочи верния отговор.

А. Сложни са думите, които:

- а) имат няколко представки;
- б) образувани са с представка и наставка;
- в) представката се пише полуслято;
- г) имат повече от един корен.

Б. Полуслято се пишат сложните думи, в които:

- а) частите имат съединителна гласна;
- б) между частите не може да се постави съюз **И**;
- в) първата част може да получи самостоятелна формообразуваща морфема;
- г) между частите може да се постави съюз **И**.

8. Назови със сложни думи:

човек, който работи под водата;
човек, който лекува зъбите;
човек, който преплува морета;
време, когато се коси тревата;
ученик в 6. клас.

ЧАСТИ НА РЕЧТА

1. Прочети изказването за особеностите на българския национален характер от книгата на Стефан Минков и Трифон Трифонов.

Българинът цени извънредно много честта...

И днес, когато българинът трябва да каже нещо за други, най-напред ще започне с думите: „Той е честен човек“ и после ще прибави трудолюбив, мързелив и т.н.

Българинът дълбоко в себе си носи качествата чест, честност и честолюбие. Той държи на тях, на честта си, на клетвата си, на името си, на рода си, на българското..., ревниво пази своята чест и личното си достойнство.

Почитта и уважението за него са станали традиция. За него са важни качествата честност, справедливост, почит, откровеност.

- Препиши от текста съществителните имена, които назовават добрите качества на българския национален характер. Провери значението им в тълковния речник.

2. Препиши от текста думи, които са сродни на думата „чест“. Направи морфеманализ. Към коя част на речта се отнася всяка дума?

3. Кои от изброените качества на българина са общочовешки? Аргументирай отговора си.

4. Препиши от текста от задача 1. думи:

- а) които са имена – съществителни, прилагателни. Запиши граматическата им характеристика;
- б) глаголите. Запиши граматическата им характеристика.

ПРИПОМНИ СИ ЗНАНИЯТА ОТ 5. КЛАС.

Всички части на речта се делят на **самостоятни** и **несамостоятни**.

✓ Назови самостоятните части на речта.

✓ Кои части на речта са самостоятни?

5. Препиши в два реда (самостоятни и самостоятни части на речта) думите:

висок, правя, от, вдясно, първи, дете, дърво, дървен, за, но, те, а, да, къде, човек, идвам, ох!

Всички части на речта са изменяеми или неизменяеми.

Изменяеми са: съществително име, прилагателно име, числително име, местоимение и глагол (дърво – дървета, дървен – дървени, първи – първа, те – тях, правя – правиш);

Неизменяеми са: наречие, предлог, съюз, частица и междуметие (вдясно, за, а, да, ох!).

Думите, с които назоваваме **предмети, признаци** на предмети, техния **брой** или **породност**, наричаме **имена: съществителни, прилагателни, числителни**.

6. Препиши от текста в началото на урока имената. Определи граматическата им форма (род, число, определеност).

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. От текста на Марина Стоянова „Кой е другият до мен“ (стр. 72) в началото на темата препиши всички имена – съществителни, прилагателни, местоимения, с които в текста се назовава „другият“.

Кои от имената назовават конкретни лица? Коя дума е най-общото название за всички лица?

- Характеризирай граматическата форма на преписаните думи.
 - Определи коя от думите е производна, а коя е непроизводна според морфемния ѝ състав.
2. От стихотворението „Да се обичаме“ на Надя Неделина в началото на темата препиши в два реда думите, които са неизменяеми части на речта: а) самостоятелни части на речта; б) служебни части на речта.
- Определи граматическата им характеристика.
3. Прочети стихотворението „Български дом“ на Георги Райчев.

Моят дом е безкрайно весел,
щом пред прага му гостенин спре.
Някой идва с тъга,
някой – с песен.
С хора той се чувства добре.

Ала тръгнат ли си обратно,
моят дом притихнал мълчи...
Моят дом – със сърцето на татко
и на мама с добрите очи.

- Препиши от стихотворението думите, които изразяват различни човешки чувства и качества. Коментирай значението на тези думи.
 - Към коя част на речта се отнася всяка дума? Запиши граматическата характеристика на думите.
 - Препиши глаголите от стихотворението. Определи граматическата им характеристика.
 - Кои думи от стихотворението са употребени в преносно значение?
4. Напиши съчинение на тема „Гостите в нашия дом“. Помогни си с въпросите:
- Кои от познатите или роднините за теб са най-очаквани гости? Защо? С какво са интересни като личности?
5. В кой ред думите са една и съща част на речта?
- а) пеене, желание, песен, желая;
 - б) ходя, ход, ходене, разходка;
 - в) той, този, им, но;
 - г) голям, находчив, ясен, висок.

СЪЩЕСТВИТЕЛНО ИМЕ. ЧИСЛИТЕЛНО ИМЕ

1. Прочети текста.

Първият детски летен семинар за български език и култура по програма „Училище по родолюбие“ се проведе в София от 16 до 20 юли тази година. В него взеха участие от 10 до 14-годишни деца на българи, живеещи в Швейцария, Германия, Франция, Русия, Молдова и други държави.

Целта на семинара бе малките българчета да се научат да четат и пишат на езика на своите предци и същевременно да получат основни познания за географията и историята на България. Всеки от тях разказа и за страната, от която е дошъл, за обичаите на народа и за своите близки приятели.

- Помисли какво би разказал ти за своята страна и нейните обичаи, ако станеш участник в семинара.

2. Препиши от текста съществителните имена. Определи морфологическите признаци на всяко съществително име. Отдели словообразователни и формообразователни морфемни.

- Препиши от текста съчетания от числителни имена и съществителни имена. Числителните запиши с думи. Определи вида на всяко числително име и граматическата му форма.

3. Сравни думите в двете колонки. В коя колонка значението на съществителното е по-общо, а в коя е по-конкретно? Защо?

българи	–	българчета
държава	–	Молдова
семинар	–	летен семинар
юли	–	шестнайсети юли
година	–	двехилядна година.

Съществителните имена могат да изразяват **родови понятия** – по-широки по смисъл (страна, човек) и **видови понятия** – по-тесни по смисъл (Молдова, българин).

Употребата на съществителни имена в съчетание с прилагателни и числителни бройни и редни стеснява смисъла на понятието, конкретизира го.

летен семинар; двама ученици

- Определи кои понятия са родови и кои са видови в двойките думи.

баща	–	родител	корен	–	морфема
град	–	селище	съществително	–	дума

4. Препиши съчетанията, като бройните числителни имена запишеш с думи. Употреби думите в скоби в необходимата форма. Припомни си изученото в 5. клас за съчетание на бройни числителни и съществителни имена.

5 (ученик), 2 (спортист), 17 (лист), 10 (прозорец), 3 (момиче), 12 (момче), 4 (стая), 3 (учител), 2 (тролей).

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Запиши в две колонки думите: а) прости;
б) сложни.

търнокоп, деветдесет, пететажен, осем, прародител, чудотворен, чудесен, шест-годишен, осемметров, многогодишен, скакалец, предишен, стотица.

• **Запомни правописа** на сложните прилагателни имена, в които първата част е числително:

девететажен: 9-етажен,
триметров: 3-метров,
десетгодишен: 10-годишен.

2. От задача 1. запиши сложни прилагателни, които съдържат числителни. Използвай цифри.

3. Прочети пословиците.

Приятел верен който има, още една глава има.

По-добре хиляда приятели, отколкото хиляда гроша.

За човека можеш да съдиш по приятелите му.

Безочлив човек скоро затваря вратата и на най-голямото приятелство.

- Коментирай смисъла на пословиците.
- Кои думи в пословиците са форми на думата **приятел**, а кои са енокоренни?

4. Запиши съществителни, които изразяват положителни качества на човека. Изреди ги така, както ги преценяваш по важност в човешкия характер.

- Направи морфеман анализ на записаните думи.

5. Образувай съществителни имена, сродни на глагола **разбирам**. Какво значение имат те?

- Напиши кратко съчинение за това, как се разбирате в семейството и кой те разбира най-добре.

6. В кой ред има грешка?

а) градът	а) два часа
б) пътят	б) двама ученика
в) семинарът	в) двама приятели
г) приятелът	г) две девойки

7. Запиши словосъчетанията, като назовеш изобразеното на рисунките.

ПРИЛАГАТЕЛНО ИМЕ

1. Прочети текста.

Вървя по улицата и си подсвирквам... В ръцете ми се поклаща буркан с вода. Весело ми е. В аквариума ми ще има още една рибка. Тя е, може би, най-хубавата. Заглеждам се в червените ѝ хриле... Но внезапно пред мен изскочи кученце – малко, пухкаво... Звън от счупено стъкло. След миг рибката лежи неподвижно в дланта ми. Сълзи се търкаляха по бузите ми. Зад ъгъла пред мен изникна едно съвсем малко момиченце. То доближи до мен и прошена:

— Защо плачеш, какичко? Вземи моята кукла. Ела, ще ти покажа моето балонче. И кофичката! Ще ти дам и мидички...

В този миг светлите му очи ми заприличаха на две малки аквариумчета със зелени водорасли и златни рибки. Аз се усмихнах. Сега денят ми се струваше голям и топъл, като очите на детето.

ПО РАЗКАЗА НА ПЕТЯ ДУБАРОВА „СЛУЧКА НА УЛИЦАТА“

- Как мислиш, защо и как се променя настроението на момичето, което разказва случката?
- С каква дума ще характеризираш чувството или постъпката на малкото момиченце?

2. Препиши от текста прилагателните имена. Има ли между тях степенувано прилагателно име?

- Определи граматическите признаци на всяко прилагателно име (род, число, членна форма).

Прилагателните се делят на **качествени** и **относителни**.

Качествените прилагателни означават признак, който може да бъде застъпен в предмета **в различна степен**.

Затова качествените прилагателни се менят по **степен (степенуват се)**:

висок, по-висок, най-висок.

Относителните прилагателни означават признак на предмет, който е свързан:

– **с мястото**, откъдето произхожда или където се намира предметът:

град – градски, поле – полски,

– **с веществото**, от което е направен предметът:

дърво – дървен, камък – каменен, вода – воден;

– **с предназначението на предмета**:

превозвам – превозен;

– **с принадлежността**:

брат – братов, вълк – вълчи.

Относителните прилагателни не се степенуват.

3. Определи кои прилагателни в текста от задача 1. са качествени, а кои са относителни. Опитай се да ги степенуваш.

4. Препиши прилагателните имена в два реда, като ги употребиш в съчетание със съществително име: а) качествени, б) относителни.

сребърен, кисел, лекарски, умен, планински, селски, червен, прав, държавен, горчив.

- Какъв признак на съществителното пояснява (уточнява) всяко прилагателно – качество, произход, принадлежност или др.? Поясни.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Прочети откъса от стихотворението „Рибари“ на Дора Габе.

Водата е спокойна, тъмносиня
и лодката оставя тъмна дия.
Последният летовник си замина
и опустя, затихна манастиря.

Сега и морският шум ясен и по-близък,
вълната плитко в пясъка разляна,
а на скалата, в каменната хижа,
рибарската дружина е събрана.

- Препиши от стихотворението съчетанията от съществителни и прилагателни имена. Определи общите им граматически признаци.
- Кои признаци на съществителните имена се уточняват с прилагателните (цвет, състояние, състав и друго)?
- Поясни как прилагателните помагат в изобразяването на предметите и явленията.

2. Определи кои прилагателни в стихотворението са качествени, а кои са относителни.

- Кои прилагателни можеш да употребиш в преносно значение? Състави изречение с прилагателните в преносно значение.

3. Прочети фразеологизмите. Открий значението им, като ползваш фразеологичния речник.

рядка птица; златно време; пращам за зелен хайвер; мечешка услуга.

- В пряко или в преносно значение са употребени прилагателните в тези изрази.
- Употреби фразеологизмите в изречения и ги запиши.
- Състави изречения, като употребиш прилагателните от фразеологизмите в пряко значение.

4. Образувай от словосъчетанията прилагателни със синонимно значение.

Образец: човек без характер – безхарактерен човек

блуза от вълна –

чаша от стъкло –

пръстен от злато –

рокля от коприна –

- Можеш ли да направиш обратното с прилагателните имена?

Образец: морски бряг – бряг на морето

железен ключ –

ученически бележник –

желязна воля –

слънчеви очила –

5. Определи кои прилагателни са качествени, а кои са относителни:

болен, ален, учителски, бащин, слаб, хладен, селски, ясен, компютърен

ВЪЗВРАТНО ЛИЧНО И ВЪЗВРАТНО ПРИТЕЖАТЕЛНО МЕСТОИМЕННИЕ

1. Прочети текста.

Името е любопитна сплав на свое име и чуждо. То е избрано от моите родители, но обикновено го чувствам толкова близко, свое, че не мога да си представя другите да ме назоват или аз да мисля себе си с различно име. Името принадлежи на отделен човек, но често отправя и към определена национална, културна или религиозна общност...

Древните народи са вярвали, че името има магическа сила и този, който го знае, може да упражни власт над тебе. Затова често на децата са давали по няколко имена.

УЧЕНИЧЕСКО СЪЧИНЕНИЕ

- Знаеш ли произхода на своето име? Какво означава то? Българско ли е то, или е заето от друг език?

2. Препиши от текста местоименията, като ги подредиш по вид (лични, възвратни, притежателни и други).

ПРИПОМНИ СИ!

Възвратно лично местоимение – означава, че подлогът извършва действието върху себе си или за себе си.

Има следните форми: винителен падеж: **себе си, се;**

дателен падеж: **на себе си, си.**

Възвратно притежателно местоимение – употребява се **при име на предмет**, който **принадлежи на вършителя на действиято.**

Има две форми: **пълна** – свой, своя, свое, свои.

кратка – си.

Тези форми се употребяват еднакво за всички лица.

- Препиши от текста съчетание от глагол и възвратно лично местоимение. Определи граматическата форма на преписаните местоимения.
- Препиши от текста възвратно притежателно местоимение. Кое съществително то пояснява? Определи граматическите признаци на местоимението (род, число, падеж, членуване, пълна или кратка форма).

3. Открий всички видове местоимения в текста на Марина Стоянова „Ако го нямаше другия...” в началото на темата. Определи граматическата им характеристика.

Препиши от текста изреченията, в които са употребени възвратно лични и възвратно притежателни местоимения. Определи синтактичната им функция в изречението.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. На мястото на точките постави **СЕ** или **СИ**.

Андрей има братовчед Виктор. Той е още малък и ходи на училище в трети клас. Въпреки че са на различна възраст, те много ... обичат и ... пишат. Ето какво е написал Виктор в едно писмо: „Аз много обичам да играя с приятелите Вчера времето беше много топло. Аз ... събудих рано. Бързо ... облякох, измих ... лицето и зъбите. Взех въдичката ... и отидох при приятеля ... Игор. Ние ... срещаме всеки ден на училище, но обичаме да прекарваме свободното ... време заедно. Вчерашния ден прекарахме на езерото. Когато ... върнах, аз ... зарадвах, защото видях кученцето То ме чакаше пред входа. Трябваше да го взема със себе”

2. Употреби в изреченията вместо точки възвратно притежателно местоимение: а) в пълна форма, б) в кратка форма.

Образец:

Аз уважавам **своята** учителка. – Аз уважавам учителката **си**.

Вера разговаря със (с) ... приятелка. –

Ние отиваме при ... приятел. –

Майка ми често разказва за ... детски години. –

... грешки аз поправям сам. –

Пълната форма на възвратните притежателни местоимения се употребява пред съществителното име и може да се членува.

Ако пред пълната форма стои прилагателно име, то поема членната форма, а възвратното притежателно местоимение се поставя в кратка форма след прилагателното: **своята** чанта – кафява**та** си чанта.

3. Напиши изречения, в които ще употребиш възвратно притежателно местоимение: а) в пълна форма; б) в кратка форма.

4. Замени пълните форми на възвратното лично местоимение с кратки.

Образец:

Аз виждам **себе си** в огледалото. – А **се виждам** в огледалото. – **Виждам се** в огледалото.

Вера купува на себе си кифла. – ... –.

Момчето обича да пее за себе си. – ... –.

Ние често обменяме помежду си интересни книги. – ... –.

- Направи изводи за мястото на кратката форма на възвратното лично местоимение спрямо глагола в изречението.

5. Прочети поговорките.

Който не си търси приятел, е враг на самия себе си.

Приятелят трябва да понася слабостите на своя приятел.

- Как разбираш смисъла на поговорките? Коментирай.
- Открий възвратно личните и възвратно притежателните местоимения. Определи формата им.
- Опитай се да замениш формите на местоименията (пълна – с кратка, кратка – с пълна).

ПОКАЗАТЕЛНИ МЕСТОИМЕНЕНИЯ

1. Прочети текста.

Никъде в света гостоприемството не се упражнява с **такава** прелест. При залез слънце, когато пътник се спре пред българско село, толкова жители се натрупват около него: **този** поема юздите на конете му, **онзи** застава наляво или надясно от колата му; **тоя** крепи с ръка и рамене, **оня** я повдига, за да не се подхлъзне колелото в пропаст, и завеждат чужденеца в най-хубавата къща на селото. **Това** гостоприемство е за всички.

по ЕЛЕНА ХАДЖИЕВА и АНГЕЛ АНГЕЛОВ

- За какви качества на българина научаваш от текста?
- Знаеш ли примери за добрите качества на румънците, руснаците и други народи от приказките или от художествената литература?

2. Обърни внимание върху подчертаните думи в текста. Към кои думи в изречението те се отнасят? Подчертаните думи са показателни местоимения.

Местоимения, с които се посочват лица и предмети, техните признаци или количество, се наричат **показателни местоимения**. Те се менят по род и по число:

тази (тая), онази (оня) жена;

този (тоя), онзи (оня) мъж; **това, онова** дете; **тези (тия), онези (оня)** хора;

такъв молив ...

Показателни местоимения

	За лица и предмети		За признаци	За количество
	близки	далечи		
м. р.	този (тоя)	онзи (оня)	такъв	толкова
ж. р.	тази (тая)	онази (оня)	такава	
ср. р.	това	онова	такова	Не се мени по род и число
мн. ч.	тези (тия)	онези (оня)	такива	
	Менят се по род и число			

Показателните местоимения имат съкратена форма: **тоз, таз, туй, тез; оназ, онуй, онез, толкоз**. Те се използват в разговорната реч.

3. Препиши от текста показателни местоимения и определи граматическите им признаци.

- Определи синтактичната функция на всяко от подчертаните местоимения в текста.

4. Прочети изречението.

Приятелката ми винаги закъснява. **Това** не ми харесва.

Показателното местоимение **ТОВА** често се употребява **като синоним на дума или на цял израз** и тогава служи за връзка между изреченията.

5. Опитай се да змениш в текста от задача 1. подчертаните местоимения със синонимни думи. С коя част на речта ще замениш всяко от местоименията?

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. На мястото на точките употреби съответните показателни местоимения.

а) Кой е ... ученик, който раговаря с учителя?

— Той е отговорник на групата. – А ..., с книга в ръката, как се казва? – Казва се Кирил.

б) ... пъти съм чел „Хайдути“ на Христо Ботев, че някои пасажи знам наизуст.

в) Андрей не пропуска нито един футболен мач. Той е ... запаялко!

г) Винаги се радвам, когато чувам ... хубави български песни по радиото.

д) Кое е ... момиче, което пееше молдовска народна песен във вчерашния концерт? – Не го ли познаваш? – ... е Родика.

е) ... хубаво време не очаквахме през февруари.

ж) Искам да се запозная с ... момче, което победи в шампионата по шах. Изобщо съм доволен че бях на ... състезание.

А ..., което беше миналата година, не можах да посетя.

2. Напиши изречения с всички показателни местоимения за близки и далечни предмети, като ги противопоставиш. Използвай таблицата в началото на урока.

Модел: Онази сутрин станах рано, а тази не бързах и се ухах.

3. Употреби показателни местоимения пред съществителните имена в изреченията.

— Учениците от Молдова изучават български език. – През зимата ние ще празнуваме няколко празника. – Девойката изпълни няколко народни танца.

Запомни! Думите след показателните местоимения не се членуват.

4. Прочети разказа на Елин Пелин „Печена тиква“. Препиши изреченията, в които са употребени показателни местоимения. Определи значението и граматическата им форма.

5. Кои картинки са илюстрация на изреченията:

а) Онези компютри са последен модел.

б) Обичам да стоя пред компютъра и да слушам музика. Това са много приятни занимания.

- Коментирай употребата на показателни местоимения.

ВЪПРОСИТЕЛНИ МЕСТОИМЕНЯ

1. Отговори на въпросите.

Кой ти е най-добрият приятел?

С кого често прекарваш свободното си време?

Кого предпочиташ да каниш на рождения си ден?

Коя чужда държава си посетил досега?

Какви чужди езици знаеш?

Кои народности живеят в Молдова?

Чи обичаи ти познаваш?

- Подчертаните думи във въпросителните изречения горе **са въпросителни местоимения**.

Въпросителни местоимения – въпросителни думи, с които питаме за неизвестни лица и предмети, за техните признаци, за количество или притежание. Менят се по род и число, а някои от тях и по падеж.

Въпросителни местоимения

Единствено число	За лица и предмети	За признаци	За притежание	Запомни!
мъжки род	кой, що	какъв	чий	Когато въпросителното местоимение се отнася за лице, то има следните падежи: именителен – кой винителен – кого дателен – на кого (кому)
женски род	коя	каква	чия	
среден род	кое	какво	чие	
множествено число	кои	какви	чи	
Въпросително местоимение за количество – колко				

2. На мястото на точките постави необходимото въпросително местоимение.

... народности живеят в Молдова? – ... са по народност твоите съученици? – ... народна песен знаеш? – ... произведение е поемата „Хайдутите“? – За ... се разказва в поемата?

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Препиши от учебниците по различни предмети въпросителни изречения, които започват с въпросителни местоимения. Определи за какво се пита с тях?
2. Състави свои въпросителни изречения, като използваш въпросителните местоимения от таблицата в началото на урока.

3. Прочети текста.

Наблюдателността е качество, което българският селянин е развивал столетия в борбата с природата. Способността на българина да се самонаблюдава е намерила израз в приказките и пословиците. Те ни показват, че българинът не само умее да наблюдава, но и да изразява в художествена форма резултатите от своето наблюдение.

- Задай един-два въпроса към всяко изречение.
- Кои румънски и руски пословици за човешкия характер знаеш? Запиши ги.

4. Прочети пословиците и поговорките. Открий въпросителните местоимения.

Какво мислех, а то какво излезе.

Кой има ума, има и дума.

Кой кого надвива, него и побива.

Кой лежи, той тъжи, кой оре, той добре.

Кого не е срама, того не е и греха.

Коя душа не ще да иде в рая.

Колко мъки вижда хурката, дор напълни вретеното.

- Поясни как разбираш смисъла на пословиците?

ЗАПОМНИ!

Въпросителните местоимения имат допълнителна служба в изречението: с тях се свързват главното и подчиненото допълнително изречение: *Не зная **кого** да повикам на гости.* – **Кого** да повикам на гости, не зная.

Внимание: не се пише запетая пред косвен въпрос (пред подчинено въпросително изречение). Ако подчиненото изречение стои пред главното, след него се пише запетая.

5. Съвржи изреченията, като използваш въпросително местоимение.

Аз зная на ... концерт вие ще ходите.

Искам да разбера ... певица ще пее.

Кажете, моля, ... струва един билет за този концерт.

Не знам ... представление ще дават. Разбрах ... са свободните места, когато видях

Вера с приятелката си.

6. Състави диалог от въпроси и отговори между двама приятели, които са посетили концерт. Използвай въпросителни местоимения.

7. Задай въпроси към изобразеното на картинките.

ОТНОСИТЕЛНИ МЕСТОИМЕНЕНИЯ

1. Прочети текста.

ОБИЧАМ ТЕ, МОЕ МИЛО ОТЕЧЕСТВО!

Всичко, **което** пазя в моята душа добро и светло – всичко е твое! Ти си оня благословен край, **който** цъфти, който е пълен с нежности, сияние и величие. И досега чувам славеите, **който** огласят с песните си твоите гори. И досега чувам гласа на българската девойка, **която** мете двора и тихо си пее.

По Л. КАРАВЕЛОВ

- Определи синтактичната роля на подчертаните думи в изречението. Подчертаните думи са **относителни местоимения**.

Относителните местоимения се образуват от въпросителните с помощта на частицата **-то**, прибавена след въпросителната дума.

Относителни местоимения

Значение \ Видове	единствено число			множествено число
	м. р.	ж. р.	ср. р.	
за лица и предмети	който	която	което	който
за признаци	какъвто	каквато	каквото	каквито
за притежание	чийто	чиято	чието	чиито
за число и количество	колкото			

Запомни: Местоимението **който** (за м.р. ед.ч.), когато се отнася за лица, има падежна форма.

Именителен падеж: **който**

Винителен падеж: **когото**

Дателен падеж: **на когото (комуто)** (предлог + когото)

Имам добър приятел, **който** живее в България.

Имам добър баща, **когото** много обичам и уважавам.

Подари книгата, **на когото** искаш.

В сложното съставно изречение пред относителното местоимение винаги се пише запетая.

2. Открий относителните местоимения. Определи граматическата им форма. Обясни пунктуацията.

Каравелов възпява своето отечество, което горещо обича. – Аз срещнах един приятел, с когото се познавам отдавна. – Това е Ирина, чийто брат учи с мене заедно в класа.

- С кои думи се съгласуват по род и число относителните местоимения в изреченията?

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. На мястото на многоточието постави подходящи относителни местоимения.

Момчето, ... влезе в стаята, поздрави всички. – Качествата на характера, ... притежава моят приятел, много ми харесват. – Той е този, с ... много добре се разбираме. – Възхищавам се от творчеството на поета, ... стихове сега чета.

2. Направи от простите изречения сложни съставни, като използваш за свързване относителни местоимения.

Запознайте се с моя приятел. С него ще пътуваме заедно. – Вие търсите улицата. На тази улица аз живея. – Аз харесвам народните песни. Тези песни изпълнява училищният хор. – Ще седнем до старото дърво. Неговата сянка е гъста. – Ще се качим на влака. Той заминава в 10 часа.

3. Прибави главни изречения към подчинените изречения. Подчертай думите, които заместват относителните местоимения. Обясни пунктуацията.

..., с когото споделям своите радости и разочарования. – ..., чийто глас много ми харесва. – ..., която много ме развесели. – ..., колкото ми се искаше. – ..., на когото много вярвам.

4. Редактирай текста, като избегнеш прекомерната употреба на относителни местоимения.

Уважавам хората, с които мога да споделя мислите, които ме вълнуват. Това могат да бъдат мои съученици, които са ми приятели, с които се срещам всеки ден.

5. Прочети поговорките и пословиците. Открий относителните местоимения и обясни с кои части на сложното изречение те се свързват.

Когато е ухапала змия, той се варди и от гущер.

Което не умееш да хвалиш, недей го хули.

Което си правил, чакай да го видиш.

Който гони два заека, и двата изпуска.

Която ръка дава, не се сече.

- Обясни как разбираш значението на всяка пословица.

6. Избери една пословица, която ще илюстрира описана от тебе случка.

7. Състави изречения по картинките. В сложните съставни изречения използвай относителни местоимения.

МЕСТОИМЕНИЯТА КАТО СВЪРЗВАЩИ ДУМИ В ТЕКСТА

1. Прочети първия абзац от главата „Представлението“ от романа „Под игото“ на Иван Вазов.

- Препиши всички местоимения. Определи вида и граматическата им форма.
- Определи коя дума пояснява или замества всяко местоимение.

2. Прочети стихотворението „Завинаги“ от Нико Стоянов.

Ах, залезът неповторим
над хоризонтите далечни!
И вие, утринни зари,
завинаги сте с мене вече

И тоз над Дунава порой,
над езерцето – хрусталака
и люляковият прибор –
една картина от Буджака...

Нима тоз, що ви е видял
и чул ви е, ще ви забрави?
Аз този вишнев облак бял
в града ви го донесох право.

Ти цяла си у мен, в кръвта.
Пил съм те с майчиното мляко...
Родино малка! На света
навеки с теб съм свързан, майко!

- Открий в стихотворението прилагателни имена. Кои съществителни те поясняват? Кои прилагателни са употребени в преносно значение?
- Открий местоименията. Определи вида им и граматическата форма. Кой вид местоимения се среща най-често? Кои думи те заместват?

ЗАПОМНИ!

Местоимението в текста се употребява за свързване на изреченията. Връзката на изреченията се осъществява, когато местоимението замества думи от предходната част на текста.

3. Вместо точки постави необходимо местоимение в изреченията.

Две непознати птици летяха смешно. ... се превъртаха във въздуха ту на една та страна, ту на другата страна и надаваха тревожни писъци, сякаш питаха ... приятели: ... сте вие? ... сте вие? Крилата ... бяха широки. На главите ... имаха тънки, красиво завити качулки.

В блатото имаше и патици със зелени глави.

Имаше и такива, ... опашки бяха дълги и заострени.

по ЕМИЛИЯН СТАНЕВ

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Прочети въпросите.

Кои са тези качества, които харесваш у приятеля си?

С кого предпочиташ да споделяш проблемите си – с момче или момиче; с родителите си или със свой връстник?

С какво ти е любопитен светът на момчетата (момчетата)?

- Отговори на въпросите в писмен вид. Запиши местоименията от въпросите и от своя отговор. Определи вида им и граматическата форма.

Посочи синтактичната им служба в изреченията.

2. Състави изречения, в които ще употребиш следните местоимения.

чиято, кой, си, себе, колко, тези, свой, когото.

3. Една учителка споделя:

Преди четири години отпътувах от София за Молдова да работя в Българското средно общообразователно училище в Кишинев. А то, училището, беше току-що проходило. Знаех, че то все още е в младенческа възраст. В общуването ми с учениците се раждаха доверието и разбирането. Те не дойдоха изведнъж. Оставила зад гърба си дълъг професионален опит, аз наивно смятах, че няма какво повече да науча за себе си... Но постепенно усещах заряда на обновлението. И, обновена, ще посрещна своя делник в България.

- Какви са основните впечатления на учителката от работата ѝ в българското училище в Молдова?
- Кои думи са ключови за изразяване на отношенията, възникнали между учителката и учениците?
- Открий местоименията в текста. Определи вида им и граматическата форма. Определи синтактичната им роля.

Как местоименията свързват изреченията в текста?

4. В кой ред местоимението изпълнява ролята на съюз в изречението?

- а) Попитах кой е дежурен днес в класа.
- б) Кой е отговорникът на групата?
- в) Колко урока имаме днес?
- г) Ах, колко е красива тази огърлица!

5. В кое изречение е допусната пунктуационна грешка?

- А.**
- а) Учителят попита кой ще ходи в неделя на екскурзия.
 - б) Който учи той ще сполучи.
 - в) Аз живея в сградата, която е срещу театъра.
 - г) Ще излезеш, когато аз ти се обадя по телефона.
- Б.**
- а) Не прави днес това, за което ще съжаляваш утре.
 - б) Аз не знам чия е тази писалка.
 - в) Мама ме попита, кога ще се върна от училище.
 - г) Подариха ми компютърна игра, за която мечтаех.

6. Направи проучване на българските и молдовските семейни традиции. Опиши някои от тях, като ги съпоставиш и посочиш общото.

Прочети текста и отговори на въпросите след него.

Българите са най-многобройният народ на Балканския полуостров. Тоя народ е най-работният, най-миролюбивият, най-нравственият, най-любознателният между всички народи на Балканите. Често се срещат хора, чиито лица изразяват твърдост и постоянство – качества, които благоприятстват за успеха в земеделието, промишлеността и занаятите. Българинът е превъзходен земеделец. Той прави да избликнат от богатите равнини обилни жетви, храни, добитък.

ОТ СТАРИННИ ЗАПИСИ

1. Коя е темата на текста?
 - а) Българинът като земеделец.
 - б) Твърдият характер на българския народ.
 - в) Нравствените качества на българския народ.
 - г) Численият състав на българския народ.
2. Кои са ключовите думи в текста?
 - а) Балкански полуостров, равнини;
 - б) най-многобройният, най-работният, най-нравственият;
 - в) земеделието, промишлеността, занаятите;
 - г) жетви, храни, добитък.
3. Кое е вярното според текста?
 - а) Българите са единствен народ на Балканския полуостров.
 - б) Българите са затворен народ.
 - в) Българите са войнствен народ.
 - г) Българите са работни, миролюбиви, любознателни.
4. Колко на брой са сложните думи в текста?
 - а) пет; б) шест; в) седем; г) три.
5. Какви видове местоимения се срещат в текста?
 - а) лични, въпросителни, относителни;
 - б) показателни, относителни, лични;
 - в) възвратни, притежателни, лични;
 - г) възвратно-притежателни, относителни, въпросителни.
6. В кой ред думите са само производни?
 - а) храни, жетви, добитък;
 - б) срещат, често, промишлеността;
 - в) твърдост, избликнат, равнини;
 - г) най-нравственият, народ, лица.
7. В кой ред думите са само една част на речта?
 - а) лица, прави, богатите;
 - б) между, народи, полуостров;
 - в) българите, постоянство, многоброен;
 - г) тоя, които, чиито.

КАКВО ЗНАЯ ЗА МОЯ РОДЕН КРАЙ?

ЩЕФАН, ЩЕФАН, ГОСПОДАР ВЕЛИКИ...

В своята история румънските държави имали много господари, които били оценявани от народа по различно: Хубав, Храбър, Грозен, Стар, Млад, Прекрасен, Лош, Сляп...

И само един от тях бил наречен Велики. Това е Щефан чел Маре – владетел на Молдова.

Народната памет разказва, че Щефан чел Маре управлявал държавата 47 години, водил 47 войни, построил 47 църкви и манастири. Известно е още, че храбрият владетел се възкачил на престола в 1457 г. и достойно носил короната на Молдова, защитавайки нейната свобода и цялост в продължение на 47 години. Умира на 2 юли 1504 г. Вечният му дом е в манастира Путна, в днешна Румъния.

Щефан чел Маре бил обичан от своя народ и почитан от чужденците. Наричали го „опора на християнството“, „защитник на вярата“, „най-първи сред князете“. Името му е влязло в легендите, баладите и народните песни, които се предават от век на век и от поколение на поколение.

По исторически източници

РОДИНО – МАЙКО...

Коя е там, жената?...

Виж:

тя носи кошница с емиш.

И само сутрешното ехо

развява

жълтите ѝ дрехи.

Познах я аз...

И тя мен – май...

Родино – майко,

роден край!

Не думи – рони кехлибар:

— За теб е, синко, този дар!

Взemi си го ти и... наздраве!

За теб е, твой е той по право...

ЛИВИУ ДЕЛЯНУ

Превод от румънски Нико Стоянов

НОЩЕМ В БУДЖАКА

Тиха нощ е, лятна –
спи буджашката земя,
спят нивята, спят лозята,
спят баири, долини,
спи рекичката далече,
кладенецът е заспал,
спят дикани наредени
спят девойки уморени,
дядовият спи кавал,
спят звънците под звездите,
спят зрънцата под луната
само някоя

майка

нейде

пеленачето подува (повива)
и в нощта му тихо пее:
„Нани, синко, нанкай, чедо –
да пораснеш ти голям,
че ще яхнеш коня бял,
ще засвириш на кавал
да се чуй кавала дядов
вечер,

нейде надалече.»

ДИМИТЪР ПЕЙЧЕВ

● *Защо земята на Молдова е твой роден край? Подкрепи разсъжденията си с исторически факти.*

● *Защо името на Щефан чел Маре извиква почит и уважение у потомците, родени на Молдовска земя?*

● *Какво настроение поражда стихотворението „Нощем в Буджак“? Какви художествени образи е създал българският поет от Бесарабия Димитър Пейчев, за да изрази обичта си към родния буджашки край?*

● *Кои образи в стихотворението ти подсказват, че то е написано от български поет, роден в Бесарабия?*

ГЛАГОЛ**1. Прочети откъс от разказ.**

Буджашката степ. На североизток тук-таме е хълмиста, а пък колкото повече на юг отиваш – все по-равна. Дотолкоз е равна, че нейде... на няколко километра всичко се вижда, сякаш на длан гледаш. **Погледнеш ли** през полето, пшеницата се люлее, прилича на океан. Това е сега, когато хората се научиха да я напояват, да ѝ утоляват жаждата... Но преди, когато се зададе грозна суша, почна да се задъхва Буджашката степ... Слънцето печеше..., звънтеше жежкият въздух...

Нацепи се буджашката земя! Разпълзиха се по нея пукнатини...

ПО ИВАН ВЪЛКОВ

- Какво научаваш за земята на Буджака от този откъс?
- Как се променя видът на тази земя във времето?

2. Препиши от текста глаголите.**Граматически признаци на глагола**

лице – има три лица (първо, второ, трето)

число – има две числа

спрежение – има три спрежения:

първо (той **чете**),

второ (той **седи**),

трето (той **гледа**, **сваля**).

време – сегашно време, бъдеше време, минало свършено време, минало несвършено време.

3. Кой събития, действия и състояния в текста се описват с глаголите в сегашно време?**ЗАПОМНИ!**

В съвременния български език **сегашно време** се използва, когато съобщаваме:

– за събитията, ставащи в момента на говоренето (виждам приятеля) – основно сегашно;

– за трайни състояния на неща (виждам добре без очила) – обобщено сегашно.

- В кое сегашно време са употребени глаголите в текста – в основно или обобщено? Поясни.
- 4. Припомни си разликата в значенията на минало свършено и минало несвършено време. Кое време означава основното действие в миналото, а кое – съпътстващо?**
- Коментирай значението на глаголите в минало време от текста.
- 5. Определи граматическите признаци на глаголите в изреченията. Коментирай отношенията помежду им и спрямо момента на говоренето.**

Момчетата мълчешком вървяха по улицата. До портичката на един двор на земята белееше каменен стълб, който служеше за пейка. – Ще седнем тук, измърмори Вълев... Каменната пейка вече изстина. Ванчо усещаше прохладата ѝ.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Препиши глаголите от стихотворението на Ливиу Деляну „Родино-майко“ в началото на темата. Определи граматическата им форма. Кога стават действията спрямо момента на говоренето?

2. Какъв вид е текстът? Кое глаголно време срещаш в него? С каква цел се използва глаголното време в текста?

На територията на Република Молдова има 57 езера. Повечето от тях са малки. Най-големите езера са разположени в долната част на течението на река Прут. Това са езерата Белеу, Драчеле, Ротунда и Фонтан. Няколко големи езера се намират и в долината на река Днестър. Това са езерата Бик и Червено. Бреговете на тези езера са покрити с гъста растителност.

3. Прочети текста.

Преди няколко години в село Заим беше открита къща-музей на молдовския поет Алексей Матеевич. В създаването на музея участваха много хора. Къщата запазва своя старинен външен вид. Две години след откриването на музея пред него беше поставен паметник на поета. Ако влезеш в къщата, ще видиш типична за края на XIX век селска късна обстановка. Тук ще можеш да видиш списания и книги от началото на XX век.

- Препиши от текста глаголите. Определи граматическите им признаци.
- Информация за сегашни или минали събития получаваш от текста?
- Постави всеки глагол в основната форма.

ПРИПОМНИ СИ:

Основна форма на глагола – формата за първо лице, единствено число, сегашно време. В речниците глаголите се представят с основната си форма.

✓ Сегашно време (основна форма)

Самостоятелно сегашно време

чета, седя, гледам

Несамостоятелно сегашно време

(да) прочета, (да) седна, (да) погледна
(ще) прочета, (ще) седна, (ще) погледна

4. Открой в текста глаголите в самостоятелно и несамостоятелно сегашно време. Запиши ги в две колонки.

5. Напиши текст по избрана от тебе картинка, като употребиш глаголи в обобщено сегашно време.

ЗАЛОГ НА ГЛАГОЛА

1. Прочети текста.

Един от най-красивите градове в Молдова е град Сорока. Градът **е разположен** на брега на река Днестър. Градът се основава през 1499 година. И сега улиците му **са покрити** с камъни, които напомнят за старината. В града има няколко старинни църкви – паметници на архитектурата. В центъра на града се извисява крепост. Тя **е построена** през 1543-1546 г. Дълги години крепостта защитава Молдовската държава през Средновековието. Тя не била **превзета** нито от турците, нито от татарите, нито от поляците. А сега тя се пази като архитектурен паметник от държавата. Заповядайте в Сорока! Няма да се разочаровате.

- Ходил ли си в град Сорока? Разкажи за своите впечатления. В кои градове на Молдова има старинни крепости? Какво знаеш за тях?

2. Сравни изреченията, които са синонимни по значение.

- А Екскурзиантите** посетиха крепостта.
Поетът Нико Стоянов издава книгата си „Аз, българинът“.
- Глаголът изразява **действие**, което **се** извършва от подлога.

- Б Крепостта** беше посетена от екскурзиантите.
Книгата „Аз, българинът“ се издава от поета Нико Стоянов.
- Глаголът изразява **действие**, което **се извършва от допълнението** и което **е насочено върху подлога**.

Отношенията на подлога към действието в изречението се наричат залог на глагола.

Формите на глагола могат да се използват **в деятелен и в страдателен залог**.

Време	Деятелен залог	Страдателен залог
Сегашно	(Аз) пиша писмо.	Писмото се пише от мене. Писмото е написано от мене.
Бъдеще	(Аз) ще пиша писмо.	Писмото ще се пише от мене. Писмото ще бъде написано от мене.
Минало свършено	(Аз) написах писмо.	Писмото се написа от мене. Писмото беше написано от мене.
Минало несвършено	(Аз) пишех писмо.	Писмото се пишеше от мене. Писмото беше писано от мене.

Деятелен залог – подлогът извършва действието (Аз пиша.)

Страдателен залог – подлогът получава (изтърпява) действието.

Страдателен залог се образува по два начина:

1. Глаголна форма + местоимение **СЕ** (писмото **се пише**; **пише се** писмото)

2. Спомагателен глагол **СЪМ** (в необходимо време) + глаголни форми на **-Н** и **-Т** (писмото **е** написано; словото **е** чуто)

3. Препиши от текста подчертаните глаголни форми:

Определи начина на образуването на страдателния залог. Помогни си с таблицата и правилата.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Препиши от текста „Щефан, Щефан, господар велики...“ в началото на темата изреченията, в които има глаголи в страдателен залог. Преобразувай изреченията, като същите глаголи употребиш в деятелен залог. Направи синтактичен разбор и посочи кой върши действието и кого засяга то.

2. Преобразувай изреченията – превърни формите на страдателния залог във форми на деятелен залог.

Много сгради в Кишинев са построени от прочутия архитект и скулптор Алексей Шчусев.

— През 1973 година в къщата на Ал. Шчусев се създава музей от градските власти на Кишинев.

— От архитект Ал. Шчусев са проектирани обществени и жилищни сгради. Между тях е сградата на магазина „Детски свят“.

3. Редактирай текста, като обърнеш внимание на членните форми в изреченията.

Града се построява по проектът на архитектите. – Спектакъла се играе в новият театър. – Изпълнителя на главната роля беше приет от зрителят с голям възторг.

4. Използвай глаголите в деятелен и страдателен залог: **изчиствам, откъсна, отварям, изпия.**

Работи по образеца: Учителят похвали ученика. – Ученикът е похвален от учителя.

5. Определи в кой залог са глаголните форми със **СЕ** в двойките изречения.

а) Реколтата вече се прибира, защото всичко е узряло. – Брат ми се прибира късно, защото много работи.

б) Добрите и лошите постъпки винаги се виждат от хората. – Майка ми и леля ми често се виждат.

в) След малко слънцето ще се скрие зад гората. – Счупената чаша трябва да се скрие, за да не ми се кара мама.

Обърни внимание:

Глаголните форми със **СЕ** могат да бъдат в деятелен и в страдателен залог.

6. В кое изречение глаголът е в страдателен залог?

а) Дъждът и вятърът са издълбали в скалите причудливи форми.

б) Вера често се среща със своите приятелки след уроците.

в) Децата се радват на белия пухкав сняг.

г) Тази книга е популярна и затова се взема от библиотеката често.

СЕГАШНО ИСТОРИЧЕСКО ВРЕМЕ

1. Прочети текста.

Завладяването на България от османците в края на XIV век се съпровожда с преселването на българите от българските земи в съседните региони. Един от тези региони е Молдовското княжество, където бежанците идват от Балканския полуостров. През 1408 г. молдовските летописи съобщават, че в началото на XV век в Молдова съществуват пет села с български етнически облик, а в средата на XV век в Молдовското княжество има вече 37 села с 3000 жители българи. Българите от края на XIV до края на XVI век се заселват в Буджака, който е в състава на Молдовското княжество.

по ИВАН ГРЕК, НИКОЛАЙ ЧЕРВЕНКОВ

- За минали или за сегашни времена получаваш информация от текста?
- В кое време са употребени глаголите в текста?

ЗАПОМНИ!

Освен основно (пряко) значение **сегашно** време има и друго, преносно значение и употреба – изразява минало действие. Това е **сегашно историческо време**. Например: „През XIX век много българи **се заселват** в Молдовските земи“.

Сегашно историческо време се употребява в различни видове текст:

- в исторически текст;
- в художествен текст;
- в народните приказки и песни.

2. Определи в кой вид текст е използвано сегашното време на глагола. Какъв вид е сегашното време – основно или историческо?

А. През 1831 г. в Молдова се наброяват 22 града. В тях живеят няколко десетки хиляди жители. Най-големият град е Кишинев. В центъра започва да се строи Катедралата. Строителството завършва през 1836 г.

Б. Ветър ми вее, гора люлее.

За тебе, хайдут Велко, за тебе!

Хайдут ми Велко лежи, умира.

НАРОДНА ПЕСЕН

- В.** Отново, майко, в тази вечер
самичка си остана ти.
А на небето, сякаш свещи,
трептят далечните звезди...
Присядаш, споменаваш сина –
вода изтече оттогаз...
Туй време, майчице любима,
задълго раздели ни нас.

НИКО СТОЯНОВ

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Прочети текста.

Бавно пълзеше слънцето. Септември още стискаше останалата от лятото шепа топлина... Неделя е. Стефан и Тончо обикаляха купищата сандъци, пълни с домати, и ги преброяваха. Накъдето и да погледнеш, навсякъде стоят сандъци. За цял месец не можем ги откара.

по ИВАН ВЪЛКОВ

- Препиши глаголите. Определи глаголното време. В кое от своите значения е употребено сегашното време. Как то се съотнася с момента на говоренето?

ПРИПОМНИ СИ:

Глаголът в пряко сегашно време означава действие, което **се извършва в момента на говоренето**.

2. Определи граматическите форми на глаголите в текста. Поясни смяната на глаголните времена и целта на тази смяна.

Завчера, при една радостна майска утрин, минувах през Бояна за водопада... Бягах от шума на София. Исках да ида в природата. Ето излизам пред самия водопад. Два грамадни стълба вода блещат под слънчевите лъчи и падат в пенливия вир. Сякаш слушам шума на едно водно чудовище...

ИЗ „ВОДОПАДЪТ“ НА ИВАН ВАЗОВ

Обърни внимание!

В някои художествени текстове сегашно време се използва вместо минало, за да се представи действието с по-голяма живост и яркост.

3. Напиши кратко съчинение за интересна случка, като използваш за описание на събитията сегашно историческо време.

4. В кое изречение глаголът е в сегашно историческо време?

- От небето падат чисти снежинки.
- Не искам да ходя на разходка.
- Гъста гора покрива склоновете на планината.
- Българският цар Симеон се грижи за книжнината в своята държава.

5. На кого и къде е издигнат паметникът, изобразен на картинката. Разкажи за какви заслуги молдовският народ почита този човек. Запиши текст от шест-седем изречения, като употребиш глаголи в сегашно историческо време.

ПРИЧАСТИЕ. ВИДОВЕ

1. Прочети текста.

Когато чета стиховете на моите събрата-сънародници, имам чувството, че съм **получил** писмо от много близък човек. Стиховете на тези мои събрата, **родени** и **израсли** далече от България, но **милеещи** за нея, са родолюбиви послания към сънародниците си. Това са – поети, **обичащи** родния Буджак – Родината си.

по ТЕКСТА НА ВЕЛИН ГЕОРГИЕВ

- Имената на кои български поети от Молдова знаеш?
- Назови поетите и стихотворенията, посветени на Молдова и Буджака.

2. Препиши от текста подчертаните думи.

Тези думи са нелични глаголни форми. Глаголът има лични и нелични форми.

Причастията са нелични форми на глагола, които имат признаци на глагол и на прилагателно име.

глагол

гледам

причастия

гледа**щ**, гледа**ща**, гледа**що**, гледа**щи**

гледа**л**, гледа**ла**, гледа**ло**, гледа**ли**

гледа**н**, гледа**на**, гледа**но**, гледа**ни**

Признаци, присъщи и на глагола, и на причастието: време, вид, залог.

гледа**щ** – сег. **време**, несвършен **вид**, деят. **залог**

гледа**л** – минало **време**, свършен **вид**, деят. **залог**

гледа**н** – минало **време**, несвършен **вид**, страдателен **залог**.

Признаци на прилагателно име у причастието: причастията се менят по род, число и могат да се членуват.

гледа**щ** (**ият**) – мъжки род, единствено число

гледа**ща** (**та**) – женски род, единствено число

гледа**що** (**то**) – среден род, единствено число

гледа**щите** (**те**) – множествено число.

Причастията се образуват само от глаголни основи:

водя – водещ, водел, воден.

В българския книжовен език има **четири** причастия:

сегашно деятелно причастие – водещ,

минало свършено деятелно причастие – водил,

минало несвършено деятелно причастие – водел,

минало страдателно причастие – воден.

- Определи от кой глагол са образувани причастията в текста от задача 1. Определи граматическите им признаци (време, род, число, членуване).

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Прочети текста. Открий причастията. Определи граматическите им признаци.

Казват, че първото впечатление от срещнатия човек се придобива от неговото облекло, но го изпращат по неговия ум. Така и със сградите. И те са като хората. Добре иззидани, боядисани или оставени на произвола на съдбата. Ранните преселници от България в Буджака наямали възможност да строят къщи, каквито са оставили в милата родина. А сега в българските села в Молдова са построени много просторни и хубави къщи.

по АННА МАЛЕШКОВА, НИКОЛАЙ КУРТЕВ

2. Открий причастия в текста „Щефан, Щефан, господар велики...” в началото на темата. Препиши ги, определи вида им и граматическите признаци.

3. Преобразувай изреченията, за да станат сложни съставни, като замениш причастието с подчинено изречение.

Работи по образца:

Изпитата вода беше хладка и приятна. – Водата, **която изпих**, беше хладка и приятна.

Аз се качих **в спрелия** до нас автобус.

Ще отида на гости при **живеещия** в Кишинев приятел.

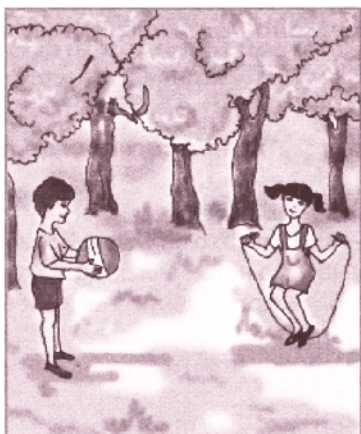
- Коя дума в изречението поясняват причастията?

4. Запиши началната форма на глагола, от който са образувани причастията. Определи граматическата форма и вида на причастията.

водещ, пеещ, зрял, прочетен, изпит, облечен, седящ, печен, завит, чут, успял, познат.

5. Състави изречения, като използваш причастията от задача 4. в съчетание със съществително име.

6. Използвай причастия, за да опишеш действието, изобразено на картинката. Образувай ги от глаголите по избор (играя, скачам, подаря, купя, свиря).

СЕГАШНО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

1. Прочети изреченията.

Блестящите огньове красят нощния град. – Ние трябва да слезем на **следващата** спирка. – Аз се радвам на **предстоящото** пътуване за България. – **Следващата** година ще продължа да се занимавам с баскетбол.

Подчертаните думи са **сегашни деятелни причастия**.

Сегашното деятелно причастие е нелична **изменяема глаголна форма**, която означава действие, извършвано от самия **предмет, като негов признак: играещо дете – дете, което играе; пишеща ученичка – ученичка, която пише.**

Причастието прилича на прилагателно име: мени се по род, по число и се членува.

Образуване на сегашно деятелно причастие

Спрежение	Глаголи	Наставка	Причастие
I и II	чет-а̀	ящ	четящ
	сед-я̀		седащ
III	смѐ-я се	-ещ	сmeeщ се
	хòд-я		ходещ
III	гледа-м	-щ	гледа-щ

При глаголи от **I и II** спрежение с ударение на крайната сричка причастието се образува с наставка **-ящ**, а когато ударението не пада на крайната сричка, се пише **-ещ**.

При глаголите от **III спрежение** окончанието **-м** се заменя с наставка **-щ**.

2. Образувай от дадените глаголи сегашно деятелно причастие.

излизам, лежа, мисля, спя, играя, говоря.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Трансформирай изреченията, като използваш сегашни деятелни причастия.

Работи по модела:

Момчето, което влиза, е Владимир. – Влизащото момче е Владимир.

Седмицата, която идва, ще бъде напрегната за нас. – Сградата, която се строи, е нов кинотеатър. – Всички ценят хората, които знаят. – Аз забелязах самолета, който лети.

- Определи граматическата форма на образуваните причастия – род, число, членуване.
- Коя дума в изречението поясняват образуваните причастия?

ЗАПОМНИ!

Отрицателната частица **НЕ** обикновено се пише слято със сегашно деятелно причастие.

2. **Образувай причастия от глаголите и запиши съчетанията със съществителни:**
дъждът не спира – ..., децата играят – ..., не свети лампата – ..., мъжът бърза – ...,
ученикът не разбира – ...

- Напиши две изречения, в които причастието пояснява подлога, и две изречения, в които причастието пояснява допълнението. Използвай съчетанията от задачата.

3. **Редактирай изреченията.**

Седящия до прозореца ученик чете книга.

Мъжът успя да влезе в тръгващият автобус.

Четещото момиче не забеляза, че в стаята стана тъмно. Мъжът, носящ голяма чанта, спря да почине.

4. **Образувай причастия от глаголите по образца:**

Влакът, който пристига – пристигащият влак.

Спирката, която следва –

Пролет, която настъпва –

Ученичката, която слуша –

Децата, които спят –

Художникът, който рисува –

5. **В кое изречение от всички глаголи можеш да образуваш сегашно деятелно причастие?**

а) построя, вземам, виждам

б) пея, рисувам, отведа

в) ходя, бягам, пея

г) открива, наведа, седя.

6. **Какво ти „говорят“ фотографиите? Избери една от тях и напиши кратко съчинение на тема „Детски мечти“. Използвай някои от сегашните деятелни причастия: гледащи, замислящи се, смеещи се, протягащи, радващи се, мечтаещи.**

МИНАЛО ДЕЯТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

1. Прочети текста.

Искам да разкажа за това, как се **преселили** нашите прадеди.

Това **станало** през 1829 година. Те **били** 30 семейства. Най-напред в два реда **пускали** конете през реката, а между тях овцете, които между конете спокойно **преплували** Дунава. Жените и децата **преплували** реката. Яздейки, **държали** се за гривите на конете, други – за опашките им. Така **преминал** и рогатият добитък. **Започнали** да търсят незаселени места, за да се установят. **Достигнали** до Валя-Пержей. Тук вече **живеели** молдовани. Те се **отнесли** към новодошлите добре и ги **поканили** да се заселят в едно село с тях.

по разказа на ДМИТРИЙ ДИМОВ

- Има ли в твоето семейство предания за преселването на прадедите ти в Молдова? Разкажи какво знаеш за това.

2. Препиши подчертаните думи от текста. Открий обща част в морфемния състав на думите.

- Каква синтактична роля изпълняват тези думи в изреченията?

Подчертаните думи са **минали деятелни причастия**.

Миналото деятелно причастие е изменяема нелична глаголна форма, която означава минало действие. То се мени по род и по число и може да се членува: преминал, преминала, преминало, преминали; преминалия (т), преминалата, преминалото, преминалите.

✓ Миналото деятелно причастие се образува от формата на глагола за първо лице единствено число.

от **минало свършено време**: мисли-х – мисли-л

от **минало несвършено време**: мисле-х – мисле-л

Така се образуват: **минало свършено деятелно причасти** (ходил, чел, казал)

минало несвършено деятелно причасти (ходел, четял, казал)

Минало свършено деятелно причастие се употребява:

– като **сказуемо**: Той седнал на пейката.

– като **определение**: Аз се обърнах към седналия на пейката човек.

ЗАПОМНИ!

Миналото свършено деятелно причастие служи за образуване на сложни глаголни форми заедно със спомагателния глагол **съм**:

четял съм, бях чел, ходил е.

3. Определи синтактичната роля на миналото свършено деятелно причастие в изреченията.

Децата набрали зрелите ябълки. – Момичето е седнало до прозореца. – Седналият мъж предложи мястото на една жена.

- Препиши причастията и определи граматическата им форма.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Прочети текста.

Един селянин върви със сина си из полето. Пътят минава край узрели ниви. Житните класове са натежали от зърно. Носи се мирис на цъфнали полски цветя.

— Гледай, татко, какъв пълен хубав клас, как гордо се е изправил!

— Лъжеш се, момчето ми – отговаря бащата. – Този клас, който горделиво е вдигнал глава, е празен. Много пъти съм виждал такива класове и съм се лъгал като тебе. Тези, които са навели глави, са пълни.

- Открий в текста минали свършени деятелни причастия. Определи граматическата им форма.
- Каква синтактична роля изпълнява всяко причастие в изречението.

2. Образувай от глаголите: а) форми на минало свършено време в 1. лице, единствено число; б) минало свършено деятелно причастие на **-л** в мъжки род, единствено число и в множествено число:

кажа, напиша, нарежа, помогна, започна, обърна, сменя, взема, заема, поставя, поздравя, видя, изпия, чуя.

- Избери четири глагола, като ги употребиш в изречения:
 - а) в роля на сказуемо;
 - б) в роля на определение.

3. Образувай от глаголите формите на минало несвършено време в 1. лице единствено число и на минало несвършено причастие на **-л** в единствено число мъжки род и в множествено число:

отивам, харесвам, пиша, играя, пея, бия, чета, пера.

- Избери четири глагола, като ги употребиш в роля на сказуемо в изреченията. Използвай знанията си от 5. клас за образуването на миналите глаголни времена.

4. Напиши една кратка приказка, в която ще употребиш форми на минало свършено и минало несвършено деятелно причастие.

5. В кой ред всички думи са минали несвършени деятелни причастия?

А. а) казал, видял, ходел	Б. а) купил, донесъл, крадял;
б) носел, пишел, четял	б) играел, пеел, криел;
в) прочел, успял, вървял	в) скрил, играел, пял;
г) мълчал, бил, пял	г) крил, играл, крал.

МИНАЛО СТРАДАТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ

1. Прочети текста.

В центъра на Кишинев се извисява Катедралният храм. Той бил **построен** по идеята на митрополит Гавриил Бънулеску-Бодони. Храмът бил тържествено **открит** на 11 май 1830 година. Проектът бил **изработен** от прочутия руски архитект А. Мелников. Вътре стените били **покрити** с фрески – стенни рисунки. Пред Катедралата била **издигната** камбанария, **осветена** на 15 октомври 1836 година. Камбани за камбанарията били **направени** от **претопени** турски топове. През съветския период кръстът от катедралата бил **снет**, а камбанарията била **взривена**. През 1996 г. храмът пак бил **осветен**, **снетият** кръст бил **възстановен**. Отново **издигнатата** камбанария била **осветена** през 1998 г. Сега този архитектурен ансамбъл украсява центъра на столицата на Молдова.

- Какви старинни църкви и храмове в Кишинев и в други градове на Молдова познаваш?
- Кой храм в Кишинев бил построен със средства на българите в Молдова и се смятал за български?

2. Препиши от текста подчертаните думи. Погледни теорията в 41. урок за видовете причастия.

- Запиши граматическата характеристика на всяка преписана дума. Подчертаните в текста думи са **минали страдателни причастия**.

Минало страдателно причастие е **изменяема** нелична **глаголна форма**.

Миналото страдателно причастие означава признак на предмет. Този признак е резултат от извършено с предмета минало действие.

Причастието се мени по род, по число и може да се членува: отворен прозорец, отворения (**т**) прозорец; отворена (**та**) чанта, отворено (**то**) чекмедже, отговорени (**те**) врати.

Минало свършено време	Минало страдателно причастие
чет ох , обляко х вод их , изпрат их	-ен чет ен , облеч ен вод ен , изпрат ен
спря х , засмя х се, видя х	-ян спря н , засмя н , видя н
гледа х , разбра х	-ан глед ан , разбра н
поглед нах , чу х ми х , взех	-т погледнат т , чу т мит т , взет т

Често използвани страдателни причастия в българския език: измит, сресан, нахранен, облечен, обут, ушит, прибран, подреден, постлан, осветен, изпит, построен, изучен, намерен, открит, решен, поставен, развит, използван, чут, срещнат, даден, взет, видян, обвинен, бит, обвит, гледан, четен, писан.

3. Запиши глаголите в минало свършено време, от които са образувани препи-саните в задача 2. минали страдателни причастия. Подчертай основата на глагола, от която се образува причастие.
4. Образувай всички форми на минало страдателно причастие в единствено и множествено число от глаголите:
построих, излекувах, обух, видях, разбрах, доведох, донесох.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Определи синтактичната роля на миналите страдателни причастия в изрече-нията от текста в началото на урока.

Миналото страдателно причастие има различни употреби и изпълнява различна служба в изречението:

- може да се употребява в служба на **съгласувано определение** (като прилагателно): През **отворения прозорец** духаше ветреца.
- може да се употребява заедно със спомагателния глагол съм (бъда), тогава то е в служба на **сказуемо**: Реката **е скована** от лед.
В служба на сказуемо причастие **не се членува**.

✓ Миналото страдателно причастие заедно с глагола съм (бъда) **образува страдателен залог** на глагола: Чашата **е счупена**. Чинията **е измита**. Книгата **беше прочетена**.

Частицата **не** се пише **слято**, когато причастие е в ролята на **определение**: **нерешена** задача, **неизминат** път.

2. Използвай от задача 4. (по-горе) образуваните минали страдателни причастия. Състави с тях по две изречения, като употребиш всяко причастие в служба на определение и в служба на сказуемо.
3. Членувай, където е възможно, миналите страдателни причастия в изреченията. Определи синтактичната им служба.

Изморен пътник спря да си почине. – Този човек е много изморен. – На прочут артист зрителите дълго ръкопляскаха. – Младият писател е прочут. Започната работа трябва да се довърши. – Сеитбата по полетата вече е започната.

4. Прочети поговорките. Открий страдателните причастия. Каква синтактична служба изпълняват те в поговорките:

Добър кон и под съдран чул се познава.

Дълг неплатен, грях непростен.

Битият знае как боли.

На невикан гост мястото е зад вратата.

Почитат ли те вкъщи, почитан си, където и да отидеш.

Разградена градина – заградена пустиня.

ДЕЕПРИЧАСТИЕ

1. Прочети текста.

Търсейки най-стари спомени за Молдова в световната история, ние ще прочетем записки от V век преди новата ера. Древният автор пише за Скития – така се наричала по онова време Молдовската земя. **Споменавайки** тази земя, авторът описва реките Дунав, Днестър, Прут и други. А през II век от новата ера, **съставяйки** географска карта, другият автор, Птолемей, показва реките и повърхнината на тази земя – хълмовете, низините, горите. **Запознавайки** се със старите записки, съвременните учени могат да изследват настъпилите промени в природата на Молдова.

ПО МАТЕРИАЛИ ОТ ЕНЦИКЛОПЕДИЯТА

- Припомни си познанията от географията на Молдова. Какво знаеш за нейните реки? А какво за повърхнината ѝ? Кои части на Молдова си посетил?

2. Препиши от текста подчертаните думи. Коя обща част можеш да отделиш в тях? Тези думи са **деепричастия**.

Деепричастието е неизменяма нелична глаголна форма.

Деепричастието означава **допълнително** (второстепенно) **действие**, което се върши едновременно с действието на глагола (сказуемо в изречението), като пояснява това действие.

В изречението деепричастието изпълнява синтактична **служба на обстоятелствено пояснение за начин**: **Момчето скокна във водата, забравяйки за опасността.**

✓ Деепричастията се образуват от глаголи, като се замени **-ше** от формата за трето лице единствено число минало несвършено време с наставката **-йки**:

върв**еше** – върв**ейки**, събар**яше** – събар**яйки**.

Деепричастието може да се употребява в съчетание с думи, които го поясняват. Тези съчетания се наричат **деепричастни изрази**: **Вървейки по улицата**, аз срещнах своя приятел.

Деепричастията и деепричастните изрази се отделят със запетая в изречението от двете страни:

Аз, **пътувайки из Молдова**, опознах родния край.

Вера, **бързайки**, забрави чадъра си.

Отрицателната частичка **НЕ** се пише винаги **отделно от деепричастието**: Чужденецът клатеше глава, **не разбирайки**, какво го питам.

3. Образувай деепричастия от глаголите:

строя,	свиря,
гледам,	въртя,
чета,	държа,
пея,	описвам.

ЗАПОМНИ!

В изречението **деепричастните изрази са синонимни на подчинените обстоятелствени изречения** за начин: **Излизайки от входа**, аз срещнах съседа. – **Като излизах от входа**, аз срещнах съседа.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Препиши изреченията. Подчертай частите, които са със синонимно значение.

Вървейки из полето, момичето събираше цветя. – Като вървеше из полето, момичето събираше цветя. – Иван играе на шах, обмисляйки всеки ход. – Иван играе на шах, като обмисля всеки ход. Не знаейки правилата, аз не можах да напиша диктовката. – Като не знаех правилата, аз не можах да напиша диктовката.

2. Замени подчинените изречения с деепричастни изрази и ги запиши.

Като вървиш през централния парк, можеш да видиш паметници на прочути писатели и поети. – Като минаваш през центъра на парка, ще спреш пред паметника на Александър Пушкин. – Като е живял в Кишинев, руският поет често пъти е идвал в централния парк.

3. Запиши изречения, в които ще употребиш глаголните двойки: единия глагол в лична форма (като казуемо), а другия – във форма на деепричастие (като обстоятелствено пояснение).

чета – запомням; рисувам – използвам; минавам – забелязвам; свиря – изпълнявам.

Например: Четейки на глас, аз запомням по-добре.

4. Редактирай изреченията; обърни вниманието върху правописа и пунктуацията.

Почивайки на морето ние често ходихме на екскурзии по крайбрежието. – Аз реших да се справя със задачата необръщайки се за помощ към учителя. – Моят приятел заминавайки на почивка ми остави своето куче. – Ира подари на брат си въдичка знаейки как той обича да ходи на риболов.

5. Замени деепричастията и деепричастните изрази с подчинени изречения.

Посрещайки на гарата приятелката си, Вера й връчи букет цветя. – Качвайки се по стръмния склон на хълма, момчето се хващаше за храстите. – Плувайки с корабчето по Днестър, ние видяхме много живописни места.

Обърни внимание: деепричастията и деепричастните изрази имат рядка употреба в разговорната реч. По-често те се срещат в **научни текстове** и в **художествена литература**.

6. В кое изречение има пунктуационна грешка?

- Очаквайки гости, стопанката изпече торта.
- Аз влязох в магазина, връщайки се от работа.
- Учениците, отивайки във ваканция, се радваха много.
- Децата, играейки в градината не забелязаха как се мръкна.

ЧАСТИЦИ И МЕЖДУМЕТИЯ

1. Прочети откъс от юнашката песен „Крал Вълкашин погубва Момчил юнак“.

Крал Вълкашин вели, отговори:

— Ой, **ле** и ти, Момчилице млада,
у Момчила се във сребро ходиш,
а **да** дойдеш във моите двори,
се в коприна и злато **ще** ходиш
и **ще** пиеш вино медовина.

Отговори Момчилица млада:

— Па **да** дойда, защо **да не** дойда,
но **не** смея от Момчил войвода,
че му нийде юнашеството нема –
погубва двадесет хиляди
от пладнина дорде слънце зайде!

- Между кого се води диалогът? За какво разговарят героите?
- Препиши подчертаните думи в съчетание със следващите самостоятелни части на речта.

Подчертаните думи са **частици**.

Частицата е неизменяема част на речта. Частиците **засилват** и **променят** значението на други думи или на цялото изречение. С тях могат да се **образуват** други думи и **граматични форми**.

Частиците са **служебни думи**. Те нямат граматически форми и са непроизводни.

✓ По своята служба частиците се делят на **две групи**:

— **Първа група** са частиците, които засилват смисъла на други думи или на изречението:

Въпросителни – ли, дали, нали, нима, а;

Показателни – ето, ей, хей, хе;

За обръщение и подкана – бе, бре, брей, я, да, хайде;

Отрицателни – не, ни, нито;

За потвърждение и съгласие – да, аха, я;

За израз на колебание и съмнение – май, едва ли, надали, уж...

— **Втора група** са частиците, с които се образуват граматичните форми:

За заповедни форми – да, нека да, недей, недейте (Да учи! Нека учи! Недей учи!);

За бъдеще време – ще, няма да;

За сравнителна степен – по-, най-.

✓ **Правопис на частиците**

Частиците се пишат **разделно** от думите, към които се отнасят.

Полуслято се пишат частиците **пò-** и **на̀й-** с **прилагателните** имена и с **наречията** (**пò-голям, пò-горе**), но **разделно с глаголите** (**пò разбирам**).

Слято се пише частица **не** със съществителни имена, прилагателни имена и наречия, когато образува с тях една дума: **неправда, неорганизиран, неохотно**. Но отрицателната частица **не** се пише винаги отделно от сказуемото.

2. Определи значението и службата на частиците в текста от задача 1.

ЗА ДА ЗНАЕШ И МОЖЕШ...

1. Състави диалог между двама ученици, като употребиш в репликите им различни видове частици от първата група, засилващи смисъла на думите и изреченията.
2. Открий и препиши частиците от разказа на Алеко Константинов „Бай Ганьо пътува“. Коментирай значението, вида и употребата им.
3. Състави изречения, като употребиш частиците по- и най-
а) с полуслято написване, б) с разделно написване.
4. Прочети изреченията от произведението на Алеко Константинов „Бай Ганьо“:
— **Ии**, ама аз що свят съм изминал! **Ц... ц... ц!** Ти остави Едрене, Цариград, ами във Влашко! –
— **Хи, хи, хи**, работите ли, работите ли? **Хи, хи, хи!**
— **О**, здрасти, здраво-живо... Как сте още?
 - Подчертаните думи са **междуметия**.

Междуметието служи за непосредствено **изразяване на чувства** или за **наподобяване на звукове**.

- ✓ Междуметието в изречението се отделя със запетая или удивителен знак. Звукоподражателните междуметия, когато се повтарят, се пишат с чертичка.
 - Определи какво изразяват подчертаните междуметия в изреченията към 4. задачата.
5. Открий в откъса частици и междуметия. Определи значението и ролята им в изречението. Обясни употребата на препинателните знакове.
 - Ха, за него да не ви е грижа...
 - Хай, да са живи и здрави...
 - Ами как тъй? А! Той затова излезе по-рано...
 - Бре, що думаш? – извика лукаво Боримечката.
 - Ах, тоя бунтовник!
 - Да бягаме! Ами ти?
 6. Състави изречения, като употребиш междуметията. Постави препинателните знакове:
ех, чук-чук, пиу-пиу, туп, ах.

Прочети текста.

Водата в Буджакската степ **е скрита** много дълбоко в земята. Всеки стопанин има в двора си кладенец. Ала да напипаш водата, трябва да се забучиш дълбоко, на петнадесет-осемнадесет метра. Когато надникваш в такъв кладенец, главата ти се завива, а краката започват да треперят. **Блещукайки** от дълбочината, водицата прилича на око на подземно чудовище. Във всеки двор пред каменната къща има кладенец-басейн. **Изкопан** в земята на седем-осем метра, **иззидан** с як камък, той **се пълни** със студена прясна вода. Докарват я от големите кладенци, които **са изкопани** по ливадите на края на селото, където водата на Буджака се намира най-близко.

по ИВАН ВЪЛКОВ

1. Темата на текста е:

- а) каменни къщи и каменни кладенци;
- б) водата в Буджака;
- в) дълбочината на кладенеца в двора;
- г) кладенците край селото.

2. Ключовите думи в текста са:

- а) водата, кладенците;
- б) водата, края на селото;
- в) кладенецът, окото на чудовище;
- г) дворът, кладенецът.

3. В текста има:

- а) минало деятелно и минало страдателно причастие;
- б) деепричастие и минало деятелно причастие;
- в) сегашно деятелно причастие и минало деятелно причастие;
- г) деепричастие и минало страдателно причастие.

4. Глаголите в текста са употребени:

- а) в основно сегашно време;
- б) в минало свършено време;
- в) в минало несвършено време;
- г) в общо сегашно време.

5. В кой ред глаголите от текста са в страдателен залог?

- а) е скрита, има, да се забучиш;
- б) да напипаш, се намира, прилича;
- в) е изкопан, започват, надникваш;
- г) е скрита, са изкопани, се пълни.

6. Коя дума означава действие?

- а) скрит;
- б) скриване;
- в) скривалище;
- г) скрия.

- 7. В кой ред причастията са само в роля на определение?**
- а) водата е скрита, кладенците са изкопани;
 - б) краката треперещи, водата е видяна;
 - в) кладенецът е иззидан, водата е напипана;
 - г) изкопан кладенец, иззидан кладенец.
- 8. В кое изречение има минало несвършено деятелно причастие?**
- а) Врабчето грабнало трохичката хляб и отлетяло.
 - б) Двама братя често ходели в гората.
 - в) Влакът тръгнал от гарата навреме.
 - г) Легнало до вратата, кучето не пускаше никого.
- 9. В кой ред всички глаголи са само в основна форма?**
- а) водя, обмени, ходя;
 - б) чета, гледа, пера;
 - в) гледам, стоим, водим;
 - г) пея, слушам, режа.
- 10. В кой ред всички глаголни форми са нелични?**
- а) водя, водейки, водещ;
 - б) гледан, гледал, гледам;
 - в) ходел, ходил, ходи;
 - г) взет, взел, вземайки.
- 11. В кой ред има пунктуационна грешка?**
- а) Старецът седнал на пейката.
 - б) Седнал на пейката, старецът се замисли.
 - в) Старецът, който е седнал на пейката се замисли.
 - г) Седнал старец си почиваше на пейката.
- 12. В кой ред глаголът е в деятелен залог?**
- а) Стаята е добре почистена.
 - б) Пътят се пресича на зелена светлина.
 - в) Слънцето се скри зад хоризонта.
 - г) Дърватата и цветята са измити от проливния дъжд.
- 13. В кой ред всички думи са само местоимения?**
- а) ти, като, къде, от;
 - б) в, до, да, и, той;
 - в) ох, ще, му, я;
 - г) си, се, кой, когото
- 14. В кой ред всички думи са само частици?**
- а) да, и, ще, ли;
 - б) или, а, но, да;
 - в) че, дали, най-;
 - г) ли, ще, да.

Определи с какво трябва да се замени подчертаната част, за да не се промени смисълът.

- 15. Земята на Молдова, наречена Буджак, е родина на българи-преселници.**
- а) защото я наричат;
 - б) наричаща хората;
 - в) която се нарича;
 - г) нарекла от хората.

16. Признавайки своята неправота, човекът получава сила.

- а) като признава;
- б) който признава;
- в) която признава;
- г) макар че признава.

17. По улицата вървеше момче, което риташе пред себе си топка.

- а) ритало;
- б) ритайки;
- в) за да рита;
- г) с ритане.

18. Българите обичат Молдова. Тя е богата с добри хора и плодородна земя.

- а) където;
- б) чиято;
- в) която;
- г) които.

19. В кой ред е допуснатата грешка?

- а) не вярвам;
- б) не вярваш;
- в) не вярвайки;
- г) не вярващчовек.

Прочети текста.

Гергьовден е един от най-добре запазените празници сред бесарабските българи. Дори в най-незначителните селца сънародниците по най-тържествен начин честват свети Георгий. Това става на 6 май. Стопаните окичват портите на къщите със зеленина. Те лепят запалените свещи и нареждат обща трапеза, по време на която свири музика и се вият кръшни хора. В народния календар Гергьовден заедно с Димитровден дели годината на две, след него вече идва лятото. Навсякъде свети Георги се почита като покровител на земеделците, овчарите и стадата. Гергьовденската обредност в българските селища в Молдова изцяло запазва общобългарския си характер.

по АЛЕКСАНДЪР КАВАЛОВ

20. Текстът може да се озаглави:

- а) Гергьовден и Димитровден са важни празници.
- б) Общобългарски празници.
- в) Празнуване на Гергьовден в Молдова.
- г) Стопаните окичват къщите.

21. Според текста Гергьовден е:

- а) бесарабски празник;
- б) есенен празник;
- в) църковен празник;
- г) празник с общобългарски характер.

БЪЛГАРСКА НАРОДНА ПОЕЗИЯ

ВРЕД, ДЕТО ЖИВЕЯТ БЪЛГАРИ, СЕ РАЖДАТ И ПЕСНИ.

ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

В България твърде много пеят – не само когато са на забавление, но и когато работят, особено когато жънат нивята. Овчарите и жътварите по върховете, разположени едни срещу други, много често се надпяват: един стих – едните, друг стих – другите.

КОНСТАНТИН ИРЧЕК*

...пеят по жетва, пеят моми тъмнооки,
момци ги припяват и вечер край порти причакват,
и пеят по сватби, седенки в нощи дълбоки,
и майките пеят – пеят, когато оплакват.

ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА

Запей, Ружо! – графика от В. Гривишка (1937)

Песента е за навред – и като работиш, пееш, и като се веселиш, пееш, и като се радваш, пееш, и като имаш зор, пак: дете да плачеш, на песен го обърни, да не викат хората „плаче“, ами да викат „пее“, и вкъщи си пееш, и на нивата пееш...

НАРОДЕН РАЗКАЗВАЧ

* Константин Иречек (1854-1918) – чешки историк, професор. През 1879-1884 година живее в България и работи на отговорни длъжности, в това число две години като министър на народната просвета. Той е автор на много интересни книги за България и българите („История на българите“, „Пътувания по България“ и др.

КАКВО ЗНАЕШ ЗА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА ПЕСЕН?

Народните песни представляват най-художествения дял от българския фолклор. Това са умотворения в стихотворна форма, при които текст и мелодия са неразривно свързани.

ИНТЕРЕСНО Е ДА ЗНАЕШ, ЧЕ...

Българската народна песен „Излез е Делю хайдутин”, изпълнена от народната певица Валя Балканска, полетя с космическата станция „Вояджър” извън Слънчевата система като поздрав от цялото човечество към другите светове. Защото нейната неповторима мелодия е толкова волна, широка и могъща, че неосъзнато внушава космическо усещане у слушателя.

Валя Балканска

✓ Защо за някои хора – певци, кавалджии, гайдари, гъдулари, гуслари, цигулари – сред народа се говори с почит и уважение, че имат „божа дарба“?

Прочети откъса от разказа на Николай Хайтов „Среща с песента” и помисли, може ли да се каже, че гайдарят Бай Иван има „божа дарба”. Аргументирай се.

— Не ми ли замирише на бор и на бук, няма свирня! Гайдата не е като машинката ти – джаста – праста, където ти падне. Гайдата иска сефалък – далнина!... Свирнята не се учи. Тя идва отвътре... Сърцето командува на пръстите... Аз, като свиря например, не знам коя дупка отпушвам и запушвам... Отвътре си иде... Не е лесно да издухаш лед, да изкараш мед. Сърце иска!... Пък и от гайдата зависи... Имам една стара гайда от прадыдо. С жълтици да ми я напълниш, не я давам... Нашите песни са половината в гайда родени.

Гайда, че пак гайда! Ха си духнал, ха запяла! Ха си кихнал – заплакала...

Прочети как описва Иван Вазов звученето на кавал – музикален инструмент, който наред с гайдата и гъдулката е много разпространен у българите.

...Писнаха кавалите. Свирнята, от най-напред нежна, меланхолична, заиздига се високо-високо; очите на свирачите блещяха, лицата пламтяха от въодушевление, ясните звукове звънтяха и пълнеха нощта с дивата мелодия на планините. Те пренасяха душата на балканските върхове и усои; те ти напомнях тишината на горските долини, шушненето на сенките, дето пладнуват овцете; горския миризлив босилек, планинските екове и примирането на любовната въздишка в долините... Кавалът е арфата на българските планини и полета!

Всички слушаха омаяни и гълтаха родните и понятни звукове на тая музикална поезия.

ИВАН ВАЗОВ „ПОД ИГОТО“. гл. „ТЛАКА В АЛТЪНОВО“

✓ Какво чувство сближава впечатленията на Иван Вазов и Николай Хайтов от българската народна музика?

Спътница на народа от най-далечни некнижни времена, сърдечна споделница на неговите чувства и разбираня, негова утешителка и на съръчителка в нещастия...

ДИМИТЪР ОСИНИН

Много вдъхновени думи са посветени на българската народна песен!

Дълго време, когато за българите са били недостъпни книгата и образованието, песента, наред с другите народни умотворения, била опора на народа през вековете в беди и изпитания; от народните песни, както и от приказките, легендите и преданията, от пословиците и поговорките, българите са черпили мъдрост, надежди, мъжество, вяра в по-добри времена.

Народната песен се е създавала на село в условията на труд и бит. Като се разпространявали устно, народните песни, както и другите народни умотворения, са се променяли и се появявали по няколко варианта на една песен.

Подобно на приказките, гатанките, пословиците и поговорките, песните също са плод на колективно творчество. „Песен сайбия¹ няма“ – казва по този повод самият народ². Ние наричаме неизвестния създател народен певец, но все пак **КАК и ОТ КОГО** са били създавани народните песни?

Народните певци разказват:³

„Песните не се правят с перо в ръка и в стаята да се четат, но – наизуст, на седянка, на ниви и другаде и се наизуст пеят на готов вече глас. Немислима е нова песен без глас...

...Едно геройско дело, едно важно събитие, една скандална случка – въобще една каква да е случка, която се отделя от всекидневните обикновени, дава повод, тема за песен.“

„Във всяко село има жени, по-рядко моми и мъже, които да вадят⁴ песни. Новата песен се яви по седенките, тлаките, нивите, отпосле тя се допълня, изглажда от други лица и тъй достигне своя ръст и вид. Една нова песен е едно събитие за селския живот, най-вече за момите. Всяка пита дружката чула ли е новата песен. От седянката новата песен отива на хорото, па видиш обиколила цялото село, прескочила и до ближното...

Съберат се... по седенките, по нивите жени и моми, па си кажат: „Хайде, мари, да изкараме някому песен! „Стоят, стоят, па като викнат, та запеят новата...“

Една народна певица споделя: „Като излезе една песен... всеки я пее по своему. А който е по-даровит, преправя и думите и гласа по малко. Например Динкината песен „Девет години черна робиня“. Мита Динкова по другояче я пее, по-обширно. У нея има стихчета – да настръхнеш. Много трогателни... Гласът уж същия, а тя го украсява повече и думите по-различни. По ми харесват нейните думи, ама аз моята си знам, моята си пея...“

¹ **Сайбия** – стопанин, собственик.

² П. Славейков, Избр. Съч. Т.2, 1966, Българска народна песен, с. 276-309.

³ П. Динеков, Български фолклор, Ч. 1, С., 1972, с. 248; Р. Кацарова-Кукудова. Три поколения народни певци. Кн 1. 1952, с. 67.

⁴ **Вадя песен** – създавам песен.

ДА ОБОБЩИМ ЗАЕДНО:

Провери своите знания за българската народна песен, като отговориш на въпросите:

- В какво се състои богатството и разнообразието на народните песни?
- Кой е авторът на народните песни?
- Как се създават те?
- Как се разпространяват?
- Какво означава „вариант на народната песен“?
- Как се запазват народните песни?
- Какво знаеш за музикалния съпровод на българските народни песни?
- Кои музикални инструменти се използват за съпровод на българската народна музикална поезия във всекидневието, а кои – само на празниците?
- Какво научи за мястото на народната песен в живота на българите?

✓ **Помисли** защо често вариантите на една и съща приказка се отличават помежду си много по-силно, отколкото се различават помежду си вариантите на една и съща песен?

▼ **Чуйте** песента „Излел е Дельо хайдутин“ в изпълнението на Валя Балканска. Споделете писмено вашето впечатление от нея. Прочетете своите съчинения в клас. Посочете най-доброто съчинение, като се аргументирате.

Прочутата българска бесарабска народна певица Ана Белчевичина. Родена е през 1945 година. Покорява слушателите с гласа си и богатия си репертоар.

Ръководи народния етнофолклорен колектив в с. Твърдица, Тараклийско, лауреат на етнофолклорните фестивали, добре познат в Молдова, България, Югославия. Носителка на званието „Отличен работник на културата“ в Република Молдова и на „Златна Значка“ на Българското министерство на културата.

НЕОБХОДИМА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ

ВИДОВЕ НАРОДНИ ПЕСНИ

Според това дали песента е израз на чувството, или в нея се разказва някаква случка, песните са два вида – лирически и епически.

ЛИРИЧЕСКИТЕ песни са породени от силно преживяване – мъка, скръб, радост, любов, омраза и обикновено те са къси.

ЕПИЧЕСКИТЕ песни са по-дълги и в тях народният певец изобразява различни събития и моменти от живота на народа.

Песните, в които заедно с разказа за случката или събитието има и непосредствен израз на чувствата, които вълнуват героите и певеца, се определят като **ЛИРОЕПИЧЕСКИ** песни.

Според това кога, при какви условия и в каква обстановка се изпълняват песните (при обреди, на трапеза, на хоро, при жътва, на седянка и т. н.) се отделят обредни, трапезни, хороводни, седенкарски, жътварски и др. песни.

Според съдържанието си народните песни са: митически, юнашки, обредни, трудови, битови, исторически, хайдушки.

Помисли може ли една и съща песен да бъде едновременно лирическа и трудова? А лирическа и епическа?

Потърси в библиотеката сборници с народни песни. Разгледай как са записани песните – на книжовен език или на диалектна реч; как са подредени, кой е съставителят на сборника.

Запиши и ти една народна песен, която се пее във вашето село.

Анализирай: лирическа, епическа или лироепическа е тя; кога – при какви условия и в каква обстановка обикновено се пее; каква е тя според съдържанието си.

Николай Кауфман (роден в 1925 година) – български музикален фолклорист, изкуствовед, композитор. Изследва български музикален фолклор, събира и нотира българска народна музика. Той е обиколил българските села в Молдова и Украйна и издал в два тома български народни песни, записани у българите преселници.

Ние никога не се замисляме над чудото на чудесата: родилната способност на земята. За нас тя е само студена пръст с такъв и такъв състав. Но казва ли ни нещо този състав? Обяснява ли той чудото на умирането и на възкръсването на живота в неговото изумително разнообразие? И всичко това излиза от земята със съдействието на слънцето. Но и слънцето не може само да направи всичко, да речем от камъка. Ето върхутия въпроси първобитният човек си е блъскал ума, търсил е и намерил свои отговори. Всичко, което го заобикаля, е чудо и магия. За да запази своя малък живот от злите сили, той измисля магически действия и слова или олицетворява сили, които чрез приношения и заклинания вика на помощ. Така са създадени много митове, така езичеството е населило земята с чудеса и герои.

ДИМИТЪР ОСИНИН

Припомни си за какви чудеса и за какви необикновени герои разказва българският народ в своите приказки. Какви страхове, какви мечти и копнения на древните българи издават те?

МИТИЧЕСКИ ПЕСНИ

Митическите народни песни, както и вълшебните приказки, отразяват древните езически представи на човека за света, който според него е подвластен на много божества. Тези божества проявяват своята воля чрез природните сили и явления. Древните хора се покланяли на Слънцето. Според народната вяра слънцето е добро същество, което всичко вижда и всичко знае. То не само свети и топли, но и винаги прави добро на тези, които се обръщат към него за помощ или съвети. В народните песни има ясни следи от някогашното богопочитание на слънцето.

Древните хора вярвали, че светът е населен със самодиви, русалки, змейове, лами, орисници и други същества. В песните те са представени в човешки образи, но същевременно с нечовешки размери, със свръхестествени сили и възможности. Митическите песни разказват за техните най-различни отношения с хората: как променят плановете им и как се намесват в човешките съдби, как помагат, или, напротив, носят зло.

Митическите песни са най-старите сред другите народни песни. Те са се запазили през вековете заради своята поетическа прелест и необичайност.

Така например често се среща един древен мотив – женитбата на слънцето с лична мома от народа. В песента „Слънце и Грозданка“ наред с митическата представа за слънцето се изобразяват и бог, и георгиевденският обичай да се връзва през месец май люлка за здраве и веселие. Така в редица митически песни се срещат своеобразни преплитания на езическите представи⁶ с християнските религиозни вярвания⁷. Това е резултат на по-късните преработки на митическите песни.

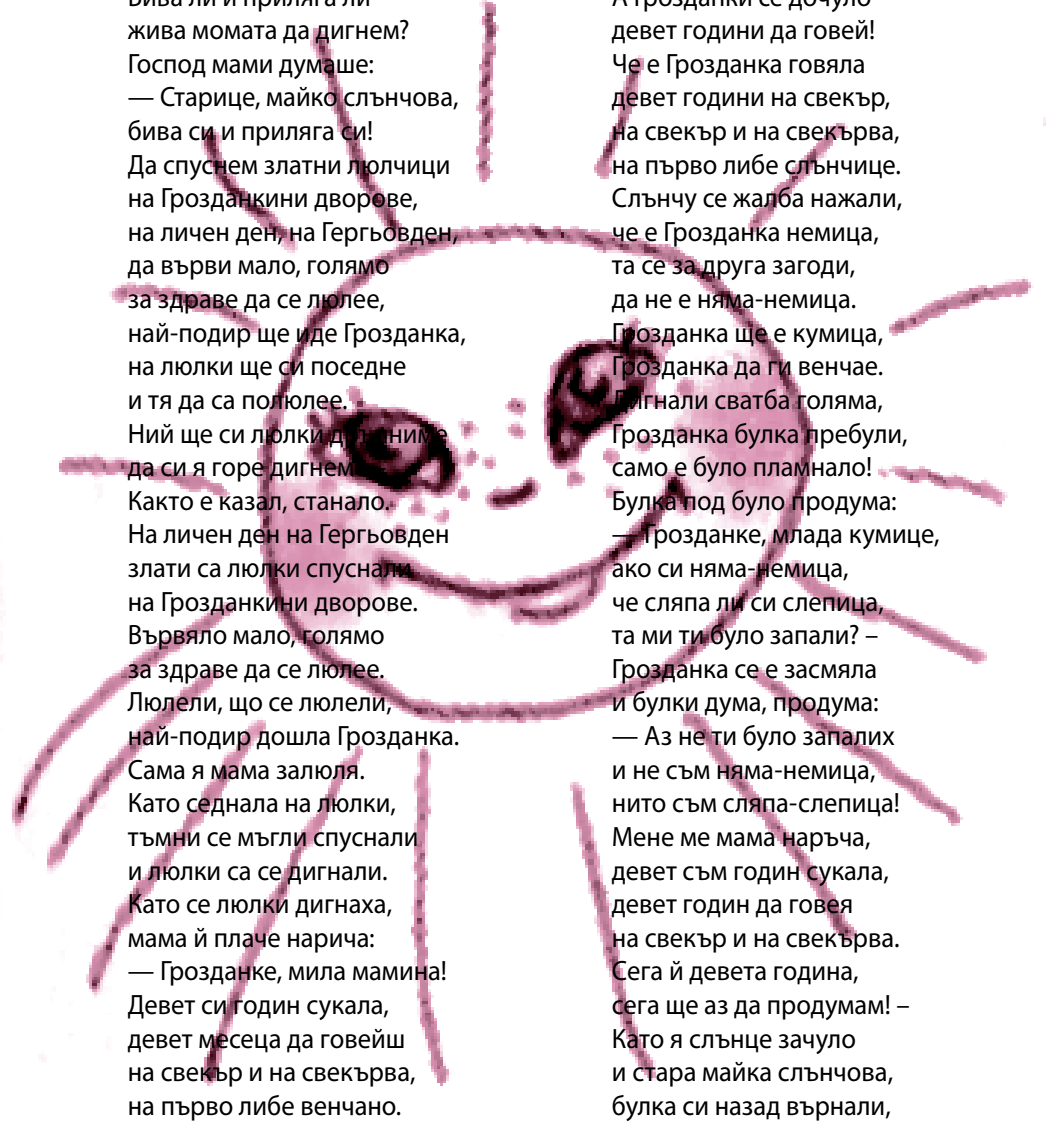
⁶ **езичество** – вяра в множество божества, представени и изваяни образи, пред които се извършва поклонение. Езически са всички религии преди християнството.

⁷ **християнски религиозни вярвания** – вяра в съществуването на единия бог.

СЛЪНЦЕ И ГРОЗДАНКА

Славки си рожба не трае!
Добила Славка момиче,
твърде е било хубаво;
Славка се чуди и мае
как да му име нарече.
Нарекла го е Грозданка,
да му е грозно името.
Расла Грозданка, порасла,
голяма мома израсла,
слънце не си я виждало.
Че си Грозданка излезе
у бащини си градини
пред бащини си дворове.
Там си я слънце съгледа –
три дни, три нощи трептяло,
трептяло, не захождало.
Се му майка готвила,
готвила и надявала
защо са слънце забави.
Като си у тях отиде,
мама му го е съдила,
съдила, още питала:
— Слънце, мило мамино,
защо са слънце забави,
та ти вечеря изстина,
вечеря – крава ялова
и девет пещи кисел хлеб? –
Слънчице дума мами си:
— Да знаеш, мамо, да знаеш
каква си мома съгледах
на долна земя, на света.
Ако таз мома не зема,
не ще си ясно изгрявам,
както си ясно изгрявах!
Да идеш, мамо, да идеш,
да идеш, мамо, при бога,
да идеш да го попиташ:
можем ли да я земеме,
тук жива да я дигнеме
за нея да се венчая? –
Ходи мама му и пита:
— Боже ле, благодарим ти!
Слънце е тъжно и жално,
че е мома съгледало
долу ми на долна земя.

Бива ли и приляга ли
жива момата да дигнем?
Господ мами думаше:
— Старице, майко слънчова,
бива си и приляга си!
Да спуснем златни люлчици
на Грозданкини дворове,
на личен ден, на Гергьовден,
да върви мало, голямо
за здраве да се люлее,
най-подир ще иде Грозданка,
на люлки ще си поседне
и тя да са полюлее.
Ний ще си люлки дигнем
да си я горе дигнем.
Както е казал, станало.
На личен ден на Гергьовден
злати са люлки спуснали
на Грозданкини дворове.
Вървяло мало, голямо
за здраве да се люлее.
Люлели, що се люлели,
най-подир дошла Грозданка.
Сама я мама залюля.
Като седнала на люлки,
тъмни се мъгли спуснали
и люлки са се дигнали.
Като се люлки дигнаха,
мама ѝ плаче нарича:
— Грозданке, мила мамина!
Девет си годин сукала,
девет месеца да говейш
на свекър и на свекърва,
на първо либе венчано.

А Грозданки се дочуло
девет години да говей!
Че е Грозданка говяла
девет години на свекър,
на свекър и на свекърва,
на първо либе слънчице.
Слънчу се жалба нажали,
че е Грозданка немица,
та се за друга загоди,
да не е няма-немица.
Грозданка ще е кумица,
Грозданка да ги венчае.
Дигнали сватба голяма,
Грозданка булка пребули,
само е було пламнало!
Булка под було продума:
— Грозданке, млада кумице,
ако си няма-немица,
че сляпа ли си слепица,
та ми ти було запали? –
Грозданка се е засмяла
и булки дума, продума:
— Аз не ти було запалих
и не съм няма-немица,
нито съм сляпа-слепица!
Мене ме мама наръча,
девет съм годин сукала,
девет годин да говей
на свекър и на свекърва.
Сега ѝ девета година,
сега ще аз да продумам! –
Като я слънце зачуло
и стара майка слънчова,
булка си назад върнали,
Грозданка с слънце венчали.

РЕЧНИК

говѐя – мълча обредно за почит на някого

дѝгам (от вдигам – вдигна) – премествам нещо от по-ниско на по-високо, вземам нещо от земята

люлѐя се – движа се натам-насам, клатя се

бѹло – тънка, прозрачна тъкан, с която се покрива главата на жената по време на венчаване

пребѹлвам (пребуля) – покривам, забраждам с було

приляга – почтено е

загѹдя – (от годявам-годя) – уреждам годеж – обреда, когато момъкът и момата се уговарят да се оженят в присъствие на родители и близки

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ Откъса, в който се съобщава защо девойката е наречена Грозданка.
- ✓ Думите, с които е разкрита нейната красота.
- ✓ Диалога между слънцето и слънчовата майка.
- ✓ С какви думи слънцето разкрива пред майка си колко силно е запленило от Грозданка.
- ✓ Думите, с които слънчовата майка споделя пред бога, че синът ѝ е влюбен в Грозданка;
- ✓ Откъса, в който се съобщава решението на бога кога и как Слънцето да си вземе Грозданка.
- ✓ Прощалните думи на Грозданкината майка към дъщеря си.

ИНТЕРЕСНО Е ДА ЗНАЕШ, ЧЕ...

Наистина е имало такъв обичай на Георгьовден да се правят люлки и да се люлеят младите за здраве. Истински е и обичаят на говеенето.

Според него младата булка трябва да мълчи (говее) определено време пред свекървата, за да изрази почит. Затова тя с очи отгатва кога и какво искат те и най-малко три дни мълчи и работи за да оценят уменията ѝ, а после да се чуе гласът ѝ. Говеенето било задължително и се разбирало като начин да се опознае човекът, какъвто е – без прикритието на словото.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- ✓ Какво ти направи най-силно впечатление при четенето на тази народна песен?
 - ✓ Как е изобразено слънцето, къде живее то, какъв е животът му, на кого се подчинява?
 - ✓ Как е изобразена слънчовата майка? Прилича ли тя на българските майки от „долната земя“?
 - ✓ Каква мисъл внушава песента с думите: „Че си Грозданка излезе у бащини си дворове. Там си я слънце съгледа – трептяло, не захождало“.
 - ✓ Само с красотата си ли Грозданка привлича слънцето? Кои нейни качества я правят достойна за слънчова невеста?
 - ✓ Може ли да се каже, че в образа на Грозданка народът е въплътил своя идеал за българска девойка? Аргументирай се.
 - ✓ Защо песента е митическа?
 - ✓ Кое в песента е митично, а кое съответства на действителността (наблюдавай случката, героите, изображението на предмети, разкритите чувства и преживявания, взаимоотношенията)?
 - ✓ Какви суеверия на българите са отразени в тази песен?
 - ✓ Напомня ли с нещо съдържанието на тази песен вълшебните приказки?
 - ✓ Според Слънцето хората живеят на **долната** земя. Можем ли да кажем, че това е същият мотив за горната и долната земя както във вълшебните приказки?
- ▼ **Запиши** в тетрадката си съдържанието на песента във вид на приказка или предание.

▼ Прочети още една песен за момата и слънцето, Песента е записана в крайдунавската Добруджа.

СЛЪНЧЕВИ ЛЮЛКИ И ДРАГАНА

Хубава бяла Драгана
ясното слънце надгрjala,
месеца нащърбавила,
звездите на две делила!
Слънце си люлки спуснало:
две люлки, три полилея,
да се люлеят, люлеят
за Драгининото здраве.
Люлели ми се, люлели
всички ми се изпрелюлели,
ред дойде и на Драгана,
да се Драгана люлее.

Слънце си люлките дигна.
Драганината майчица,
тя на Драгана думаше:
Драгано, дъще Драгано,
ако те вземат за слуга,
хубаво да им слугуваш,
ако те вземат за снаха,
хубаво хатър да гледаш
на свекър и на свекърва,
на девери и на зълви.

Коментирай тази песен самостоятелно, като сравниш образите и мотивите с тези от „Грозданка и слънцето“.

▼ Запознай се с една народна песен, записана в Тараклия на местен диалект*.

СВЕТИ НИКОЛА И ДЕВЕТ ЛАМИ

Изорал ми е свети Никола,
изорал ми е нива шърока,
Колко й шърока, толкоз и дълга,
чи я е засял се жълто жито,
се жълто жито, се бурбаджийско,
къкто я изорал, не я убиждал,
Кту отиди да я убиди, да я убиди на Енюв ден –
Нивата й расла, порасла
Се жълто жито, се чернокласо,
чи си нагази нива шърока
До среда стига, от края вижда
дор девет ламии, с по девет глави,
долу стояха, нива сечаха.
Къкту ги видя свети Никола,
в лица са промени, та са юплаши
Съ надзади повърна й попъти.
На пътя срящна свет ми Илия,
сбогум сбогували и силам зели.
Ютгуваряши свети Илия:
— Йой та й теби, свети Никола,
зъщо тый в лица проминен?
Ютгуваря му свети Никола:
— Йой та й теби, свети Илия,
къкто си засях нива шърока,

* В: Кауфман Н. „Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР“, т. 2, С., 1982.

къкто я засях, ни я обиждах,
 неска отидъх нива да обидьъ,
 нивата расла, расла, порасла.
 се жълто жито, се черноκласо,
 как си нагазих нива шърока,
 до средь стигам, от края виждам –
 дор девет лами, с по девет глави,
 долу стояха, нива сичаха.
 За тва съм й аз в лици проминен.
 Ютговаря свети Илия:
 — Йой та й теби, свети Никола,
 право дома сега да идиш,
 че направиш девет ямбаря,
 девет ямбаря с по девьът курсака,
 яз щи изпратя тез девет лами,
 тез девет лами, с по девет глави,
 тъй ша ти блъвнат твоейто жълто жито
 жа ти напълнят девет ямбаря
 с пу девет курсака.

РЕЧНИК

обиждам, обидя (диал.) – обхождам, посещавам, наминавам някъде

нагàзвам, нагàзя – навлизам

курсàк – преградка в хамбара, която служи за отделяне на житото от ечемика, овеса, и т.н.

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ Откъса, в който се описва как видял нивата свети Никола на Еньовден;
- ✓ Диалога между Св. Никола и Св. Илия.

ИНТЕРЕСНО Е ДА ЗНАЕШ, ЧЕ...

Според народните вярвания Господ е разделил подземния и земен свят на четири части между четиримата светци. На Свети Петър му се паднало да стане ключарят от рая; на свети Иван дал Господ да отговаря за кумство и богомолство; на Свети Никола – да ходи по морето и да спасява моряците. Свети Илия да властвува над летните гръмотевици и трескавици, като препуска по небето на огнената си колесница.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- ✓ С какво ти направи впечатление песента?
- ✓ Опитай се да определиш каква е тази песен – епическа, лирическа или лироепическа. Аргументирай се.
- ✓ Според съдържанието определяме тази песен като митическа. Защо?
- ✓ За какво се разказва в тази песен?

✓ Според тебе, съответства ли образът на Св. Никола в тази песен на народната представа за Св. Никола чудотвореца?

✓ Като какъв е изобразен Св. Никола?

- С какво са свързани според песента неговите основни грижи и проблеми?
- Как разбираш израза „в лицето се промени“?

✓ Противоречи ли на народната представа образът на Св. Илия от тази песен?

✓ Какво можеш да кажеш за отношенията между тези двама светци?

✓ Може ли да се каже, че в тази песен чрез преплитане на езически и християнски елементи и мотиви народът-земеделец разказва за своите вечни тревоги, преживявания и мечти? Аргументирай се.

✓ Заради кои герои и мотиви може да се съпостави тази песен с вълшебните народни приказки?

- Разгледай по-подробно мотива за змея, който открадва златната ябълка или вреди на посевите.

✓ Помисли възможен ли е вариант на песента, в който да се разказва, че в нивата на **Св. Илия** са нагазили ламите, а **Св. Никола** да го успокоява и да му предлага помощ? Помогни си с отговор на въпроса: защо в песента точно Св. Илия може да накара ламите да върнат житото в хамбарите?

▼ **Запиши в тетрадката си** съдържанието на песента във вид на приказка или предание на книжовен български език.

«Мене ме, мамо, змей люби» от Никола Кожухаров

ЖЕНИШ МЕ МАМО, ГОДИШ МЕ

Жениш ме, мамо, годиш ме,
ала ме мамо, не питаш,
че женя ли се, или не?
Мене ме, мамо, змей либи,
змей либи, змей ще ме земе!
Ката ми вечер дохожда
и тази вечер ще дойде:
змейове – с коне хранени,
змеици – в златни кочии,
змейчета – в кола писани.
Като през гора ще вървят,
гора без вятър ще легне;
като през поле минуват,
поле без огън ще трепти;
като у дома ще дойдат,
къщата мамо ще пламне,
от четирите къшета –
сакън да не се уплашиш! –
Току-тъй Радка издума,
тънка е пушка гръмнала,
чемшир се порта отвори,
пълен се двора напълни
със змееве, още с змеици.
Змеици Радки думаха:
— Радо ле, мома хубава,
разплитай тънки плетенки
нашенско ще те оплетем,
нашенско, Радо, змеинско!

Че си Рада оплетоха,
седнаха в златни кочии.
Вървели гора зелена,
настали поле широко –
насреща идат пет кола,
пет кола снопе и сяно.
Радка на змея думаше:
— Змейно ле, огнян, та пламен,
като си огнян та пламен,
мож ли запали туй сяно,
туй сяно, още туй снопе? –
Змеят на Радка думаше:
— Радке ле, моме хубава,
снопето, Радке, запалям,
сяното, Радке, не мога,
че има билки всякакви,
кумата и кумунигата,
едностърка тинтява.
Ко си сеното запаля,
със тебе ще се разделя. –
Радка бе хитра, разумна,
че си сеното запали,
че се със змея раздели.
Змеят си Ради думаше:
— Радо ле, моме хубава,
що бе тъй хитра, разумна,
че ме тъй хитро изпита,
та се от мене раздели!

РЕЧНИК

сакън (тур.) – недей, не бива

бйлки – лековити треви

кочия – покрита кола, карета

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ *Откъса, в който се описват змеят и неговите роднини;*
- ✓ *Откъса, в който се разказва как идва змеят да вземе Радка;*
- ✓ *Диалога между Радка и змея.*

Разгледай репродукцията на картината „Мене ме, мамо, змей люби“ от Никола Кожухаров. Какво е, според тебе, душевното състояние на девойката, изобразена на картината?

Използвай в отговора си най-подходящите от следните думи: **тревожно, отчаяно, смутено, дръзко, вдъхновено, уплашено, напрегнато.**

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- ✓ Благодарение на какво Рада побеждава змея и се освобождава?
- ✓ Припомни си в кои вълшебни приказки се среща мотивът за двуборството между човека и змея?
- ✓ В коя от приказките този мотив се разработва по подобен начин?

▼ Запиши в тетрадката си

- обръщенията, които използват героите на песента;
- съдържанието на песента във вид на приказка или предание.

АКО ТИ Е ИНТЕРЕСНО...

Съществуват много народни приказки и легенди за змейове, в това число със същите мотиви.

В сборника „Камбаната на свободата” от Ангел Каралийчев – познавач на българския фолклор – можете да прочете преработеното от него предание „Каменното момиче”, в което се разказва за подобно похищение.

Запомни ли названията на билките, от които се страхува змеят?

Тинтява – лековита билка. Расте по високите планински места. Смята се, че тинтявата има голяма магьосническа сила за раздяла. Змеят, който любил момата, бил отпъден от тинтява.

по ДИМИТЪР МАРИНОВ

Някога имало такова поверие, че ако се възрази в основите на голям строеж жив човек или неговата сянка, градежът става по-траен и по-як, защото духът на вграденния вечно ще пази постройката. Чрез възграждането се давала скъпа човешка жертва. Не можело да се възгражда чуждият. Най-често в предания или народни песни с мотива за възграждането се говори за необходимостта да се жертвува любимата на майстора. За жертвата според поверието трябвало да се откъсне от сърцето най-скъпото. Възградената винаги е **най-красивата, най-добрата, най-съвършената, най-достойната...**

СТРУНА НЕВЯСТА

Троица братя града градяха,
деня го градят по ясно слънце,
нощя се сипе по месечина.

Троица братя сговор сториха:
„Чието либе най-рано дойде
да ми донесе ранна прогимка,
да го вградиме в Бялаго града“

Всяко си либе на либе каза,
Струнино либе сал не й каза,
ами й каза и я нареди:

— Ой, Струно, Струно, млада невясто,
утре ми, либе, рано подрани,
та си обаняй малкото дете,
па си го повий и нахрани го,
и нахрани го, и приспи си го,
па ми изпечи ранни хлебовете,
и опери си бялото пране,
па си ми сготви ранна прогимка,
и донеси я на Бяла града.
Струна невяста рано подрани,
та си направи много работи,
дето нареди нейното либе;
па си наготви ранна прогимка,
и сготвила я, и отнела я.

Кога я видя нейното либе,
нейното либе ником уникна,
ником уникна, сълзи зарони.
Като ги видя Струна невяста,
тя си на либе тихо говори:
— Оти ми, либе, ником уникна,
ником уникна, сълзи оброни?
— Ой, Струно, Струно, млада невясто,
изпуснал съм си сребърен пръстен,
сребърен пръстен със червен камък –
изпуснах си го в Бялаго града!
— Ой, либе, либе, Струнино либе,
рипна ще Струна, извади ще го.
Рипнала Струна в Бялаго града,
да си извади сребърен пръстен.
Струнини стрици, същите девери,
камък по камък, дърво по дърво,
та си вградиха Струна невяста.
Струна невяста викна, заплака:
— Ой стрици, стрици, същи девери,
изградете ме от дясна страна,
от дясна страна на Бяла града,
та да си храня малкото дете,
малкото дете със прясно мляко.

РЕЧНИК

прогимка – закуска преди обяд

рипвам, рипна – скачам,

девери (стрици) – братя на мъжа

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ Откъса, в който се говори защо братята решават да вградят някого;
- ✓ Сговора между братята;
- ✓ Откъса, в който се дава отговорът на въпроса: „Как са успели да избегнат вграждането другите две невестии?“;
- ✓ Откъса, в който се разказва какво е наредил на Струна мъжът ѝ;
- ✓ Описанието на момента, в който Струна разбира, че е вградена.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- ✓ Кой е най-вълнуващият момент от песента?
- ✓ Защо братята се уговорили да вградят тази невяста, която ще дойде най-рано, а не тази, която ще дойде най-късно?
- ✓ Защо Струна първа отива на градежа? Защо скача в основите?

✓ Съответства ли *Струна на изискванията* – „най-красивата, най-добрата, най-съвършената, най-достойната“? С кои моменти от песента ще аргументираш своя отговор?

✓ Какво най-много те привлича в нейния образ?

✓ Защо тази песен определят като митическа? Кое е митичното в нея: случката, героите, разкритите чувства и преживявания, представите на хората, изображенията на предмети, на битовите моменти?

✓ Каква е тази песен по вид: лирическа, епическа или лироепическа? Аргументирай се.

▼ **Разсъждавай** писмено по въпроса: „Трябва ли да мислим, че *Струниното либе* не я обича, щом не я предупреждава за опасността?“

НЕОБХОДИМА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ

Песни с фантастично, героично, историческо или социално-битово съдържание, разкриващи темата за общуването между световите на живите и мъртвите, се наричат **балади**. Един от видовете на баладата е разказ за смърт, предизвикана с цел да се заздравят основите на сграда (*Вградена невеста*, *Майстор Манол*, *Струна невеста* и др.).

Много от митическите песни имат общи мотиви с вълшебните приказки, легенди и предания. Особено е тясна връзката между митическите песни и преданията. В едни случаи преданието става повод да се създаде песен, в други случаи е обратното: преразказаната от песента случка се превръща в предание.

АКО Е ИНТЕРЕСНО

Запознай се с румънската народна балада за майстор Манол. Сравни мотива за вграждането с песента „*Струна невеста*“.

ДА ОБОБЩИМ ЗАЕДНО:

✓ Помисли, случайно ли всички митически песни са лироепически?

✓ Назови няколко характерни мотива за българските митически песни?

✓ Коя от изучените песни най-много ти хареса и с какво?

✓ Кое от митическите същества най-много те впечатли? Нарисувай го словесно и разкажи как си представяш неговия нрав и неговите отношения с хората.

● **Подготви** съобщение за митическите същества – хала, змей и ламя в народните вярвания, песни и приказки.

ОБРЕДНИ ПЕСНИ

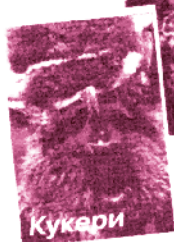
Обредни песни съпровождат календарните празници и обичаи и образуват важен дял от прастарото народно творчество.

„Обхвамам ли с един поглед главните мотиви на обредните песни, свързани с годишния кръг празници, ние идваме до извода, че тук достигахме сърцевината на народното творчество. Словото тук... е добило при особената тържествена обстановка една нова енергия, способна да се предаде и на лица или неща; една енергия, изтекла от въодушевление и вяра... Молитва, заклинание, пожелание или възхвала, песента представя истинско дело чрез думи... Обредната песен, изнесена при съответната празнична обстановка, е не само очарование за слуха и ума, но и упование за надежди...”

МИХАИЛ АРНАУДОВ

Според празника, на който се пеят, биват коледарски, лазарски, великденски, гергьовденски и други обредни песни.

От дълбока езическа древност идва представата на народа, че в края на декември се ражда слънцето и започва обновяването на живота в природата. Едва в 334 г. от нашата ера християнската църква уточнява датата на раждането на Исус Христос и посочва 25 декември, честван дотогава като „рожден ден на непобедимия слънчев бог”. На укора, че християните са започнали да празнуват деня на слънцето тъкмо като езичниците, Св. Августин е отговорил: „Ние го празнуваме не като неверниците, заради слънцето, а заради оновова, който е дал слънцето”. Стари и нови, езически и християнски представи намират отражение в коледарските песни. В коледната нощ прославата е най-вече за „млада Бога”. Тя звучи като надежда и като молитва на всички за спасение. Коледарите се обръщат с благодарност и към Божа майка, която е дарила на света неговия Спасител. В коледните песни се призовава милостта и на светците – Св. Георги, Св. Никола, Св. Димитър, Св. Иван, Св. Петка, Св. Неделя. Коледарите обхождат всеки дом, с песни благославят хората и обредните хлябове на трапезата, вдигат наздравица и с благодарност приемат дарените им от сърце коледни краваи, приготвени от моми и невести. Вярва се, че бързо и тайнствено изречената благословия на „воеводата” на коледарската дружина е магията, която превръща в реалност мечтите на хората за щастие и добруване.

Питай старите хора за подробностите на коледуването във вашето село:

— Кои имат право да коледуват? Къде се събират, как се обличат, как разпределят задълженията си? Кога и как се избира „воеводата“? Какви песни изпълняват и в каква последователност? С какво е прието да се даряват коледарите?

КОЛЕДАРСКИ ПЕСНИ

Седнал господ да вечеря
Седнал господ да вечеря,
Богдане ле, коладе ле,
да вечеря със слънцето,
със слънцето и със месецо.
Божа майка диван стои,
диван стои, богу се моли:
— Дай ми, боже, ключовете,
да отключи земя и небе
да отключи земя и небе,
да навидя сиромасите,
сиромасите, богатите.
Сиромасите наред сидят,
наред сидят, богу се молят,
богатите на стол сидят,
вино пият, вино пият,
вино червено, вино червено тригодишно.*

РЕЧНИК

диван – стоене прав за да се изрази почит

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

✓ *Откъсите, които дават отговори на въпросите: „С кого вечеря Господ? Какъв се вижда от небето земният живот?“*

ИНТЕРЕСНО Е ДА ЗНАЕШ, ЧЕ...

Според народното вярване на Коледа през нощта небето се отваряло и ако някой го види, то желанието, което е изрекъл в този миг, се сбъдва.

Добра вест от коледари
На двор ти са гости дошли,
стани, стани, нине, стани, господине,
По-добър ти хабер носят,
по-добър хабер от господата –
кобили са разкончили,
крави ти са разтелили,
овце ти са разагнили,
се конченца белокраки,
все теленца виторози,
се агънца кривороги.*

* Песента е записана в Бесарабия от Николай Кауфман.

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

✓ *Откъса, който съдържа отговора на въпроса: „От кого носят «по-добър хабер» на стопанина коледарите?»*

✓ *Благопожеланията към стопаните на къщата.*

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО...

✓ *Откъде идват, според ритуала, коледарите, щом носят хабер от Господа?*

- Прочети началото от варианта на тази песен:

„Стани, стани, нине,
стани, господине!
Добри сме ти гости дошли
добър сме ти глас донесли
низ хубава долна земя:
овци ти са изагнили,
кози ти се изкозили...”

Припомни си какво знаеш от вълшебните приказки за „долна земя”.

ИНТЕРЕСНО Е ДА ЗНАЕШ, ЧЕ...

Обредът коледуване се свързва с народните представи за хубавата долна земя – света на изобилието и царството на мъртвите предци. Според древните митове мъртвите са били тези, които са осигурявали благоденствието на живите.

Тръгнал ми е свети Герги,
свети Герги, боже ле, с аляна коня! –
да обижда зелен синор,
обидял го и са върнал.
Срещнала го й сура ламя,
сура ламя със три глави,
със три глави със три устни.
Отговаря свети Герги:
— Назад, назад, сура ламя! –
Сура ламя не слушала.
Той извади влашка ножа,
че й отрязва дор три глави,

дор три глави, дор три устни:
потекло е дор три реки,
дор три реки черно кърви.
Първа й река – жълто жито,
втора река – руйно вино,
трета река – прясно мляко.
Хайде жито по орачи,
по орачи, по копачи,
хайде вино по лозари,
прясно мляко по овчари!
Наздраве ти, свети Герги,
свети Герги, боже ле, с аляна коня!

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

✓ *Откъсите, в които се разкрива кога, къде и при какви обстоятелства срещнал свети Герги сура ламя и как изглеждала тя; какво става, след като Свети Герги „извади влашка ножа”;*

✓ *Благословиите.*

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО...

✓ *Припомни си мотива за единопорството със змея в приказките;*

✓ *Сравни с този в песента;*

✓ *Символ на какво е сура ламя? Какво заплашва тя? Защо тя непременно трябва да се убие?*

✓ Как в народната представа благоденствието и богатата реколта са свързани с убийството на змея или ламята?

▼ Припомни си що е епитет.

НЕОБХОДИМА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ

Отличителната особеност на епитетите в народните песни е, че повечето от тях са **постоянни**. Например: гора **зелена**, поле **широко**, вода **студена**.

▼ **Открий в песента** и препиши в тетрадката си всички епитети от песента.

▼ **Помисли** и посочи кои от изписаните епитети са постоянни?

ЛАЗАРСКИ ПЕСНИ

се пеят на Лазаровден.

Както Коледа е празник на момците коледари, Лазаровден е празник на момите лазарки. Названието на празника подсказва, че в основата му е библейска притча* за Лазар, възкресен от Исус Христос на третия ден след смъртта му. Но в този обред се крие спомен за много по-древни езически празници, възвествяващи пролетното обновление на природата. Лазаруването е било право и задължение единствено на момите. Момата, която не е лазарувала, нямала право да се омъжи.

„В празнична премяна момите обхождат дружно къща по къща и пеят на домакини, деца, старци и всички членове на семейството подходяща кръшна песен. Какво би могло да се пожелае на един орач? Мисълта лети към изкласилата нива, към ваклото стадо, към потъналата в цветове и слънце природа...“

МИХАИЛ АРНАУДОВ

▼ **Питай старите хора** за подробностите на лазаруването във вашето село:

— Кои имат право да лазаруват? Къде се събират, как се обличат, как разпределят задълженията си? Какви песни изпълняват и в каква последователност? Кога и как се избира кумицата? Какво означава да си кумица? **Опиши** обреда в тетрадката си.

Ой, Лазаре, Лазаре,
тука са ни казале,
че има мома и момък.
Я момата годете,
я момъка женете,
доде е вино червено
и тая бистра ракия!
Радувай се, радувай,
радувай се домакине!
Колко шума по гората,
толко здраве на таз къща;
колко дърва по полето,
толко здраве на таз къща;
на таз къща чорбаджийска,
чорбаджийска и болярска!”

* Притча – нравоучителен разказ, написан в алегорична форма.

Бре, Славейко, добър юнак,
що си ковеш добра коня,
ту наляво, ту надясно?
Да не мислиш бяг да бягаш,
бяг да бягаш, да се жениш?
Стой, почакай ден да доди,
ден да доди, ден Лазара,
ден Лазара, ден Великден,
ще излязат малки моми
малки моми и големи...

Записана в БОЛГРАДСКО

Заспало ми й детенце
под бял червен трендафил,
под бял червен трендафил,
под морава люлека.
Баба му го люляше,
майка му го будеше :
— Стани, стани, детенце,
да погледаш Лазара,
какъв Лазар играе,
пременен Лазар, нареден,
се на булка премяна,
Йой, наздраве, детенце,
и на твоята майчица!

Записана в село ВАЛЯ ПЕРЖЕЙ

Дай, боже, урожай
— Рано рани, Иване,
рано рани на нива,
ори черни угари,
карай дълги сайове,
карай да ги изкараш.
Кога накрая излезеш
и се богу помоли:
„Дай, боже, урожай,
да напълня, Иване,
три хамбаря със жито
и третия със просо.“

Записана в ЗАПОРОЖКА ОБЛАСТ

Момиченце мънинко,
Що си малко глупаво,
що си двори не мело,
Лазар ли си чакало?
Лазар не ми й ката ден,
най ми еднъж в година
Като ружа в градина,
като бяла коприна.

Записана в БОЛГРАДСКО

Лазарка.
от Иван Мърквичка (1856–1938)

ОТКРИЙ ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

✓ *Благопожеланията.*

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО...

✓ *Можеш ли да познаеш на кого се пеят всяка от тези лазарските песни? Кое в текстовете ти подсказва отговора на въпроса?*

✓ Какво е общото настроение на лазарските песни? С какви моменти от песните ще си аргументираш мнението? Използвай в отговора си подходящите думи от следните: **жизнерадостно, ведро, вълнуващо, пролетно, благоговение, възторг.**

✓ За какво отношение на българите към труда свидетелстват коледните и лазарските песни?

Обичаят за дъжд и против суша „**ПЕПЕРУДА**“ е един от най-старите предхристиянски празници. Главни обредни лица са Пеперудата и пеперударките. За Пеперуда обикновено избират 10-12 годишно момиче – първо или последно в семейството. Във всеки двор в селото Пеперудата играе, а пеперударките пеят песен заклинание за дъжд. Във всеки дом на Пеперудата даряват брашно, сол, мас, пипер и друго, но не яйца и боб, за да няма градушка.

Пеперуда летяла, летяла
и се богу молила:
— Дай ми, боже,
дребен дъжд, дребен дъжд,
да пороси ситен дъжд, ситен дъжд,
да поникне тревица, тревица,
да попасат агънца, агънца,
до агънца патенца, патенца,
до патенца пиленца, пиленца...

▼ **Питай старите хора** да ти разкажат подробно за обредите „**Пеперуда**“ и „**Германчо**“ (Калоянчо, Еньо) във вашето село: – Кои имат право да извършват тези обреди? Къде се събират, как се обличат? Какво правят? Какви песни изпълняват?

▼ **Опиши** обредите в тетрадката си.

Германчо, мамо, **Германчо**,
стани ми, мамо, стани,
че да завали дъжд,
да стане ръж,
да даде господ берекет,
че сушата ни оглади,
оглади, умори!
Германчо, мамо, **Германчо**,
че ниви, мамо, изгоряха
и хората, мамо, оголяха!
Германчо, мамо **Германчо**,
стани ми, мамо **Германчо**,
да рече господ да завали!

Герман – това е още един много стар български обред за дъжд и против суша. Обредът представлява ритуалното оплакване и погребение на човешка фигурка, направена от кал. Вярвало се е, че Германа ще помогне на хората с дъжд и плодородие от царството на мъртвите, където го пращат.

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

✓ *Заклинанията за дъжд.*

ДА ОБОБЩИМ ЗАЕДНО:

✓ *Кои са преносителите на благопожеланията в обредните песни?*

✓ *Може ли да се твърди, че от трудовете, битовите и обредните песни можем да разберем какви са основните ценности за българите?*

✓ *Как съжителстват християнски и езически представи в обредните песни?*

▼ **Подготви** съобщенията за други български народни обреди и обичаи – Трифон Зарезан, Баба Марта, Бабинден, Гергьовден, Еньовден и др.

▼ **Сравни** как те се празнуват в България и във вашия край.

▼ **Провери**, имат ли подобни обичаи гагаузите, румънците, руснаците, украинците.

▼ **Научи и разкажи** в клас за общото и различното на обредите у българите и техните съседи.

ТРУДОВИ И БИТОВИ ПЕСНИ

Сега вече зная защо харманджиите пеят – орачите никога! Защо има жетварски, а няма копачески песни. Колкото и хубав да е пролетният ден, колкото и спорна да е неговата работа, орачът никога не запява. Да засееш, не значи да жънеш. От оран до жътва има киши, суши, градушки – деветдесет и девет „вражища“, които дебнат земеделеца. Оранта е само една плаха надежда, докато жътвата е тържество. Оранта гъделичка душата, но само жътвата я пълни. Песента идва само „на пълно и равно“, когато замирише на ръж.

...Тия песни най-напред се раждат в земята, сетне в душата. Затова са те и силни като земята. Затова са и крилати – както и душата.

Песента може да се удари със смъртта, да се превърне в съдба на един живот, в убежище от мъката за цял един народ.

Тя – народната песен – е връх и в труда, и в любовта.

НИКОЛАЙ ХАЙТОВ

ДВА СА БОРА РЕД ПОРЕДОМ РАСЛИ

Два са бора ред поредом расли
Между них е ела тънковита.
Боре расли горе нависоко,
засланяли ела тънковита
от зли бури, от студени ветри:
да й ветри върше не пребият,
да й бури клоне не поломят.

Не са били два бора високи,
най са били два братя рождени,
а между им – Елица сестрица...
Мила сестра братя засланяли
от зли хули, от студени речи;
да й хули име не похулят,
да й речи слава не погубят.

РЕЧНИК

хула – лоша дума, нападка, злословие, клевета

похуля и похульвам – охульвам, клеветя някого, злословя

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

✓ *Описанието на природната картина;*

✓ *Описанието на битовата картина.*

НЕОБХОДИМА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ

Певецът е открил сходство между природните явления и човешките взаимоотношения и ги е съпоставил, за да разкрие по художествен път своите мисли, чувства, разбирания. Това е често срещан похват в народната поезия; той помага по-ярко да си представим картина, състояние, да почувстваме по-тънко настроение и преживяване. Този похват се нарича **образен паралелизъм (съпоставяне на два образа въз основа на някаква прилика)**. В тази песен образният паралелизъм е отрицателен (**Не са били два бора високи, най са били два брата рождени...**)

Нека съпоставим природната и битовата картини в тази песен.

- И двете части са равни по обем: всяка една част се състои от по 7 стиха.
- Във всяка от двете части се откриват еднакви думи или думи с еднакви корени;
- Свързват се чрез отрицанието „Не са били два бора високи, най са били два брата рождени“.

Сравни последните три стиха на всяка част:

Обърни внимание,

- че изразите не се различават по строеж;
- че във всяка част има елементи, между които певецът прави паралел;
- че последните три стиха на всяка част завършват така, че се получава близко звучене. Това придава на песента музикалност и особена прелест.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО...

✓ По какъв начин са разкрити в песента обичта и привързаността между братя и сестра?

✓ Как разбираш значението на изразите „да ѝ хули име не похулят“, „да ѝ речи слава не погубят“?

✓ Какви нравствени ценности утвърждава тази народна песен?

✓ Лирическа или епическа е песента?

✓ Каква е ролята на постоянните епитети в тази песен?

Похвалил се Димо,
Димо боерина,
че си имал Димо
имане безкрайно.
Имане безкрайно
повече от царя.
Царя каил не стана,
че за Димо проводи:
Ела, Димо, ела,
че те царят вика.
Димо стана, отиде,
отдалек се поклони,
отблизо селям даде
и на царя дума:
— Царьо, господарьо,
що ме викаш, царьо?

Царят Димо думаше:
— Ти ли ми се хвалиш,
че имаш имане безкрайно,
че имаш повече от царя.
Димо на царя думаше :
— Имам, царьо,
имам имане безкрайно,
повече от тебе –
— Аз си имам, царьо,
дор девет пауна,
с девет пауници,
с девет паунчета,
сребърна видрица с
златна кобилица.
Да ти кажа, царю,
какво имам повече,
повече от тебе –

девет пауна са
девет мои сина;
девет пауници
са девет мои снахи;
девет паунчета са

девет мои внуци,
сребърна видрица
е мойта стопаница,
златна кобилица –
мойта дъщерича.

ЗАПИСАНА В С. ВАЛЯ ПЕРЖЕЙ

РЕЧНИК

видрица – менче, в което се поставят всякакви неща

паун – птица с красиви пъстри пера

кобилица – извито дърво с куки на двата края за носене на рамо тежки неща (котли, менци с вода)

кайл – съгласен

селям – поздрав

✓ Какво богатство по-скъпо и от царското имане възпява тази българска народна песен? Шегува ли се народният певец?

Открий в песента и запиши в тетрадката всички сравнения.

✓ Какво постига певецът в тази песен с помощта на сравненията? (за да усетиш по-добре, опитай се да прочетеш тази песен без сравнения. Помисли какво се губи).

Мило ми, мамо, драго ми

кога са, мамо, пременя

със моите атлаз фустани,

със моите сини сукмани,

със моите шити престилки,

и да са, мамо, наредя

със моите гривни, гердани,

сърмени тънки колани,

на сбора, мамо, да ида,

първо си либе да вида.

В хорото да се уловя

с момите и ергените,

всички мене да гледат,

всички за мене да думат,

че съм си, мамо, хубава,

че ми премяна приляга.

РЕЧНИК

фустан – женска рокля от груб домашен плат

сукман – дълга женска дреха без ръкави от домашен вълнет плат

гривна – украшение във вид на колелце, което се носи на китката на ръката

гердан – украшение, накит за носене на шия, огърлица

сърма – тънки посребени или позлатени медни жички за шев и бродерия

сърмен – обшит, украсен със сърма

✓ Каква представа ти изгражда песента за националния костюм на българката?

Открий в песента и препиши в тетрадката си детайлите на моминската премяна.

▼ **Питай старите хора** за народната българска носия във вашето село. Как е изглеждал женският костюм? Отличавали ли са се костюмите на мома и на омъжена жена?

Какво са носили жените в делници и как са се пременяли те в неделя или в празничен ден?

НЕОБХОДИМА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ

Постоянните епитети могат да бъдат и двойни. **Например: сърмени тънки колани, черни очи еленови.** Чрез двойните епитети се създава по-ярка поетична представа за предмета или лицето.

▼ Прочети и коментирай съвета, който се дава на неопитния момък.

Байно ле Иване,
не гледай момата
в празник на хорото
бяла пременена,
тънко оплетена;
бялата ѝ риза
мама ѝ е прала,
туй тънко плетене
буля ѝ го плела.
Байно ле Иване,
най-гледай момата,
в делник на нивата
каква нива жъне,
какви снопи върже.

✓ Кое от следните разбираня на песента споделяш? Аргументирай се.

- Красиво пременените и пъргавите на хорото непременно са мързеливи и затова те трябва да се пренебрегват.
- Момата трябва да се гледа не само на хорото, но и в работата.
- Хубавите моми по хора не ходят.

У НЕДИНИ СЛЪНЦЕ ГРЕЕ

У Недини слънце грее,
върбо ле, върбо, върбице!
То не било ясно слънце,
най ми била сама Неда:
с черни очи еленови,
с дълги клепки босилкови,
с бели зъби бисерови,
с тънка снага самодивска.
Събрале са малки моми,
да играят на тревица
да си берат жълто цвете,
да се греят на слънчице,
а Неда им тихом дума:
„Ей ви вазе, малки моми,
погрейте се на слънчице,
дорде не е прегоряло,
дорде не е подухнала
върла зима в чужда къща!“

Художник Димитър Пейчев

Израсла е тънка върба
 в Недините равни двори,
 тя не била тънка върба,
 най е била сама Неда:
 с бели ръце засукани,
 с жълто чело навъсено,
 с черни очи нажалени.
 Събрале се ергенете
 да си кършат тънки върби,
 а Неда им тихом дума:
 „Ей ви, вазе, триста души,
 се ергене, се юнаци,
 хем кършете, хем ломете,
 а по-много миришете,
 дорде върба мъзга пуца,
 дорде листе зеленеят,
 дорде мома хубост има!“

Художник Димитър Пейчев

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ Портретното описание на Неда като мома;
- ✓ Портретното описание на Неда като омъжена жена;
- ✓ Съвета към девойките;
- ✓ Съвета към момците.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО...

- ✓ Каква представа за външността и душевните качества на Неда внушава песента? С какво се сравнява момата?
- ✓ Сравни описанията на Неда девойка и Неда омъжена жена.
- ✓ Коментирай съветите към девойките и момците.
- ✓ С какви чувства Неда се обръща към малки моми?
- ✓ Как разбираш следните думи от песента: „погрейте се на слънчице, дорде не е прегоряло, дорде не е подухнала върла зима в чужда къща“.

НЕОБХОДИМА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ

**То не било ясно слънце,
 най ми била сама Неда.**

Подобни сравнения се наричат отрицателни: отначало се назовава някакъв предмет или природно явление и веднага се съобщава, че всъщност става дума за друго нещо – за определено човешко качество, чувство, състояние или действие.

Отрицателното сравнение въздейства върху въображението и създава по-ярка представа за предмет, герой или картина. Това е едно от най-характерните изразни средства в народната поезия.

▼ **Запиши** в тетрадката си всички отрицателните сравнения и постоянни епитети от песента. **Подчертай** двойните епитети.

ДА ОБОБЩИМ ЗАЕДНО...

✓ Каква представа за ценностите на българския народ създават у тебе битовите и трудовите песни?

✓ Коя от песните най-много ти харесва и с какво?

▼ **Питай** старите хора как са правили седянки. Научи български народни песни, които пеят във вашето село.

▼ Прочети сватбени песни, записани у българите-преселници в Молдова.

(Когато гласят момата)

Находи ли се, мома Марийо,
Находи ли се, наноси ли се
На твойта хубост, хубост и младост.
Ти нали знаеш, моме Марийо,
че твоята майка късно те буди,
чуждата майка рано те буди:
— Я ставай, ставай, ти клета снахо,
та ми опери, хляб ми омеси.

(Когато извеждат булката)

Прощавай, мамо, прощавай
досега бяхме наедно,
на една софра едахме,
на една постелка спяхме,
отсега – жива раздяла,
обяда ще обядвам
със свекър и със свекърва,
със зълви и със девери
и със по-стари етърви.
Прощавай, мамо, прощавай,
цветето да ми поливаш
заран със ситна росица,
а на пладнина с водица,
а вечер, мамо, със сълзи.

Български детски етнофолклорен състав „Въгленче“ г. Кишинев

Български етнофолклорен състав от село Твърдица

Българската народна сватба траяла няколко дни и всеки ден са се изпълнявали различни обреди в съпровод на песни. **Питай** старите хора за сватбените обичаи и песни във вашето село и опиши сватбата в тетрадката си.

ЮНАШКИ ПЕСНИ

Дългите епически песни на българите, изпълнявани в съпровод на гайда, гъдулка или кавал, пространно и обстоятелствено разказват за необикновено силни и непобедими юнаци, способни на невероятни подвизи в борбата с врага. Почти не са се съхранили юнашки песни по-стари от XV–XVI век, макар че има свидетелства от един византийски летописец, пътувал преди турското робство из Македония, че бил чул от българите „тъжни песни за стари герои, чиито имена не бил чувал дотогава“. Силното потресение на съзнанието на народа от турското нашествие затъмнило всички спомени от по-далечното минало. В основата на съществуващите юнашки песни често стоят различни легенди и предания за необикновените възможности и удивителните подвизи на историческите личности – Момчил, Вълкашин, Крали Марко, макар че в действителност те не са били такива. Особено популярни са песните за Крали Марко.

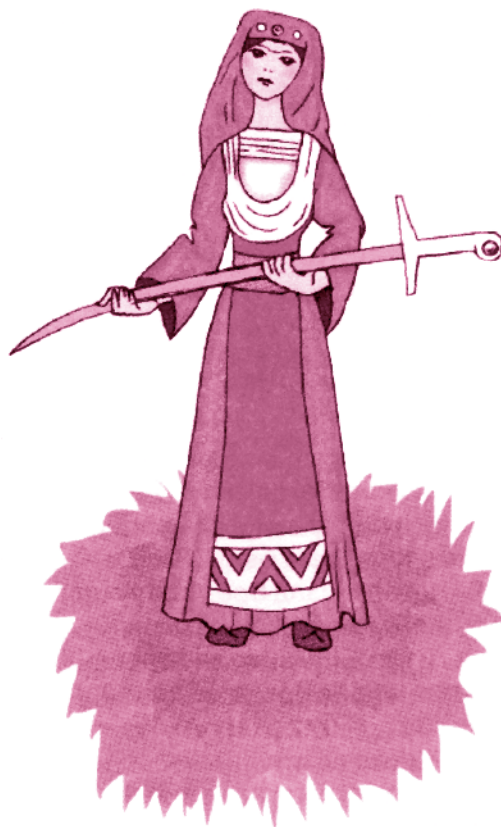
„В образа на Крали Марко народът е въплътил своя идеал за юначна личност. Той го надарил с изключителни свръхестествени качества и чрез него е осъществил своя копнеж за свободен, независим и справедлив живот...“

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

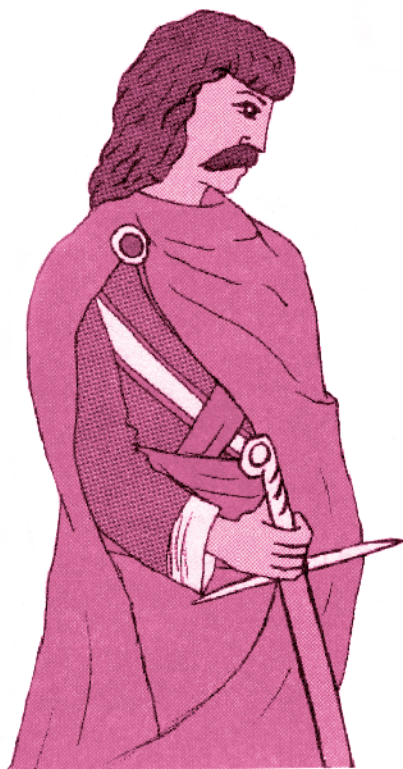
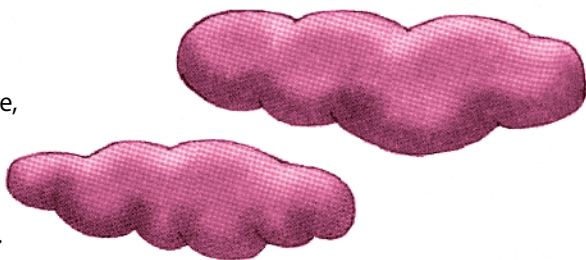
▼ *Припомни си за какви подвизи на Крали Марко знаеш от легенди и предания? А от историята?*

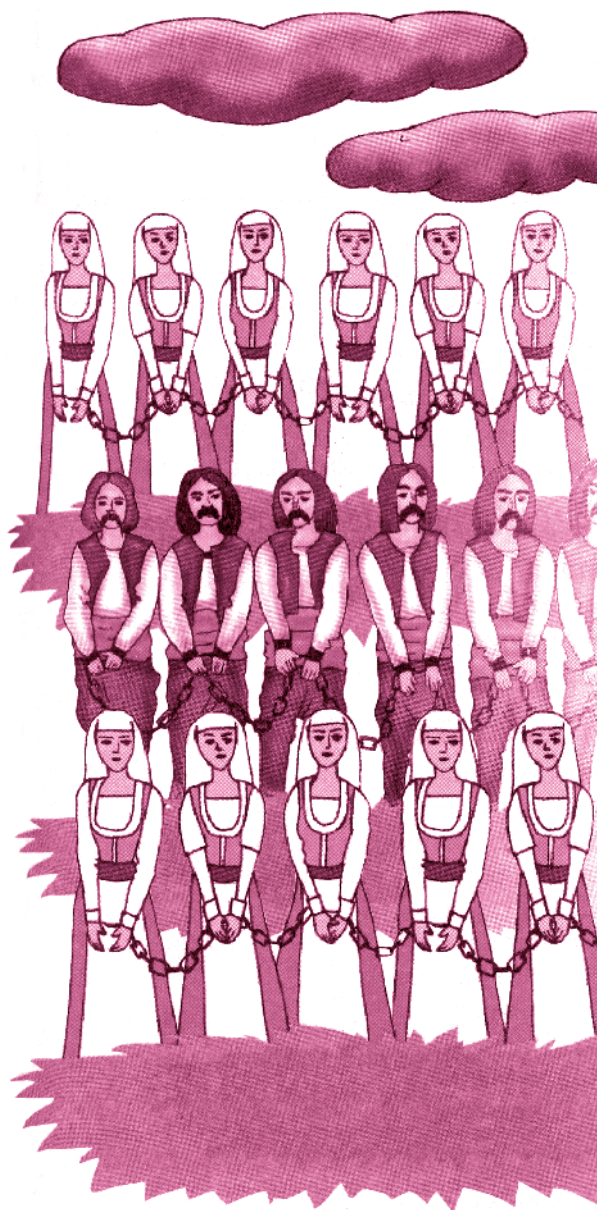
КРАЛИ МАРКО ОСВОБОЖДАВА ТРИ СИНДЖИРА РОБИ

Бил се Марко с турци еничери,
бил се Марко три месеца време,
та оттъвна девет кадилъци,
седемдесет бели манастири,
осемдесет църкви равании.
Стана Марко дома да си ходи,
па на либе потихо говори:
— Хвала тебе, либе ле, Елено,
пригответи ми църковното рухо
и ми тури книги литургийски,
а не туряй сабя дамаскиня,
я да стегнем Шарко добра коня;
утре рано у София че идем,
у София, у „Света Мария“,
у „Мария“, у църква че идем,
чем да идем Богу да се молим,
дано да ми Господ помогнало,
дано съпрем тия клетии турци,
стига толко земя притискаха,
стига толко роби изробиха!
Послуша го либе му Елена,
изнесе му църковното рухо
и му тури книги литургийски,
турила ги у свилни дисаги.
Па се сети Марковото либе:

„Не е близо до света София –
я да турим сабя дамаскиня!
Марко има превърли душмани,
може някой на друм да го срещне,
може Марка на друм да погуби,
като нема сабя дамаскиня.“
Скришом му е сабя па турила.
Марко стегна Шарко добра коня.
Първите са петли пропеляли,
Марко яхна добра коня,
та си пойде по равни друмове.
Като мина през поле широко
и премина през гора зелена,
ка настана край Софийско поле,
глас се дочу открай бели Дунав,
дето били роби заробени –
заробил ги Емза бег арапин.
Като рита Шарко добра коня:
Рипай, коньо, доколко си можеш,
да си стигнем църна арапина! –
Ка стигнаха църна арапина
и със него двоица арапи;
до три града били заробили,
щото стари, под сабя турили,
а мънинки деца погубили,
млада челяд у синджир турили,
та караха три синджира роби:
един синджир се млади невести,
други синджир се млади момчета,
трети синджир се млади девойки.
Ка караха, и роби плачеха,
се са роби боси и разпаси
и до три дни вода не са пили,
и по два дни хлеб не са ручали.
Претече ги Марко Кралевики,
нали нема сабя дамаскиня.
Отговаря Марко Кралевики:
— Хвала тебе, Емза бег арапин,
я ми пуци три синжира роби! –
Отговаря Емза бег войвода:
— Назад, назад бре, свиньо дебела,
защо имам три халки повече,
та ги чувам, Марко за тебека;
тебе напред пред роби че турим,
че ги водиш като вакъл овен! –
На Марко се жалба нажалило,
та разигра коня на напреде,
та излезна у гора зелена,

па си пита Шарко добра коня:
— Хвала тебе, Шарко добра коня:
да хвърляме с дърве и каменье,
може бити араби убити,
ама чем и роби изтепати? –
Отговаря Шарко добра коня:
— Хвала тебе, Марко Кралевики,
я погледни у свилни дисаги,
че твое е либе па разумно,
да не ти е сабя па турило. –
Ка погледна Марко у дисаги,
като виде сабя дамаския,
и нему се сърце зарадува.
Ка я тръгна Марко Кралевики,
та изтече като бърза вода.
Ка се качи коню на рамена,
та се слете из гора зелена,
като махна сабя дамаския,
троицата отведнъж паднали.
Тогай везе Марко Кралевики,
та пресече три ситни синджира,
та отпусти роби низ синджири.
Като били три църни арапи,
доде били роби изробили,
и събрали до три хазни пари.
Тогай везе Марко Кралевики,
та две хазни на роби подели,
па на роби тогай отказуе:
— Хайде всеки дома да си иде,
да минете през кои градове,
купете ми хлябец и опинци
и за мене всички казувайте:
„Оттъвна ни Марко Кралевики.“
и си везе една хазна пари,
та отиде у равна София,
у София, у „Света Мария“...

РЕЧНИК

еничери (ед. ч. еничер) – най-жестока форма на човешка повиност в Османската империя. Еничерите са войскава част, набира на от християнски деца, помохамеданчвани и специално обучавани. По време на турското робство те са били най-страшни за християните.

кадилък – в Османска империя – област, подчинена на един кадия (съдия)

равания – разкошна, украсена със стенописи и икони църква

рухо – облекло, което обличат богатите хора специално за богослужение

сабя дамаския – в Средновековието за най-добри са се смятали саби, произведени в Дамаск. Едно от техните достойнства е това, че те са се прегъвали, диплили се.

свилен – копринен

душманин – враг

рұчам – ям

разп̀сан – без пояс

прет̀чам (претека) – пресрещам

тр̀гна – др̀пна

халка̀ – специална част, прикрепена към синджира, за да се хване ръката на заробения.

изт̀пвам (диал.) – пребивам

слет̀вам (слетя) – спускам се стремително

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

✓ Откъса, в който се изреждат заслугите на Крали Марко;

✓ Откъса, в който Крали Марко казва на жена си защо отива в църквата и за какво ще се моли на Господа;

✓ Обяснението, защо жена му все пак решава да му сложи сабята;

✓ Описанието на поробените българи;

✓ Диалога между Крали Марко и Емза бег арапин;

✓ Моментa, в който Крали Марко взема решението за борба;

✓ Описанието на боя с турци-еничери – черните арапи.

НЕОБХОДИМА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ

Силното преувеличение на качествата на герои, действия и предмети с цел да се подчертаят техни съществени особености и да се изрази отношение към тях се нарича **хипербола**. В народните песни хиперболата обикновено е израз на възторг и преклонение пред юнаци закрилници.

За да откриеш хиперболи, помисли:

● Може ли от Софийското поле да се чуе гласът на поробените открай Бели Дунав?

● Може ли с няколко конски скока да се преодолее това разстояние? и т. н.

Докажи, че има хиперболи и в описанията:

● на картината на робството;

● на физическата сила на Крали Марко;

● на възможностите на коня Шарколия.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО...

✓ Епическа или лирическа е песента? Аргументирай се.

✓ Какъв е основният мотив в песента: пътуването на Крали Марко до софийската черква „Св.Мария“ или освобождението на три синджира робит?

✓ Обърни внимание как чрез хиперболите и сравненията, които употребява народният певец, картината на освобождението на робите добива величественост и тържественост. Прочети откъса изразително.

✓ Как е разгърната в песента картината на робството?

✓ В какво се проявява свръхестествената сила на юнака Крали Марко?

✓ Как народният певец характеризира героите чрез речта им?

✓ **Славолюбив ли е Крали Марко?** Кой от следните отговори ще избереш? Коментирай избора си.

а) Да, защото казва: „И за мене всички казувайте: Оттървна ни Марко Кралевичи! Казувайте да се приказуе!“

б) Не, защото иска „да се приказуе“ за него да се плашат турците.

в) С това, че ще „се приказуе“, Марко цели да сплаши турците и да стане още по-известен.

✓ Какъв се разкрива в песента образът на юнака Крали Марко?

(Помогни си с думите **величествен, непобедим, състрадателен, благороден, закрилник, благочестив.**)

✓ Каква е ролята на дословните повторения на цели откъси?

✓ Самостоятелно открий в песента **олицетворения, епитети, сравнения, повторения, обръщения, хиперболи, значещи числа** и помисли каква е художествената им роля.

▼ Състави план на тази юнашка песен.

▼ Преразкажи писмено песента във вид на легенда.

РАЗБОЛЯЛ СЕ КРАЛИ МАРКО

Разболял се Крали Марко
сред гора зелена
на Стара планина
под дърво буково.
Постилка му била
зелена морава,
завивка му била
на дърво листата,
възглавка му била
бял мраморен камък.
Няма кой да го погледа,
сенчица да му направи,
водица да му подаде.
Отде се зема туй пиле,
туй пиле, бре, соколово,
със крила му сянка варди,
със крака му хлебец троши,
със уста си Марка пои...

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

✓ Откъса, в който се съдържа отговорът на въпроса: „Кой и как помага на болния юнак?“

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ Какво чувство поражда песента?

✓ В какво откриваш нейната сила и красота?

✓ Представи си вариант на песента, в който за болния Крали Марко се грижи някаква друга птица: кокошка, славей, гарван, чучулига, орел, петел, врабец... Според тебе, коя от изброените птици би могла да бъде на място на сокола? Защо?)

▼ Обрисуй словесно портрета на Крали Марко по народните песни, легенди и предания.

ХАЙДУШКИ ПЕСНИ

Хайдушките песни! Те са най-хубавото, най-ценното, що е създал българинът... От всяка такава песен дъхти благо чувство на човещина, дъха бодра воля, прозира енергия, жизнерадост.

ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

Хайдушките песни са възникнали още през XVII век – с появата на хайдутството. „От село на село и от град на град се носела славата на юначните българи, които отмъщавали на турците за техните злодеяния, справедливо наказвали народните потисници... В песните е разказан картинно и живо целият живот на хайдутите. Те не ходят поотделно, а събрани в чети, в дружини... Начело на дружината стои войвода, избран заради юначината, пъргавината и опитността си; редом до него върви байрактаринът му, който носи зелено или червено знаме... Преди да потеглят срещу врага, хайдутите се къннат за вяра и сговор, защото без дисциплина, подчинение на войводата и взаимна помощ тяхното дело е обречено на гибел. Когато някой от тях падне ранен, останалите го носят на ръце, дорде го укриват на сигурно място... Към гората се отправят момците напролет, обикновено на Гергьовден или Великден. Щом снегът по планините се е вече стопил и кукувица закука, то значи, че гората се е вече разлистила и може да ги крие. Наближи ли Кръстовден и слана падне по шумата, дошло е време за прибиране дома. Тогава хайдутите си закопават пушките на определено място и се завръщат да презимуват като мирни работници.“

МИХАИЛ АРНАУДОВ

В книгата си „Моето пътуване по Стара планина“ хайдушкият войвода Панайот Хитов разказва за един друг хайдушки войвода – Ильо Марков: „... Станал хайдутин, за да отмъсти за брата си, убит от турците. Скоро около него се събрали около 200 души такива недоволници. От тях Ильо отбрал 15 и ги повел по Доспат планина. Шест години ходил в тая планина. Макар да са имали много сблъсквания с потери, никой не е бил убит или ранен. Ильо е бил страшилище за турците“. А народът е изпял в песента своята гордост от него.

Хайдушките песни – това са песните, в които тържествува свободният български дух; песните, в които се възпява **защитеното българско пространство**. Помисли, робска ли е гората, изпълнена с юнаци – „под всяко трънче юначе, под всяко клонче и конче, под всяко дръвче и пушка“. Хайдути е имало и в стария Балкан, и в гордата Рила и в непристъпния Пирин, в Родопа планина, в Странджа, Тракия, Добруджа – цялата многострадална българска земя е напоена с кръвта на знайни и незнайни юнаци, стари и млади. С любов и възхищение се произнасяли имената на Стоян-воевода, Индже, Дойчин, Чавдар, на хайдут Велко и Ильо войвода. Споменът за тях се пази в народните песни.

▼ **Разкажи**, какво ново научи за хайдутите?

ГОРАТА И ИНДЖЕ ВОЙВОДА

Разплакала се гората,
гората и планината,
и на гората дървето,
и на дървето вършето,
и на вършето листата,
и на полето тревата,
на кладенците водата
заради Индже войвода.
— Де да е Индже да дойде
с петстотин млади юнаци
дето ги куршум не фаща,
горите да развеселят!
Как ги е зачул Инджето,
та си викна, провикна:
— Кольо-ле, Кольо байрактар,
развивай, Кольо байраци,
събирай, Кольо, юнаци,
гората да развеселим,
гората и планината,
и на гората дървето,
и на дървето вършето,
и на вършето листата,
и на полето тревата,
на кладенците водата.
Още си гори думаше:
— Горо-ле, горо зелена,
имаш ли вода студена,
имаш ли сянка дебела?
Гора на Индже думаше:
— Ти дойди, Индже, ти дойди,
аз ще ти сянка направя,
още ще вода източа,
като за тебе войвода
и на твой отбор юнаци.

РЕЧНИК

байра̀к – знаме

байра̀ктàр – знаменосец

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ *Откъса, в който има отговор на въпроса: „Кой тъгува за Индже?“*
- ✓ *Диалога между героите на песента.*
- ✓ *Описанието на дружината на Индже.*
- ✓ *Откъса, в който се разкрива отговор на въпроса: „Към кого и как се обръща войводата да събира дружината?“*
- ✓ *Откъса, в който се разказва за това, какво е достатъчно на хайдутина в гората.*

ЗА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ Какво настроение блика от песента? Използвай подходящите думи от следните: **радостно, ведро, романтично, пролетно, мъчно, тъжно, носталгично, потиснато.**

✓ Как е постигнал певецът това? Открий в песента олицетворения, епитети, повторения и помисли за тяхната роля в песента.

✓ Разкрий съдържанието на олицетворението, като допълниш изречението: „Гората плаче и чака хайдутите, като че ли е... .. им“. Аргументирай се.

✓ Защо гората чака хайдутите?

✓ Прецени, през кой от сезоните се описва гората? Защо мислиш така?

✓ Докажи, че в песента е отразено **защитеното свободно българско пространство.**

✓ С какви конкретни образи народният певец рисува „хайдушкия дом“?

КАЛИНОВАТА МАЙЧИЦА

Калиновата майчица
тя на Калина думаше
— Калине, синко, Калине,
софра съм синко сложила
да ядеш синко да пиеш.
А ти пък синко Калине,
не ядеш, джанъм, не пиеш,
не ми ли гозба харесваш
или пък вино червено –
се навън, синко, излизаш,
и към гората поглеждаш,
каква е тази работа? –
Калин си майци думаше:
— Мамо мо, стара майко ле,
като ме питаш, да кажа,
да кажа, да те не лъжа:
гозбата й, мамо, хубава
и руйно вино червено,
ала се мене не яде,
не яде, още не пие.
Често си навън излазям
та си гората поглеждам,

че ми са й гората развила.
Белким, мамо мо, не виждам,
снощи ми хабер довтаса
от мойте верни другари,
че ма войвода избрали –
на двестамина дружина.
Я иди в горни одаи,
отвори севля²⁹ съндъци
та ми дрехите извади,
новата, мамо, премена.
Още ми подай, мамо мо,
силяхът с остри ножове
и чифте кърма пищови,
и тънка сабя френгия,
пушката мамо бойлия,
да са хубаво пременя
и да са мамо препаша,
че ще в гората да ида
при мойте верни другари,
при мойта вярна дружина.
Ще си гората завардим
от тези пусти татари...

РЕЧНИК:

джанъм – скъп

руйно – пенливо

белким – нима

хабер – вест

силях – кожена препаска на кръста, в която се носи оръжие

севля – от кипарис

сабя френгия – френска сабя

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ Откъса, в който се говори за целта на хайдутството;
- ✓ Откъса, в който се изреждат хайдушките атрибути.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- ✓ Какви са причините Калин да напусне дома? Дали го разбира майка му?
 - ✓ За какви отношения между майката и сина свидетелствува техният диалог?
- Обърни внимание на обръщенията в песента – потвърждават ли те твоето мнение?
- ✓ С какви детайли се отразява в песента домът на хайдутина?

НЕОБХОДИМА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ

Постоянните епитети могат да се изразяват с различни части на речта:

прилагателно име – верни другари, върла зима, остри ножове;

наречие – жално заплака, тихом говори, ником уникна;

съществително име – пушка бойлия, сабя френгия, биле омайниче;

Запиши всички епитети от песента и определи с каква част на речта са изразени.

СТОИЛ ПО ДВОРИ ХОДЕШЕ

Стоил по двори ходеше
остри ножове триеше
и тънка сабя френгия.
Мама му седи в градинка,
ситен босилек разсажда,
и черноока камилчица.
Булка му вляза, изляза.
Мама Стоилу думаше:
Стоиле, олум Стоиле,
що триеш остри ножове
и тънка сабя френгия?
Къде, Стоиле, ша идеш,
къде булката оставяш,
булката неповърната,
хубава булка Стоянка?
Стоил майци си думаше:
— Майно ле, стара майно ле,
снощи ми хабер довтаса,
да се, майно ле, сбираме
на Алтън бунар кладенец,
войвода, мамо, бунтовник,
бунтовник, мамо, размирник.
Стоянка дума Стоилу:
Стоиле, първо венчило,
постой, Стоиле, почакай
и аз със тебе ша дода
във твоята вярна дружина,
байрактът да ти развявам.

Клетва.
от Светлин Русев (1933)

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ Моментите, описващи обстановката в дома на Стоил, когато той се готви да замине хайдутин;
- ✓ Диалога между хайдутина и майка му;
- ✓ Думите на младата булка.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- ✓ Какво чувство поражда песента? Откъде идва то?
- ✓ Как формулира избора си Стоил? Какъв ще стане той? Какви синоними на думата **хайдутин** се употребяват в текста?
- ✓ Как възприема избора на Стоил майка му? Сравни образа на хайдушката майка от тази песен с Калиновата майка.
- ✓ Какъв се разкрива образът на младата му булка Стоянка?

ЧАВДАР ПРЕЗ ГОРА ВЪРВЕШЕ

Чавдар през гора вървеше
и на гората думаше:
— Горо ле, горо зелена,
имаш ли, горо, юнаци
из тебе, горо, да ходят
и аз при тях да отида?
Гората мълчи, не казва,
водата бучи, не чува,
най се обади славейче,

то на Чавдара думаше:
— Чавдаре, младо юначе,
вчера оттука замина
баща ти с вярна дружина,
замина, за теб питаше:
— Къде е Чавдар да дойде,
дружина да ми поведе,
дружина да ми поведе,
байрака да ми развее?

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ Откъсите, които разкриват какъв е Чавдар?
- ✓ Какво търси Чавдар в гората?
- ✓ Какво пита гората той?
- ✓ Кой и какво му отговаря на Чавдар?

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО...

- ✓ Какво чувство поражда песента? Епическа или лирическа е тя?
- ✓ Как е представено хайдушкото пространство в песента?
- ✓ Как мислиш, защо гората не отговаря на Чавдар, а славейчето отговаря?
- ✓ Защо Чавдар търси баща си?
- ✓ Открий в песента и запиши в тетрадката си олицетворения, постоянни епитети, повторения, обръщения.

ХАЙДУШКА СМЪРТ

Прочу се Стоян хайдутин
по тая Стара планина,
не може пиле да хвъркне,
нежели турчин да мине,
та си потеря пратили

Стояна да си уловят.
Сиромах Стоян, сиромах!
На два го пътя вардиха,
на третия го хванаха,
черни му върви развиха,

мъжки му ръце вързаха,
па Стояна заведоха
на Ерин попа в дворове.
Попа имаше две моми
и трета Ружа снахица.
Ружа си мляко биеше
на мала врата градинска,
а моми двори метяха,
па си Стояну думаха:
— Байчо ле, байчо Стояне,
зарана ще те обесят
на царювите дворове,
царица сеир да гледа

и царювите дечица.
Стоян си Ружки говори:
— Ружо ле, снахо попова,
не ми е жално за живот,
не ми е мило за бял свят,
юнак не жали, не плаче!
Ами те моля, Ружке ле,
ризата да ми операт,
косата да ми разрешат,
че ми е драго, Ружке ле,
кога юнака обесят,
да му се белей ризата,
перчемът да се развява.

РЕЧНИК:

потèря (тур.) – отряд за преследване

сеир (тур.) – някой да се радва на нещастieto на другия

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ Откъса, в който се рисува непристъпната Стара планина, като най-голямата българска крепост, защитена от Стоян хайдутин;
- ✓ Откъса, в който Стоян и другите говорят за предстоящата му смърт;
- ✓ Последното желание на Стоян хайдутин пред смъртта.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- ✓ Как се отнася към предстоящата хайдушка смърт на бесилката хайдутинът? Какво изразява желанието му да умре красиво?
- ✓ С какви качества е разкрит легендарният хайдутин?
- ✓ Защо Стоян мечтае да бъде мъжествено красив в смъртта?
- ✓ Коментирай следното изказване: „Тази народна песен подсеца за вътрешния страх на потисниците пред Стояна, дори и когато е вече пленен.“ Подкрепи своето мнение с аргументите от текста на песента.

ДА ОБОБЩИМ ЗАЕДНО

- ✓ Аргументирай с доказателства от хайдушките песни изказването на Пенчо Славейков: „Обърнете внимание на хайдушките песни, дишащи такава здравина на чувство и жизнерадост! Природата играе извънредно важна роля в тях, нашата българска природа, сама сурова и намръщена...“
- ✓ Какви са основните теми и мотиви на хайдушките песни?
- ✓ Кои са героите на хайдушките песни, освен хайдутите?
- ✓ Каква представа за хайдутина внушават народните песни?
- ✓ С какво се отличават според тебе героите на юнашките и на хайдушките песни? Кои герои ще избереш за сравнение?
- ✓ Сред хайдушките песни кой вид се среща по-често (епически, лирически или лироепически)?

ИСТОРИЧЕСКИТЕ ПЕСНИ

Българите пеят извънредно тъжни песни. Комуто е известна историята на нашия народ и неговия характер, изкован от тази история, за него ще е ясно отде иде... той надгробен стон. В досегашния си исторически живот българският народ не е виждал бял ден, не е хапвал сладък залък на спокойна трапеза.

ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

Историческите песни разказват за събития от живота на народа, разкриват неговата историческа съдба. Най-много от българските исторически народни песни повестуват за турското робство: отразяват османското нашествие, робските неволи, национално-освободителното движение. Герои на тези песни са както исторически личности, така и обикновени хора от народа.

ДАВАШ ЛИ, ДАВАШ, БАЛКАНДЖИ ЙОВО

— Даваш ли, даваш, балканджи Йово,
хубава Яна на турска вяра?

— Море войвода, глава си давам,
Яна не давам на турска вяра.
Отсекоха му и двете ръце,
и пак го питат и го разпитват:

— Даваш ли, даваш, балканджи Йово,
хубава Яна на турска вяра?

— Море войвода, глава си давам,
Яна не давам на турска вяра.
Отсекоха му и двете нозе,
и пак го питат и го разпитват:

— Даваш ли, даваш, балканджи Йово,
хубава Яна на турска вяра?

— Море войвода, глава си давам,
Яна не давам на турска вяра.

Избодоха му и двете очи
и го не питат, нито разпитват,
току си взеха хубава Яна
и я качиха на бърза коня,
да я откарат долу в полето,
долу в полето в татарско село.

Яна Йовану тихо говори:

— Остани сбогом, брате Йоване!

— Хайде със здраве, хубава Яно!

Очи си нямам аз да те видя,
ръце си нямам да те прегърна,
нозе си нямам да те изпратя!

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ *Въпроса, който задават многократно турците на балканджи Йово;*
- ✓ *Какво отговаря на турците балканджията?*
- ✓ *Диалога между балканджи Йово и хубава Яна.*

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО...

- ✓ *За какво изпитание на героите разказва народният певец?*
- ✓ *Ако четеш изразително песента, с еднаква ли интонация ще прочиташ въпроса, който 3 пъти задават турците на балканджи Йово? А отговора? Променя ли се смисълът на въпроса и на отговора от начина, по който се задава?*
- ✓ *Каква представа за българина изгражда народният певец с образа на балканджи Йово?*
- ✓ *Кой е по-силен според народния певец – балканджи Йово или турците? Аргументирай се.*

✓ Как се разкриват героите в последната сцена?

✓ Коментирай следните мнения по въпроса „Как звучи тази народна песен?“

а) **песимистично**, защото турците осакатяват героя, той ще умре, а сестра му ще бъде отвлечена;

б) **оптимистично**, защото народ, който има такива смели и самоотвержени синове, не може да загине.

✓ На кои песни ти напомня героичното у балканджи Йово: хайдушки или юнашки? С кой тип песни се сближава тази песен заради образа на балканджи Йово?

Бесарабските българи преселници не само са запазили много от българските исторически песни, но и са създавали свои, като пели за събитията от живота си след преселването.

Слушайте, мало, голямо,
кой помни и кой забравя
четиринайста година,
кат царят салдати сбираше –
запасарлия учена,
четири набора ратници
и два набора новобранци.
Че те ги, боже, взеха
и в Бендер закараха,
на полкове ги разбиха –
се стари мъже и млади,
и на по осемнайсет години.
Като из пътя вървяха,
в пътя ни се земаха,
бащите им плачеха,
глас се в небе сбиваше:
— Бре, язык, боже, бре, язык
за нашите млади синове –
ще идат не ще се върнат.
Че те ги боже взеха,
че ги на фронта закараха,
на германската граница,
че там ги, боже, избиха...

Песента е записана в с. ТВАРДИЦА, ТАРАКЛИЙСКО

✓ За кое време и за кое събитие се пее в песента?

✓ Какви детайли в песента ти подсказват, че тя е написана от местните българи?

▼ **Питай старите хора** за народните песни, посветени на събитие или герой от вашия край, вашето село.

Опитай се да създадеш собствена творба (легенда, картина, песен) за събитие или герой, оставили диря в народната памет във вашия край, вашето село по мотиви на исторически песни.

ДА ОБОБЩИМ ЗАЕДНО...

- ✓ *Сподели в класа кой вид народни песни най-много те впечатли и с какво?*
- ✓ *Коя песен от изучените, според тебе, е най-лирична и най-поетична?*
- ✓ *Коя от епическите песни ти хареса най-много и с какво?*
- ✓ *Коя народна песен ще избереш да научиш наизуст?*
- ✓ *Прочети вдъхновените художествени описания на българските народни песни.*

За кой вид народна песен говори всеки от писателите в следните откъси:

• „А песента се ширеше, волна и млада, чиста като извор, пълна с надежди и желания. Тя кичеше на китки мили хубави думи и ги пращаше с любов някому някъде. И ту развълнувано глъхнеше, ту смело се вдигаше, сякаш се бореше с някоя безкрайна скръб, с някое злокобно съмнение, и победоносно взимаше връх и се носеше стремително и гордо.”

ЕЛИН ПЕЛИН, „ПО ЖЪТВА”

• „Песента беше простичка – една от малкото весели родопски мелодии, нещо близо до нехайното свирукане на вятъра. Гласът не беше бог знае колко мелодичен и звънлив. Но през всичкото време, докато ехото на тоя глас кънтеше от връх на връх, имах чувството, че певецът се мъчи не да пусне, а да възпре гласа, който блика от неговото мощно гърло. Сигурен бях, че ако проговорят елите, ще проговорят с неговия глас, ако се засмеят скалите, то ще бъде с неговия смях.”

НИКОЛАЙ ХАЙТОВ, „СРЕЩА С ПЕСЕНТА”

• „И ето песен – звънка жетварска песен... Индже слуша. И трепва, като чува, че пеят за него. Пеят за Индже, млада войвода; как води дружина от тристамина; как гората и планината плаче за Индже, за да я отърве от хайдутите; как милост има Индже за сиромаси...”

ЙОРДАН ЙОВКОВ, „ИНДЖЕ”

- „Момците запяват дружно песента. Огнянов слуша с трепет.

— Ето тоя Стоян – помисли си той – е типът на легендарния български хайдутин; с мрачно-спокойния поглед на смъртта. Ни една дума на съжаление, на разкайване, на надежда... Искане само да умре хубавец!...”

ИВАН ВАЗОВ, „ПОД ИГОТО”, ГЛ. „ТЛАКА В АЛТЪНОВО”

• „...В тъмнината се поде гъст, сладък и треперлив глас и заизвива тъжна прощувствена песен. Думите, като пъстри и миризливи цветя, се изплитаха на венец, занизаха се една след друга и с безкрайна болка разпряха историята на невярната Стоянова булка.

Млад Стоян войник отишъл и поръчал на своята вчера доведена хубава невеста, ако го обича, да не ходи на Гургюльовото кладенче за вода. Едвам Стоян се затулил, и

Стояница си спомнила за млад Гургул, с когото са се любили. Пременила се, затъкнала китка на ухо и с менци бели на рамо отишла на проклетото кладенче.

Там я посрещнал млад Гургул,
младо му сърце играло,
черни му очи святкали ..."

ЕЛИН ПЕЛИН „КОСАЧИ“

✓ **Подготви** за своите съученици 10 цитата и предложи да отгатнат от кои изучени народни песни са взети те.

✓ Помисли, какви мотиви се срещат в различните видове песни? Как според тебе може да се обясни това?

✓ Какво ново научи от песните за историческата съдбата и народния характер на българите? Аргументирай се с доказателства от песните.

Напиши своите наблюдения върху съдържанието на народните песни, като използваш следните езикови конструкции:

Според мене, народните песни свидетелстват, че...

От народните песни разбрах, че...

българите смятат за най-ценно...
за българите е много важно и ценно:... ..;
българите обичат да...,
българите се възхищават от...
българите мразят...;
българите се смеят на...

Посочи правилния отговор

✓ Какво означава **хипербола**?

- а) преносно значение;
- б) пресилване, преувеличение;
- в) разместване на думи;
- г) повторение.

✓ Какво не е характерно за **образния паралелизъм**?

- а) преносен смисъл на образи и картини;
- б) съпоставка на два образа – предмети, картини, явления – въз основа на прилика;
- в) задължителна употреба на паралелни синтактични конструкции;
- г) характеристика на образ.

✓ Роля на **постоянни епитети** не може да изпълнява:

- а) прилагателно име;
- б) наречие;
- в) съществително име;
- г) глаголт.

Дипло (част от зестрата на булката)

ХУДОЖЕСТВЕНА ЛИТЕРАТУРА

ЧЕТИ! ТО ПРАВИ СЛЯПОТО ОКАТО –
ИЗ ТОЯ ИЗВОР ЦЕЛИЙ СВЯТ ГРЕБЕ,
ЗА МАЛКО ТРУД ДАРЯВА ТО БОГАТО,
ПО-СКЪПО ТО Е ОТ ЕЛМАЗ И ЗЛАТО:

ЧЕТИ: А.Б.

ИВАН ВАЗОВ

НЕ СТИГА САМО ДА ПРОЧИТАШ –
И СЛЕПИЙ ЗНАЕ ДА ЧЕТЕ:
УЧИ СЕ ДУМИ ДА ОТКРИВАШ МЕЖДУ САМИТЕ РЕДОВЕ...

СТОЯН МИХАЙЛОВСКИ

ГЛАСЪТ НА СВОБОДАТА

ХРИСТО БОТЕВ (1848–1876)

Доброто, което струвам на ближния си, струвам го на Бога! Приятели! Днес часът по девет ще да целунеме на нашето отечество свещената земя. Благодаря ви за доверието, което имахте към мене, и за любовта, която показахте към моето нещастно отечество!

ХРИСТО БОТЕВ

На 1876 г. в края на май и началото на юни емиграцията в Букурещ беше много развълнувана за участието на Ботевата чета и на самия Ботев, минали с парахода „Радецки“ на българския бряг при Козлодуй и потънали неизвестно де в България. Знаеше се само онова, което се бе случило с парахода „Радецки“ – един смел, добре намислен и добре изпълнен план. Сички бяхме във възторг, подробностите за дързостния и сякаш зет от някоя легенда подвиг се предаваха с наслаждение от уста на уста, с всевъзможни преувеличения, като че самият подвиг имаше нужда от тях, за да се възвиси във въображението ликът на героя... В кафенетата, по улици, в бирарии, дето се срещаме, само това се говореше, само с Ботев разговорите захващаха и свършваха.

ИВАН ВАЗОВ,
Из спомени за Ботев

БОТЕВ В ИСТОРИЯТА

За кой момент от живота на Христо Ботев разказва в своя спомен Иван Вазов? Потърси исторически четива, които разкриват величавия подвиг на Ботев и неговите четници.

ХАЙДУТИ БАЩА И СИН

Я надуй, дядо, кавала,
след теб да викна, запея
песни юнашки, хайдушки,
песни за вехти войводи –
за Чавдар страшен хайдутин,
за Чавдар вехта войвода –
синът на Петка Страхника!
Да чуят моми и момци
по сборове и по седенки,
юнаци по планините
и мъже в хладни механи:
какви е деца раждала,

Хайдути, Никола Мирчев

раждала, ражда и сега
българка майка юнашка;
какви е момци хранила,
хранила, храни и днеска
нашата земя хубава!

Ах, че мен, дядо, додея
любовни песни да слушам,
а сам за тегло да пея,
за тегло, дядо, сюрмашко,
и за своите си кахъри,
кахъри, черни ядове!
Тъжно ми й, дядо, жално ми й,
ала засвири, не бой се,
аз нося сърце юнашко,
глас имам меден, загорски,
та'ко ме никой не чуе,
песента ще се понесе
по гори и по долища –
горите ще я поемат
долища ще я повтарят,
и тъгата ми ще мине,
тъгата, дядо, от сърце!
Пък който иска да тегли –
„тежко му“ нима ще кажа?
Юнакът тегло не търпи,
ала съм думал и думам:
блазе му, който умее
за чест и слава да мъсти –
доброму добро да прави,
лошия с ножа по глава, –
пък ще си викна песента!

! Кой не знай Чавдар войвода,
кой не е слушал за него?
Чорбаджия ли изедник,
или турски сердари?
Овчар ли по планината,
или пък клетки сюрмаси!
Водил бе Чавдар дружина
тъкмо до двацет години
и страшен беше хайдутин
за чорбаджии и турци;
ала за клетки сюрмаси
крило бе Чавдар войвода!
Затуй му пее песента
на Странджа баир гората,
на Ирин-Пирин тревата;
меден им кавал приглася

от Цариграда до Сръбско
и с ясен ми глас жътварка
от Бяло море до Дунав –
по румелийски полета...

Един бе Чавдар войвода –
един на баща и майка,
един на вярна дружина;
мъничък майка остави,
глупав от татка отдели,
без сестра Чавдар, без братец,
ни нийде някой роднина –
един сал вуйка изедник
и девет мина дружина!...
Хлапак дванайсетгодишен,
овчар го даде майка му,
по чужди врати да ходи,
на чужд хляб да се научи;
но стоя Чавдар, що стоя –
стоял ми й от ден до пладня!
И какво да ми спечели?
Голям армаган на майка –
тез тежки думи отровни:

„Що ме си, майко, продала
на чуждо село аргатин:
овци и кози да паса,
да ми се смеят хората
и да ми думат в очите:
да имам баща войвода
на толкоз мина дружина,
три кази да е наплашил,
да владей Стара планина,
а аз при вуйча да седя –
при тоз сюрмашки изедник!
Копилето му да бавя;
час по час да ме нахоква,
че съм се и аз увълчил,
че човек няма да стана,
а ще да гния в тъмница,
и ще ми капнат месата
на Карабаир на кола!...
Проклет бил човек вуйка ми!
Проклет е, майко – казвам ти,
не ща при него да седя,
копилето му да бавя
и крастите му да завръщам;
яли ги свраки и псета!

При татка искам да ида,
при татка в Стара планина;
татко ми да ме научи
на к'ъвто иска занаят."

Зави се майка, замая –
камък ѝ падна на сърце;
гледа си в очи Чавдара,
в очи черни, големи,
глади му коса къдрава
и ръда, клета, та плаче.
Чавдар я плахо изгледа
и с сълзи и той на очи,
майка си бърже попита:

„Каж ми, мале, що плачеш?
Да не са татка хванали,
хванали или убили,
та ти си, мале, остала
сирота гладна и жадна?...”

Прегърна майка Чавдара,
в очи го черни целуна,
въздъхна, та му продума:

„За тебе плача, Чавдаре,
за тебе, дете хубаво,
писано, още шарено:
ти ми си, синко, едничък,
едничък, още мъничък,
а лоши думи хортуваш; –
как ще те майка прежали,
да идеш, синко, с татка си,
хайдутин като ще станеш!
Татко ти снощи доходял
за тебе, синко, да пита, –
много ме ѝ съдил и хокал,
що съм те, синко, пратила
при вуйча ти, а не при него –
да види и той, че има
хубаво дете юначе;
далеч ли да го проводи,
на книга да се изучи,
или хайдутин направи,
по планината да ходи.
Триста ѝ заръци заръчал
в неделя да те проводя
на хайдушкото сборище...

Ще идеш, синко Чавдаре,
едничко чедо на майка!
Ще идеш утре при него;
ала те клетва заклинам,
ако ти ѝ мила майка ти,
да плачеш, синко, да искаш
с дружина да те не води,
а да те далеч проводи,
на книга да се изучиш –
майце си писма да пишеш,
кога на гурбет отидеш...”

Рипна ми Чавдар от радост,
че при татка си ще иде,
страшни хайдути да види
на хайдушкото сборище;
а майка ядна, жалостна
дете си мило прегърна
и пак... заръда, заплака!...

Илюстрация от Тодор Панайотов

РЕЧНИК

вехт – стар

додѐя, додѐям – омръзна, дотегна, досадя

кахър (тур.) – грижа, безпокойство, скръб

сердари – турски главатари

армаган – подарък

аргàтин (тур.) – слуга, наемен работник, ратай

каазà – околия

механà – кръчма

яд, ядове – силно чувство на неудоволствие против някого или нещо; гняв

кòпиле – момче (презрително)

нахòквам, хòкам – карам се някому; навиквам, ругая, гълча, мъмря високо

заръка – поръка, поръчение, поръчка

рìпна и рìпвам – скоквам, подскоквам

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ Кой момент от стихотворението е най-вълнуващ за тебе? Защо? Прочети го изразително.

✓ Как е разкрита въздействащата сила на песните „юнашки, хайдушки“?

- От кого трябва да бъдат чути песните?
- За какво се пее в тях?
- Защо певецът е убеден, че песните ще пробудят у всички, които ги чуят, чувство на преклонение пред родната земя?

✓ С кои свои дела Чавдар войвода е заслужил възхвала в песента?

✓ За какви качества на малкия Чавдар говорят думите му, отправени към неговата майка; какви качества на бъдещия хайдутин прозират в тях; какво е отношението на сина към бащата. Къде проличава, че малкият Чавдар има свободолюбив дух.

(Използвай в своите разсъждения думите: **негодувание, ненавист, презрение, непримиримост, гордост, възхищение, решителност, непоколебимост**.)

✓ Кои стихове изразяват майчината нежност и синовната обич? Проследи чувствата на майката.

✓ Как е изразена радостта на Чавдар, „че при татка си ще иде“?

✓ С какво Ботевата песен за Чавдар войвода е нужна на потомците българи?

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

✓ Ботев сам изповядва, че от майка си е наследил любовта към хайдушкия епос. Защо стихотворението е озаглавено „Хайдутин“, а не „Чавдар войвода“? Какъв е смисълът на подзаглавието „Баща и син“? Достоен син на своя баща ли е Чавдар?

- Обясни си значението на думата **приемственост** и я използвай в разсъжденията си.

✓ Защо Ботев въвежда образа на певеца разказвач във встъпителната част на стихотворението? Каква е представата ти за него? Кои качества го доближават до личността на Ботев?

✓ Великите поети много често са пророци на съдбата си. Вече знаеш съдбата и историческия подвиг на Ботев. Опитай се да откриеш какво прорицание за собствената си съдба е направил Ботев в „Хайдутти“.

✓ Как разбираш стиховете:

доброму добро да прави
лошия с ножа по глава.

- Каква е представата на поета за добро и зло според стихотворението „Хайдутти“?

✓ Каква връзка откриваш между стихотворението „Хайдутти“ и народната песен „Чавдар през гора вървеше“ (стр. 158) посочи изрази в стихотворението, които се срещат в народните песни.

ИНТЕРЕСНО Е ДА ЗНАЕШ, ЧЕ...

Корените на възторженото отношение на Христо Ботев към нашето хайдутство отвеждат към неговото детство. Та Ботев е роден в Калофер – град, в който спомените за хайдутти и войводи, бродили из близкия Балкан, са били винаги най-живи. Пък и преданията твърдят, че и самият Калофер е хайдушко дело. Думите на майка му се нижели една след друга, а детето, за кой ли път искало да му се разказва как Калифер войвода бил завардил клисури и вървища и как не давал през Балкана пиле да преквъркне, а камо ли турчин да мине. Видял се в чудо султанът и пратил свой човек мир от войводата да проси. Хайдутинът склонил да се смири, но с условие, че дете поиска в гората, село да засели и никакви давнини на султана да не дава. И още: по тези места турчин да не заселя, а рече ли да премине – петалата на коня си да разковава. Сложени били темелите на ново село, селото Калифер войвода, сетнешният Калофер...

по НИКОЛА ФЕРМАНДЖИЕВ

КАК РАЗБИРАШ ИЗРАЗИТЕ:

„думите се нижели една след друга“, „не давал пиле да преквъркне“, „никакви давнини на султана да не дава“

Къщата музей на Ботев в Калофер

„Няма власт над онази глава, която е готова да се отдели от раменете си в името на СВОБОДАТА и благото на човечеството.“

ХРИСТО БОТЕВ

ПРИСТАНАЛА

Кавал свири на поляна,
на поляна, край горица;
млада, хубава Стояна
търчи с менци за водица.

Из градина крещи, вика,
омразната нейна стрика:
„Полудя ли, мар Стояно,
та отиваш толкоз рано?“

Стой, почакай д’идем двама.“
Па се спусна к’нейна мама
да ковлади тя Стояна,
че отива на поляна.

Ей изскочи стара майка
на висок и хубав чардак:
ахна, тръшна се, заплака,
като видя кървав байрак,

че се байрак там ветрее
сред юнаци, сред дружина,
и Стоянка се белее
в прегръдките у Дойчина.

Като зърна той, че иде
неговото мило либе,
из юнаци той изскочи
и към нея с пръст посочи:

„Ей, дружина, хай станете!
Ей я иде – погледнете:
туй е мойта горска птица,
туй е мойта годеница!“

Па си весел, засмян тръгна
да посрещне той Стояна;
наближи я – с пушка гръмна,
като видя, че ѝ засмяна.

И дружина загърмяха
на засевки, та запяха;
а тя ръце си разгърна,
та Дойчин я млад прегърна.

А нейната клета мама,
като гледа таз измама,
сълзи лее и проклина
ту щерка си, ту Дойчина.

„Да не цъфнеш, да не пекнеш,
дъще клета, със Дойчина,
да окапеш, дето седнеш –
да не станеш по година!“

Дано болест те налегне,
болест, дъще, живеница,
и Дойчин да не убегне
от верига, от темница!

Тоз хайдутин, що го либиш,
на кол утре да го видиш,
че оттам се тебе хили
и на горски самодиви!

Че той батя ти измами,
та хайдутин върл направи;
а теб, дъще, клета мами,
баща, майка та остави!“

От тез клетви се събуди
и Стоянкин баща стари;
той излезе и се чуди
и в главата се удари.

Но кат видя той Дойчина,
дъщеря си и мил сина,
попоглади си брадата
и извика към гората:

„Горо, горо, майко мила,
толкоз годин си хранила
мене, горо, юнак стари
с отбор момци и другари, –

храни, горо, таквиз чеда,
дорде слънце в светът гледа;
дорде птичка в тебе пее,
тоз байрак да се ветрее!”

РЕЧНИК

ковлѝдя – клеветя

байрѝк – знаме

мѝнци – медни съдове, котли

вѝрл – зъл, проклет

Стихотворението е посветено на г-ца Мария Горанова от Карлово, която през 1867 г. се завърнала от Прага. Същата година и Ботев е в Калофер.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ С какво ти е познато вече Ботевото стихотворение? Опитай се да направиш съпоставка между изучените народни песни и „Пристанала”.

✓ Как мислиш, защо е толкова жестока клетвата на майката? С какво е привлекателен хайдушкият живот?

✓ Разсъждавай върху думите на Стоянкин баща в края на „Пристанала”. Какви чувства изразява героят, обръщайки се към гората? Каква идея внушава поетът чрез думите на бащата?

ХАДЖИ ДИМИТЪР

Жив е той, жив е! Там на Балкана,
потънал в кърви лежи и пъшка
юнак с дълбока на гърди рана,
юнак във младост и в сила мъжка.

На една страна захвърлил пушка,
на друга сабля на две строшена;
очи тъмнеят, глава се люшка,
уста проклинат цяла вселена!

Лежи юнакът, а на небето
слънцето спряно сърдито пече;
жътварка пее нейде в полето,
и кръвта още по-силно тече!

Жътва е сега... Пейте, робини,
тез тъжни песни! Грей и ти, слънце,
в таз робска земя! Ще да загине
и тоя юнак... Но млъкни, сърце!

Хаджи Димитър

Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира: него жалеят
земя и небе, звяр и природата,
и певци песни за него пеят...

Денем му сянка пази орлица,
и вълк му кротко раната ближе;
над него сокол, юнашка птица,
и тя се за брат, за юнак грижи!

Настане вечер – месец изгрее,
звезди обсипят сводът небесен;
гора зашуми, вятър повее, –
Балканът пее хайдушка песен!

И самодиви в бяла премена,
чудни, прекрасни, песен поемнат, –
тихо нагазят трева зелена
и при юнакът дойдат, та седнат.

Една му с билки раната върже,
друга го пръсне с вода студена,
трета го в уста целуне бърже –
и той я гледа – мила, засмена!

✓ *Какво ти „говорят“ стиховете:*
Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира...

„Каж ми, сестро, де – Караджата?
Де е и мойта вярна дружина?
Каж ми, пък ми вземи душата, –
аз искам, сестро, тук да загина!“

И плеснат с ръце, па се прегърнат,
и с песни хвръкнат те в небесата,
летят и пеят, дорде осъмнат,
и търсят духът на Караджата...

Но съмна вече! И на Балкана
юнакът лежи, кръвта му тече,
вълкът му ближе лютата рана,
и слънцето пак пече ли – пече!

ХРИСТО БОТЕВ

Стефан Караджа

ЗА БОТЕВ – С ПРЕКЛОНЕНИЕ

Гениалният поет е този, който казва неща, които като че ли излизат от самите нас – толкова обикновени, толкова всекидневни. Но гениалният поет е и този, който казва нещата, както никой друг до него не ги е казал. Когато Ботев пише:

Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира...

той е казал нещо, което от векове се знае. Но в същото време го е казал по начин, по който никой друг никога не го е казал. Казал го е единствено като Ботев и ние не можем да го сбъркаме с никой друг.

СИМЕОН ЯНЕВ,
ПИСАТЕЛ, ЛИТЕРАТУРЕН ИСТОРИК И КРИТИК

ИВАН МАВРОДИ

(р. 1911 г., с. Катаржино, днес Краснознаменка,
Одеска област – поч. 1981, Одеса)

ХРИСТО БОТЕВ

КЪМ 100-ГОДИШНИНАТА
ОТ ГЕРОИЧНАТА ГИБЕЛ НА ХРИСТО БОТЕВ

Кавалът меден свири тъжно...
Гора шуми...
Звездица тлей...
Почива смелата дружина,
байрак хайдушки се ветрей.

Седи замислен млад войвода,
глава склонил,
държи той реч:
„От малък още аз пребродих
света надлъж и надалеч.

В Румъния аз бях,
в Русия...
И с много хора се срещам,
но като нашта бащиния,
страна безправна не видях.

Деца потурчени,
девойки...
Юнаци на бесилото висят...
Сърцето ми се къса с болка –
от глад децата ни все мрат.

Народът мре в неволя тежка
на нашта българска земя.
И капе,
капе кръв гореща
от нацърбената кама...

На бой! –
се вдига млад войвода
и стъпи той, изправен на крака.
— Докато дишам, за народа
ще стискам пушка аз в ръка!

На бой с османи – чорбаджии!
За близки, родни и деца,
за брат, сестра и скъп комшия...
На бой
поробени сърца!...”

Кавалът меден свири тъжно...
Гора шуми...
Звездица тлей...
И тръгва смелата дружина –
байрак хайдушки се ветрей...

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ *Кои стихове въвеждат образа на младия войвода? С какво те напомнят Ботевата поезия?*

✓ *Какви са качествата на младия войвода, разкрити в неговата реч? По какво разпознаваш в тази реч Ботев – поета и революционера?*

✓ *С каква цел поетът повтаря въвеждащите стихове в края на стихотворението?*

✓ *Обърни внимание на това, че поетът Иван Мавроди точно посочва повода за написване на стихотворението. Какви са вътрешните му подбуди да напише това стихотворение?*

За Ботев **СВОБОДАТА** е условие за всички дела. „Гладният се не учи, вързаният се не възпитава, и битият не може да пее”.

ИВАН ВАЗОВ (1850–1921)

Името на Вазов бе ми известно още от ранните детски години, като ученик в село. Негови работи четяхме в училището и в големите песнопойки, които по онова време заместваха литературните антологии и които запознаваха с Ботев, Вазов, Любен Каравелов и други... Ботев и Любен Каравелов не бяха живи, но Вазов живееше и моето детско въображение го виждаше като чуден, хубав, далечен и непостижим великан. Когато дойдох в София да се уча и постъпих в първи клас на гимназията, веднъж чух, че някой от другарите викаше високо: „Тая заран пак срещнах Вазов с кученцето.“ Знаех вече наизуст някои Вазови стихотворения и някакво особено възмущение ме хвана, като чух, че тоя непостижим, далечен човек живее в същия град, където съм и аз. Любопитството и желанието да го видя пораснаха още повече у мене...

Веднъж, като минавах пред Народното събрание, видях един минувач, че посочи някого на другаря си и каза:

— Гледай, гледай, она там с кученцето по него е Иван Вазов. Изтръпнах, душата ми премаля от възмущение и аз тръгнах по човека с кученцето. Моето въображение не беше много излъгано. Действително, Вазов със своята висока, стройна фигура беше сходен с това, което аз си представлявах, само че нямаше буйна рошава коса и голяма брада, не беше стар, а – млад, здрав и силен...

За пръв път видях лицето и завинаги го запомних. Младо, здраво. Гъсти балкански вежди. Дебели мустаци. Малки очи. Сини (мисля). Грижливо подстригана брада, обхващаше цялото му лице и малко заострена. Млад, строен, хубав, пленителен.

ЕЛИН ПЕЛИН

Родната къща на Иван Вазов в Сопот

Тъмничка и неприветлива беше бацината ми къща в Сопот... това мило гнездо, гдето ми растяха силите, гдето под сладките грижи на майка ми се образуваше моята душа, това малко светче, в което аз възприемах първите впечатления на живота, опознах първите му радости и скърби, привикнах да мразя и да любя с всичката непосредственост на една неначената душа...

ИВАН ВАЗОВ

„ТОЙ НЕ УМИРА“

Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира...

ХРИСТО БОТЕВ

На Волът, сред пустинния Балкан,
огласян някога от диви орди,
седях в глогините, де в кръв облян,
паднал певецът горди;

там, де плеснал коварният куршум
в челото вдъхновено и високо,
угаснал огън благороден, светъл ум,
заспал юнак дълбоко.

Аз мислено го виждах на тоз връх,
прострян и тръпен... и от устни бледни
да сфана исках сетния му дъх,
да чуя стон последни.

Балканът ням: ни жалба, ни привет!
И никой знак – че тука е светиня,
че тук умрял герой, умрял поет
за майката робиня.

Привлечени от ненадеен гост,
балкански ме овчари окръжили –
аз слушам с трепет разказа им прост
зарад героя мили.

— Тук паднал беше, господине, той!
— Умря клетника! – Ех, умря за нази...
А там в скалака бе последний бой.
— Умря! Видях го ази.

„Умря! Умря!“ – се таз вървеше реч
наоколо, а някаква си лира
изпращаше на мене отдалеч
друг вик: „Той не умира!“

ИВАН ВАЗОВ

РЕЧНИК

плеснал – ударил

сфана (диал.) – да разбере

стон – вик, вопъл

ненадеен – неочакван

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ Стихотворението „Той не умира“ е посветено на годишнината от Ботевата гибел. Как мислиш, защо Вазов го е назвал със стих от Ботев?

✓ Името на Ботев не се споменава в стихотворението. Посочи думи и изрази, които доказват, че героят, за когото говори поетът, е именно Ботев.

✓ Как е внушено Ботевото безсмъртие? Защо Ботевият стих „Той не умира“ е заглавие и край на стихотворението?

▼ Много скръб, много мъки изпитвах по изгубеното отечество. Умът ми и сърцето ми, душата ми постоянно летяха към него. Но ето, дойде ми вдъхновението да напиша този роман и аз задишах пак въздухът на България.

ВАЗОВ ЗА РОМАНА „ПОД ИГОТО“

ИЗ „ПОД ИГОТО“ ГОСТ

Тая прохладна майска вечер чорбаджи Марко, гологлав, по халат, вечеряше с челядта си на двора.

Господарската вечеря беше сложена, както по обикновение, под лозата, между бистрия и студен чучур на барата, който като лястовичка пееше деня и нощя. Фенерът светеше, окачен на клончето на едно люлеково дръвче, което приятелски надвисваше миризливите си люлеки над главите на челядта.

А тя беше многобройна.

До бай Марка, до старата му майка и до стопанката му седяха около трапезата рояк деца – големи и малки, – които, въоръжени с ножове и вилици, опустошаваха мигновено хлябове и блюда.

Бащата хвърляше от час на час добродушни погледи на тия запъхтели работници с остри зъби и несъкрусими воденици, усмихваше се и казваше весело:

— Яжте, татовата, да порастете! Пено, налей паницата пак!

И паницата изреждаше всичкия народ. Очите на народа светваха, бузите се очервяваха и той си облизваше с наслаждение устните. Тогава Марко се обърна към жена си, която се понавъси неодобрително, и каза строго:

— Нека да пият при мене – да не са жедни за вино... Аз не ги ща да станат пияници, като пораснат.

Марко имаше свои практически възгледи за възпитанието. Човек малообразован от прежното време, той със своя естествен здрав смисъл, разбираше добре човешката природа и знаеше, че онова, което се запрещава, по-силно се желае. По тая причина, за да ги заварди от наклонност към кражба, той поверяваше на децата ключа си от ковчега с парите.

— Гочо, иди отвори севлевия сандък и ми донеси кесията. Друг път поръчваше на другиго:

— На, татовата, иди ми отчети от панерчето с жълтиците дваисет рубета, та да ми ги дадеш, като се върна. – И излизаше.

Въпреки обичая на повечето бащи по онова време, – додето обядват, да държат прави децата си, уж да ги научат на почит към старите, Марко винаги туряше своите на софрата. Също и кога имаше гости, той викаше синовете си да присъствуват.

— Нека да добият господарски нрави – обясняваше той, – а не да се дивят и гушат пред хората като Анко Разпопчето.

Като беше постоянно слисан с търговските си работи, Марко само на трапезата виждаше народа си в куп и тогава допълняше възпитанието му по доста своеобразен начин:

— Димитре, не пресягай през баба си на софрата, не бъди такъв фармасонин!

— Илия, не дръж ножа като касапин, не коли, ами режи човешки хляба!

— Василе, сбри си дългите мотовили, да се сместят и други хора. Кога идем на полето, там се разтягай.

— Авраме, ти ставаш от софра, без да се прекръстиш, протестантино!

Но само когато беше разположен Марко, наставленията му имаха такъв тон: сърдит ли беше нещо, на трапезата царуваше гробно мълчание.

Дълбоко набожен и благочестив, Марко полагаше голяма грижа да вдъхне у синовете си религиозно чувство.

Дойдеше ли неделя и празник, всички трябваше да идат на черква. Това беше закон неотменим. Нарушението му донасяше буря на къщата.

През едни велики пости той поръча на Кира да иде да се изповяда, понеже на сутринта, щеше да се комка. Киро се върна скоро-скоро от черква.

Той не беше нито помирилскал попа.

— Изповеда ли се? – попита бащата недоверчиво.

— Изповедах се – отговори синът.

— При кой поп?

Киро се смути, но отговори самоуверено:

— При поп Еня.

Той излъга; защото поп Еню беше млад поп и не изповядваше.

Марко усети тозчас лъжата, скокна сърдито, улови сина си за ухото и го изведе така на улицата. После го потири до черквата, дето го предаде на изповедника поп Ставри с думите: „Отче духовниче, изповядай това магаре!“ И сам чака в един трон дор трая изповедта.

Още по-строго се отнасяше към ония, които изоставяха училището. Сам остана прост, Марко обичаше учението и учениите. Той беше от рода на ония родолюбци, жъдни ревнителите на новото умствено движение, с грижите на които в късо време България биде засеяна с училища. Той имаше доста мъгляво понятие за практическата облага, която можеше знанието да донесе на тоя народ от земеделци, занаятчии и търговци. Марко гледаше угрижено как животът не даваше ни работа, ни хляб на ония, които излязяха от училище. Но той чувстваше, със сърцето разбираше, че в науката се крие някаква тайнствена сила, която ще промени света. Той вярваше в науката, както вярваше в бога, без разсъждение. Затова и залягаше да ѝ бъде полезен по силите си. Той имаше едно славолубие – да бъде избран училищен настоятел в градеца си – Бяла черква. И всякога беше избран, понеже се ползуваше с обща почит и доверие. На тая скромна обществена длъжност Марко не щадеше ни труд, ни време, но бягаше от всички други, често съпрежени с власт и облага, а особено – от конака.

Когато се дигна трапезата, Марко стана. Той беше човек около петдесетгодишен, с висок, исполински ръст, леко приведен, но строен още. Лицето му, червендалесто, но опалено и позагрубяло от слънце и ветрове, поради честите му пътувания по кърища

Вечеря у чорбаджи Марко, Йосиф Обербауер

и по панаири, имаше сериозно и студено изражение, даже и когато се усмихваше. Големите му, надвиснали над сините му очи вежди усилваха тоя строг тон на физиономията му. Но някакво добродушие, честност и искреност се разливаха по нея и я правеха симпатична и непобедимо извикваше уважение.

Тая вечер Марко беше в добро настроение на духа. Той с любопитство следеше боричкането на ситите, с розови бузички деца, които цепеха въздуха със звънливите си смехове.

.....
Сега най-малкото човече, което спеше на ръцете на баба Иваница, разбудено от шума, изплака.

— Спи, бабината, спи, че турците ще дойдат да те грабнат – казваше му баба Иваница, като го люшкаше на коленете си.

Марко се навъси.

— Мале – каза той, – стига си плашила с тия турци децата! Ще им оживей страхът на сърцето.

— Ех, така зная аз – отговори баба Иваница, – и нази са с турци плашили... та и не са ли за плашене, да ги поразят Господ! Седемдесетгодишна жена съм и ще умра, дете го рекли, с отворени очи: нема да дойде благочестивото!

— Бабо, аз кога пораста, и бачо Васил, и бачо Георги, ще вземем нашата калъчка и ще изколим всички турци – извика Петърчо.

Марко прибърза да промени разговора и се обърна към децата:

— Сега мирувайте, да чуем бачо ви какво ще ни разкаже... после всички ще изпейте една песен. Василе, я разправи днес какво ви предава учителят?

- Урок по всеобща история.
- Добре, разкажи ни от историята: кое беше?
- Война за наследството на испанския престол.
- За шпаньолците ли? Остави ги, те не ни влизат в работа... Кажй нещо за Русия.
- Кое? – попита Васил.
- Например за Ивана Грозния, за Бонапарта, кога запалил Москва.

Марко не довърши думата си. Изрухтя нещо в тъмното дъно на двора; керемиди паднаха с трясък от стряхата на зида. Кокошките и пилците изкукудечиха уплашени и се разхвърчаха насам с настръхнал перушиняк. Слугинята, която събираше там прострениите ризи, изпищя и завика: „Хайдути, хайдути!“

В двора настана страшна смутня. Жените се изпокриха из стаите, децата се не чува, не видяха, а Марко, който беше храбър, прав, след като надникна в тъмното място, отдето дойде шумът, изчезна в една врата. Подир малко излезе из друга, при обора. Той държеше два пицова.

Действително, чужди човек имаше там в сянката, между кокошарника и обора, но тъмнината беше тъй гъста, че нищо не личеше там. Тя ставаше още по-непроницаема за Марка по причина на бързото му преминуване от светлината на фенера в мрака на нощта.

Марко влезе на пръсти в обора, като погали коня по задницата, да се не плаши, и погледна през дървените пречки на прозорчето. Било че окоето му привикна на мрака, било че тъй му се стори, той видя в ъгъла, до самото прозорче, нещо изправено, като човек, и съвършено неподвижно.

Марко насочи пицова, сниши се и извика страшно:

— Давранма!

Той почака един миг с пръст на запънката.

— Бай Марко – прошеушна един глас.

— Кой е тука? – попита Марко по български.

— Бай Марко, не се бойте, ваш човек съм!

И неизвестният се изпречи на прозорчето. Марко ясно видя сянката на непознатия.

— Кой си ти? – попита сепнато и недоверчиво Марко, като отдръпна пицова си.

— Иван, на дядо Манола Краличът син, от Видин.

— Не те познавам тука... що чиниш тука?

— Ще ти разкажа, бай Марко – отговори гостът, като си снишаваше гласа.

— Аз не мога да те видя... отдека идеш?

— Ще ви разкажа, бай Марко... отдалеч.

— Откъде отдалече?

— От много далеч, бай Марко – пошеушна ниско гостът.

— Откъде?

— От Диарбекир.

Тая дума като един проблеск огря паметта на Марка. Той си спомни, че дядо Манол има син в Диарбекир на заточение. Дядо Манол му беше стар приятел по търговски сношения и по голяма услуга.

Тогава излезе из обора, приближи се в мрака до нощния гостенин, хвана го за ръка и го въведе през обора в сламеника.

— Иванчо, ти ли си бе? Аз те помня момченце... Ти ще нощуваш тука, утре ще видим – каза му Марко тихо.

— Благодаря ви бай Марко ... освен вас другото не познавах тука... – прошепна Краличът.

— Дума ли иска? Баща ти от мене няма по-добър приятел. Ти си у дома си. Видя ли те някой?...

— Аз ще ида да умиря домашните, па пак ще дойда да си побъбрим... и да я нагласим. Хай, Бог да те поживи, какво щях да направя! – казваше Марко, като свалеше полека чакмака на пищова си.

— Прощавай, бай Марко, глупост страшна направих.

— Трай, доде се върна. И Марко излезе и затвори вратата на обора.

Той завари жена си и майка си премалели от страх, а като го видяха жив и здрав, те извикаха и го уловиха за ръцете, като че се бояха да не излезе пак.

— Само разбудихме махалата – каза той, като увираше пищовите в кобурите, що висяха на стената. Домашните се успокоиха. Баба Иваница извика слугинята.

— Пено мари, да ти опустеят зъркалите – уплаши ни. Скоро изведи децата да идат да пикаят на син камък.

В тоя час вратнята се похлопа яката. Марко излезе на двора и попита:

— Кой хлопа?

— Чорбаджи, отвори! – извикаха на турски.

— Онбашият – прошепна си Марко безпокойно, – трябва да го скрием на друго място. – И без да обръща внимание на новото хлопане на вратнята, затече се в обора.

— Иванчо! – викна той в сламеника. Отговор нямаше.

— Заспал е. Иванчо! – викна по-силно. Никой не се обади.

— Ах, ще е бегал, завалията – каза Марко, като забележи едвам сега, че той завари вратата отворена на обора. После прибави угрижено: – Какво ще стане с това момче сега?

На всеки случай той го извика пак няколко пъти и като не доби отговор, Марко се върна към вратнята, която се хлопаше силно, до строшаване.

РЕЧНИК

слйсан – зает, погълнат от нещо

обла̀га – полза

ба̀ра – малко поточе, което протича през дворове и градини

софра̀ – маса за хранене

фармасо̀нин – безбожник, човек, който не вярва

протеста̀нтин – неверник

ко̀мка – приемане на причастие в църквата

поті̀рвам и поті̀ря – подгонвам и подгоня

калѣ̀чка – сабя

давра̀нма – Стой! Не мърдай!

чакма̀к – ударник на пушката

зѣ̀ркали – очи (израз на презрително отношение)

о̀нбашия – турски полицай, началник в малък град

сѐвлев (сандѣк) – сандѣк (скрин) от дървото кипарис

Иван Вазов започва да пише романа „Под игото“ в Одеса, където живее като емигрант от началото на 1887 до март 1889 г. Много по-късно писателят си спомня за това време и работата си над романа:

„Прокуден от България в 1887 година, аз прекарах около една година в Одеса... Далеч от родината хиляди спомени оживяха, хиляди картини ярки и хубави плениха моя умствен поглед, картини на бурния живот на отечеството през Априлското въстание.”

Времето, за което се разказва в „Под игото“, се побира точно в една година – от май 1875 г. до май 1876 г. Това е времето, когато се подготвя и избухва Априлското въстание – едно от най-светлите събития в историята на българския народ. Романът разказва за живота на българите под турско робство, представя техния бит и начин на живот и проследява промяната, която постепенно настъпва в съзнанието на поробеното българско население, подготовката, избухването и потушаването на въстанието.

В отделна книга романът излиза през 1894 година. Така започва своя живот една книга, която трайно се настанява в съзнанието на българина и възпитава поколенията в дух на родолюбие.

по ДИМИТЪР МИХАЙЛОВ

Потърси исторически сведения за Априлското въстание. Разкажи пред класа драматични събития от тази светла страница на българската история.

ОТКРИЙ В ГЛАВАТА „ГОСТ” И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ Откъса, в който се разкрива как чорбаджи Марко възпитава децата си.
- ✓ Откъса, в който се разказва за отношението на чорбаджи Марко към „учението и учените”.
- ✓ Портретното описание на чорбаджи Марко.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ На колко епизода може да се раздели главата „Гост”? Посочи ги. Опитай се да ги озаглавиш.

- ✓ С кой от епизодите свързваш названието на главата „Гост”?
- ✓ Какъв дух цари в семейството на чорбаджи Марко по време на вечерята?

Проследи:

- Как чорбаджи Марко възпитава децата си? Какъв човек е, според тебе, той?
- Българското възраждане, започнало през 18 в. и продължило през 19 в., е историческо явление, чиято най-важна черта е интересът към просветата. Какво е отношението на чорбаджи Марко към просветата?

✓ От какво е нарушена спокойната атмосфера в дома на чорбаджи Марко? Какво узнаваш за миналото на госта от неговия разказ? Как чорбаджи Марко се отнася към Иван Кралича? Защо?

Иван Кралича в дома на чорбаджи Марко е първата поява на главния герой в романа. Под името Бойчо Огнянов той се установява да живее в Бяла черква (Сопот). Бунтува народа, повдига духа му, изгражда революционни комитети, участва в Априлското въстание и загива като герой.

В образа на Бойчо Огнянов Вазов е вложил черти от личността на Апостола на свободата Васил Левски.

Припомни си

какво научи в 5. клас за българския революционер Васил Левски.

ИВАН ВАЗОВ: НЯКОИ СВЕДЕНИЯ...

„**ЗА ПРОТОТИПОВЕТЕ*** на действащите лица в моя роман...:

Чорбаджи Марко, който гологлав по халат вечеря с челядта си на двора – това е баща ми. Описвам го с всичките му физически и морални качества, с всичките му привички, слабости и силни страни. Това е един портрет, какъвто за жалост от него нямаме.

Кириак Стефчов – се казваше с истинското си име Иван Киряков. Бяхме съседи.

Бойчо Огнянов – синтеза от Левски и Заимов, който също беше избягал от един анадолски затвор, но не от Диарбекир. Първото име на Огнянова, Краличът, не е измислено. Имаше в Сопот един Иван Краличът... Името Бойчо Огнянов е измислено от мене.”

Разгледай илюстрацията към главата „Гост”. Съвпада ли тя с твоите представи за кичестия двор у Маркови?

Представи си, че на тебе ти предложат да илюстрираш главата „Гост”. Кой епизод ще избереш? Защо?

ТВОРБАТА КАЗВА И ОШЕ НЕЩО

✓ Прочети портретното описание на чорбаджи Марко. Посочи изразите, които свързват душевните му качества с черти на външността му.

✓ Защо, според тебе, обичта на чорбаджи Марко към „учението и учените” е сравнена по сила с вярата му в бога? Тълкувай авторовите думи: „Той вярваше в науката, както вярваше в бога, **без разсъждение.**”

✓ Какво означават думите на чорбаджи Марко, отправени към майка му, баба Иваница: „Мале, стига си плашила с тия турци децата! Ще им **оживей страхът на сърцето.**”

- Кой отговор избираш? Обоснови се!
 - а) чорбаджи Марко почита турците и затова не позволява да се говорят лоши неща за тях;
 - б) чорбаджи Марко презира страхливците и не желае децата му да бъдат такива;
 - в) чорбаджи Марко иска в дома му да растат не роби, а хора със свободолюбив дух.

* **прототип** – първообраз, действително лице, което даден автор е използвал при създаването на определен литературен герой (литературен тип).

РАДИНИ ВЪЛНЕНИЯ

Рада Госпожина (тъй я наричаха нея за означение, че принадлежи на госпожа Ровоама) беше високо, стройно и хубаво момиче, с простодушен и светъл поглед и с миловидно, чисто и бяло лице, което черната забрадка отваряше още повече.

Сираче от дете, Рада от много години живееше под един покрив с Хаджи Ровоама, която я беше прибрала за храненица. После покровителката ѝ я направи „послушница“ в метоха, сиреч момиче, което се приготвя за монахиня, и я облече в обязательните черни дрехи. Сега Рада служеше като учителка на девойките от първи клас, с хилядо гроша годишна заплата.

Тежка е учащата на всички сирачета момичета. Рано обезнаследени от бащина любов и защита и от майчина нежна грижа, хвърлени на произвола на хорската милост или жестокосърдие, те отрасват и виреят, без да ги е огряла сладка животворна усмивка, сред чужди тям равнодушни лица. Те са цветя, поникнали под покрив, невесели и без дъх. Пропуснете въз тях една великодушна струя светлина и техният скрит аромат омирисва въздуха.

Рада беше пораснала в тая задушлива и мъртвешка атмосфера на килийния живот, под строгия несъчувствен надзор на старата сплетница. На Хаджи Ровоама нито минаваше през ума, че е възможно по-човеколюбиво отношение към тая сирота; тя не можеше да съзре колко деспотизмът ѝ ставаше по-чувствителен и несносен за Рада, заедно с разбуждането на съзнанието ѝ и човешката ѝ гордост. Ето защо преди няколко време видяхме Рада, учителка вече, че шъта на чорбаджийската трапеза на Хаджи Ровоаминия брат.

Тия дни Рада беше твърде улисана в училището, защото приближаваше годишният изпит. Денят му скоро настана. Още от сутринта девическото училище хвана да се пълни с ученички, пременени, пригладени и натруфени като пеперудки от майките си. Те, с отворени книжки, бръмчаха като рой пчели и преговаряха за последен път уроците си.

Черкова пусна и народът занавлиза в училището, както е обичаят, да види годишните успехи на учениците. Прекрасни венци окичваха вратите, прозорците и катедрата, а образът на св. Кирила и Методия погледваше из великолепно кръжило от трендафили и росни цветя, и клончета от ела и чемшир. Скоро предните чиновци се запълниха от ученичките, а всичкото останало място – от публиката, по-предните хора от която стояха напред, а някои даже на столове. Между тях някои наши познайници. Но останаха още няколко стола за бъдещи отлични посетители.

Рада свенливо нареждаше ученичките на чиновците и им даваше ниско някакви наставления. Миловидното ѝ лице, оживено от вълнение, по причина на тържествения час, и осветлено от големи влажни очи, ставаше обаятелно-прелестно. Прозрачни розови облачета, играещи по бузите ѝ, издаваха трептението на свенливата ѝ душа. Рада чувстваше, че стотина любопитни погледи падат сега върху нея, и ней ставаше неловко, та губеше самообладание. Но щом главната учителка захвана речта си и привлече въз себе си вниманието, Ради стана по-леко, по-ясно на душата и тя хвърли по-смел поглед около си и отпреде. Тя забележи с радост отсъствието на Кириака Стефчов. Мъжеството ѝ се повърна. Речта се свърши при тържествена тишина (тогава още не беше въведен обичаят на ръкопляскането). Изпитът се започна от първия клас,

по програмата. Добродушното и спокойно лице на главния учител Климента и благата му реч вдъхваха самоувереност у девойчетата. Рада с напрегнато внимание следеше за отговорите им и техните случайни запинания се отзоваваха болезнено върху чертите на лицето ѝ. Тия звънливи и ясни гласета, тия мънички розови устца, които привличаха целувки, решаваха съдбата ѝ. Тя ги заливаше със светлия си поглед, тя ги ободряваше с небесна усмивка и туряше цялата си душа на техните трепетни устни.

В този миг навялякът пред вратата се разтика и даде път на двама закъснели посетители, които седнаха тихо на свободните столове. Тогава Рада погледна и ги видя. Единият, по-старият, беше настоятелят – чорбаджи Мичо, а другият – Кириако Стефчов. Неволно тънка бледност покри лицето ѝ. Но тя се постара да не вижда този неприятен човек, който я смушаваше и плашеше.

Кириако Стефчов размени няколко поздравления с глава, без обаче да се здрависа със Соколова, съседа си, който го не погледна; кръстоса крака и взе да гледа намушено-високомерно. Той слушаше разсеяно, а повече гледаше към купа, дето стоеше Лалка Юрданова. Веднъж или дважд само той измери от глава до крака Рада, строго и небрежително. На лицето му се изобразяваше душевна сухост и жестокосърдие. Той туряше често под носа си стръкче карамфил и после пак гледаше надутно и безстрастно. Учител Климент се обърна с книжката към Михалаки Алафрангата. Михалаки отклони и каза, че изпитва по френски. Учителят се извърна надясно и повтори поканата на Стефчов. Той прие и помести стола си по-напред.

Едно глухо шушукане из тълпата. Всички устремиха поглед на Кириака. Предметът, по който изпитваха, беше българска история, кратката. Стефчов остави книгата на масата, потърка се между веждата и ухото, като да разбуди ума си, и зададе високо един въпрос. Девойчето мълчеше. Тоя студен, неприветлив поглед проникваше като мраз в детската му душа. То погледна жално Рада, като че просеше помощ.

.....
Стефчов погледна ледено Рада и избъбра:

— Доста небрежно е преподавано. Повикайте друга ученичка.

Рада с глух глас произнесе друго име.

Третата ученичка отговори съвсем друго: тя не разбра питането. Като видя в погледа на Стефчова неодобрение, тя се зачуди, па се озърна безнадеждно наоколо си. Стефчов ѝ зададе друг въпрос. Тоя път момичето нищо не отговори. Смущението затыпи погледа му, без кръв останалите му устни затрепераха и то изведнъж заплака с глас и бега, та се скри при майка си. Всички чувствуваха мъка и товар на душата. Майките, чиито дъщери не бяха още изкарвани, в недоумение и уплашени гледаха напред. Всяка трепереше от страх да не чуе името на своето дете.

Рада стоеше като тресната. Капка кръв не беше останало в лицето ѝ; мъченически тръпки подръпваха бледните ѝ бузи; по челото ѝ, дето одева се четяха толкова деликатни усещания, няколко едри капки пот избиха и измокриха сколуфите ѝ. Тя не смееше да вдигне очи. Чинеше ѝ се, че потъва в земята. Нещо я душеше в гърдите, идеше ѝ да заплаче с глас и едвам се удържаше.

Обществото не бе в сила да издържи това напрегнато състояние по-дълго, зашумя безпокойно. Зрителите, слисани, се поглеждаха, като се питаха: каква е тая работа?

Всеки искаше да излезе из това невъзможно положение. Само по тържествуващото лице на Стефчова беше изписано задоволство. Шумът, ропотът растеше. Ненадейно се възцари гробна тишина и всички погледи се устремиха напред. Из публиката излезе Бойчо Отнянов, който досега стоеше потулен, и като се обърна към Стефчова, каза твърдо:

— Господине, нямам чест да ви зная, но извинете. Вашите въпроси, неясни и отвлечени, биха затруднил и ученици от 5. клас... Пожалеете тия неопитни деца... Па като се обърна към Рада, попита:

— Госпожице, позволявате ли?

И както беше прав, попроси да извикат едно от питаните вече девойчета.

Общо облекчение се почувства. Съчувствен и одобрителен шум посрещна по-стъпката на Огнянова. В миг той прикова всички погледи, спечели всички симпатии. Пуснатата от Хаджи Ровоама клевета падна. Благородното му лице, обляно със страдалческа бледност и осветлено от един мъжествен и енергически поглед, подкупваше непобедимо сърцата. Лицата на зрителите се изясниха, гърдите свободно си въздъхнаха. Всеки виждаше, че Огнянов владее положението. И беше доволен. Огнянов попита момичето простичко същото нещо, което го попита и Стефчов. То отговори сега. Майките въздъхнаха и пратиха благодарни погледи към чужденеца. Името му, ново и странно, обикаляше по всички уста и се запечатваше в сърцата.

Повикаха друго девойче. И то отговори удовлетворително, според възрастта си.

Тогава всички тия деца, изплашени до подивяване одеве, устремиха приятелски погледи към Огнянова. Духът се повдигна на всички; те се запрепираха коя да излезе по-напред да се разговаря с добрия тоз човек, когото вече обичаха.

Рада от едно прехласване мина в друго. Учудена, трогната до сълзи, изненадана, тя гледаше с благодарност тоя великодушен човек, който ѝ дойде на помощ в такава тежка минута. Пръв път тя срещаше, и то в един непознат, топло и братско участие. Тоз ли беше шпионинът! Той сега стоеше като ангел хранител неин! Той стъпка Стефчова като червей. Тя тържествуваше, тя порасте пак, тя погледна гордо и щастливо навсякъде – и навсякъде срещна съчувствени погледи. Сърцето ѝ се изпълни с признателно вълнение, а очите ѝ със сълзи...

На третото момиче Огнянов зададе такъв въпрос:

— Райно, я ми кажи, при кой български цар българите станаха християни, покръстиха се?

И той гледаше кротко и приятелски невинните очички, обърнати към него и по които още стояха следи от сълзи.

Момиченцето помисли малко, помръдна си устните, па извика с гласец ясен, тънък и звънлив, като на чучулига, кога заран пее из въздуха:

— Българският цар Борис покръсти българите!

— Много хубаво, bravo, Райно... Кажи ми сега кой изнамери българската азбука?

Тоя въпрос позатрудни момичето. То попремигна, за да си докара на ума отговора, зина да каже, но се спря несамоуверено и готово до се смути.

Огнянов му помогна:

— Нашето А, Б, Райно, кой го написа?

Детският поглед светна. Райна простря голата си до лакът ръчица, без да каже нещо. Тя показваше на Кирила и Методия, които благосклонно гледаха към нея.

— Тъй, тъй, кузум, св. Кирил и Методий – извикаха няколко съюзни гласа от предните столове.

— Да си жива, Райно! Св. Кирил и Методий да ти помогнат и ти да станеш царица – избърбори поп Ставри трогнат.

— Браво, Райно, иди си – каза приветливо Огнянов.

Райна, сияеща и победоносна, припна към майка си.

Тя я прегърна, стисна я до гърдите си и я обсипа с безумни целувки и сълзи.

Огнянов се извърна към учителя Климента и му повърна книгата.

— Господине, попитайте и наша Събка – каза чорбаджи Мичо на Огнянова. Едно живо русокосо момиченце стоеше вече пред него и го гледаше кротко в очите. Огнянов помисли малко и попита:

— Събке, кажи ми сега – кой цар освободи българите от гръцко робство?

— От турско робство освободи българите... захвана момичето погрешно.

Мичо чорбаджи извика:

— Събке, стой! Ти кажи, татовата, от гръцко робство царя, дете ги освободи, а то от турското има кой цар да ги избави.

—Кое то си е речено от Бога, то ще стане – продума поп Ставри.

Простодушното загатване на чорбаджи Мича извика съчувствена усмивка по много лица. Шепот и глухо кискане се разнесе в залата.

Събка извика звънливо:

— От гръцко робство избави българите цар Асен, а от турско робство ще ги избави цар Аександър, от Русия!

Тя зле разбра думите на баща си.

Цялата зала утихна подир думите на ученичката.

Илюстрация от Тодор Панайотов

По много лица се изобрази недоумение и безпокойство. Машинално всички хвърлиха очи на Рада, която се зарумени и наведе смутено глава. Гърдите ѝ се издигаха високо от възнение. Някои от тия погледи бяха укоризнени, други – одобрителни. Но на всички беше неловко. Стефчов, досега потънал в земята, издигна глава пак и изгледа победоносно. Всички знаеха близките му отношения с бея и нежността му към турците и искаха да прочетат нещо на лицето му. Общото съчувствие, тъй живо допреди малко към Рада и Огнянова, сега охладня и се размеси с глухо неудоволствие. Стефчовите привърженици злорадо и с глас роптаеха, а благосклонните към учителката мълчаха. Дядо поп Ставри беше твърде слисан. Той се уплаши сега от думите си и четеше на ума си: „Помилуй мя, боже.“ Но в женската страна по-живо се проявиха лагерите. Хаджи Ровоама, особено разярена от Стефчовото засрамяване по-напред, гледаше свирепо Рада и Огнянова и шумеше високо. Тя нарече даже последния „бунтовник“, без да мисли, че преди няколко дни го разгласяваше за шпионин... Имаше други, които не по-малко дръзко се изказваха в тяхна полза. Кака Гинка даже викаше, щото я чува наоколо:

— Па какво сте такива втрещени? Бога ли разпна момичето? Казва си правото! И аз казвам, че цар Александър ще ни избави, не друг!

— Лудетино, мълчи мари! – шушнеше майка ѝ.

Само Събка стоеше като попарена. Тя слушаше всеки ден от баща си и гостите му тия неща и не разбираше защо става това шушукане.

Стефчов стана и се обърна към предните столове:

— Господа, тук се пръскат революционни идеи против държавата на негово величество султана. Аз не мога да да остана тук и излязам...

Нечо Пиронков и трима-четворица още го последваха. Но Стефчовият пример нема повече подражатели.

Подир минутно стряскане видяха, че работата не заслужава особено внимание. Едно дете по невинност казало няколко безместни, но прави думи... та какво от това? Тишината се пак възстанови, а заедно с нея и първото съчувствие към Огнянова, който приимаше отвсякъде приятелски погледи. Той беше героят днес; имаше на своя страна всичките честни сърца и всичките майки.

Изпитът се продължи и свърши при пълно спокойствие.

Ученичките изпяха една песен и народът се заразотива доволен. Когато Огнянов приближи Рада, да се прости с нея, тя му каза развълнувано:

— Господин Огнянов, благодаря ви сърдечно за мене и за моите девойчета. Няма да забравя тая услуга.

И нейният дълбок поглед страстно светеше.

— Госпожице, аз съм бил учител и влязох в положението ви. Нищо повече. Поздравявам ви за добрите успехи на ученичките ви – каза Огнянов с топло и съчувствено ръкуване и си замина.

Подир него Рада вече никого не виждаше от гостите, които се прощаваха с нея.

РЕЧНИК

улысан – зает с нещо

натруфени – накичени, нагиздени, наконтени

чемшир – градински храст с вечнозелени листа

прехласване – възхищение

роптáеха – недоволстваха

простодушнo – наивно доверчиво, искрено

произвòл – действие, неограничавано от нищо, своеволие

симпàтия – разположение, влечение към някого

сподвижник – другар, помощник в някоя трудна работа

равнодушен – безразличен

нелòвкo – неудобно

свенлив – срамежлив, притеснителен

запинàние – запъване, заекване, произнасяне на думите със затруднение

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

✓ *Тези откъси, в които се съдържа отговорът на следните въпроси:*

- Как се отнася Хаджи Ровоама към Рада?
- Какво е поведението на Стефчов след пристигането му на изпита?
- Какво е отношението на публиката към Огнянов след благородната му постъпка?
- Как публиката реагира на невинно изречената от малката Събка истина за българското Освобождение? Защо?

✓ *Направи сбит преразказ на един от откъсите по избор.*

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ *Защо годишният училищен изпит вълнува всички българи от Бяла Черква? Какво говори този факт за отношението им към просветата през Възраждането?*

✓ *Кое е това, което придава празничност на обстановката в училището? Как се отнася възрожденският българин към светите братя Кирил и Методий? В кои епизоди Вазов е разкрил това?*

✓ *Кои са героите в главата „Радини вълнения“?*

✓ *Как се ражда конфликтът между Бойчо Огнянов и Кириако Стефчов? Можем ли да кажем, че тези герои са противоположности? За да отговориш, проследи:*

- постъпките на героите;
- отношението им към другите герои;
- Вазовото отношение към двамата герои.

✓ *Към кого от двамата герои можеш да отнесеш всяко от следните качества: **пренебрежителност, благородство, състрадателност, жестокосърдечие, високомерие, отзивчивост, самообладание, доброта, надменност, великодушие, неприетливост.***

- **Запиши** имената на героите и в колонки – чертите на характерите им.

✓ *Какво очакваш да разбереш, прочитайки заглавието „Радини вълнения„? Какви са Радините вълнения; какво преживява девойката? За да отговориш на въпроса, проследи:*

- Какъв е животът на Рада при Хаджи Ровоама?
- Какво е душевното състояние на младата учителка преди изпита?
- Какво преживява девойката, когато изпитва Кириак Стефчов?
- Какви са чувствата на Рада, когато Бойчо Огнянов изпитва ученичките ѝ?

✓ *Защо отговорът на Събка предизвиква „недоумение и безпокойство“? С еднакво чувство ли посрещат всички присъстващи думите ѝ? Как авторът коментира случката?*

✓ *Какъв извод можеш да направиш за атмосферата в Бяла Черква в навечерието на Априлското въстание?*

✓ *Каква е твоята идея за драматизация на главата „Радини вълнения“? Помисли за костюмите и музикалното оформление. Обсъдете в клас всички идеи и осъществете най-добрата.*

✓ *Опиши представите си за възрожденската учителка, като имаш предвид образа на Рада. Нарисувай Рада. Сравнете рисунките в клас и коментирайте особеното, което всеки от вас е доловил в героинята.*

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

✓ *Кои моменти според тебе най-ярко разкриват духа на възрожденската епоха? Как се проявява духът на свободния човек?*

✓ *Вазов като **повествовател** не скрива своето отношение към героите. Открий и запиши в тетрадката си думи и изрази, с които повествователят пряко разкрива отношението си към героите. Разсъждавай за неговите симпатии и антипатии.*

✓ *Припомни си изученото в 5. клас за **сравнението** като изразно средство. Открий сравненията в следните изречения:*

Още от сутринта девическото училище хвана да се пълни с ученички, пременени, пригладени и натруфени като пеперудки от майките си... Те, с отворени книжки, бръмчаха като рой пчели и преговаряха за последен път уроците си... Тоя студен, неприветлив поглед проникваше като мраз в детската му душа... Той сега стоеше като ангел хранител неин. Той стъпка Стефчова като червей.

- Какво се постига в художествената реч посредством сравненията?

✓ *Като имаш предвид главите „Гост“ и „Радини вълнения“, разсъждавай върху подзаглавието на романа: „Из живота на българите в предвечерието на Освобождението“. Опиши конкретно този живот.*

✓ *Вазовият българин от романа „Под игото“. Как си го представяш според главите „Гост“ и „Радини вълнения“?*

Бойчо Огнянов,
илюстрация от Антон Митов, 1894 г.

Рада Госпожина,
илюстрация от Антон Митов, 1894 г.

НЕОБХОДИМА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ

ЕПИЧЕСКО ПРОИЗВЕДЕНИЕ е това, в което се разказва случка, събитие, разкриват се съдби на герои.

„Под игото“ от Иван Вазов е **епическо произведение**.

ЕПИЧЕСКИ ГЕРОЙ – герой в художествената литература, в който ярко са обобщени характерни черти на определена обществена група. За да създаде свой литературен герой, писателят трябва внимателно да наблюдава и изучава хората, да натрупа богат жизнен опит, да го обобщи чрез своето творческо въображение.

Писателят си служи с различни художествени похвати при изграждане образа на литературния герой. Чрез тях той го **характеризира**.

Когато правим характеристика на литературен герой, ние проследяваме художествените похвати, чрез които писателят го разкрива, и правим изводи за характера на героя.

Видове характеристики на литературен герой:

А. ПРЯКА – писателят назовава пряко някои качества на героя – „Марко имаше свои практически възгледи за възпитанието. Човек малообразован...“ („Гост“)

Б. НЕПРЯКА (КОСВЕНА):

а) портретна (физическа) характеристика – „Рада Госпожина... беше високо, стройно и хубаво момиче...“

б) биография на героя – описание на моменти от живота на Рада преди началото на същинската случка в главата „Радини вълнения“.

в) постъпките на героя – постъпките на Бойчо Огнянов и Стефчов по време на изпита.

г) душевното състояние на героя – „Рада чувстваше, че стотина любопитни погледи падат сега върху нея и ней ставаше неловко, та губеше самообладание.“

д) речта на героя (в монолозите и диалозите).

Направи свои наблюдения върху художествените похвати, които е използвал Вазов при изграждане образите на Рада, Бойчо Огнянов и Кириак Стефчов.

ИДЕ ЛИ?

Каква мъгла, какъв гъстък думан беше паднал оная есен във Ветрен. Влажно, мокро; ситен дъжд пръска, небето се разтопило на студена пара и примазало ниските къщици на селото. А из разкаляната улица глъчка, шум, върволяк. Файтони, запрегнати с дръгливи коне, волски кола, натоварени с военни потреби, селяни возачи, добитък – заприщят улицата между двете ханчета. Из тая бъркотия промушва се войска от новобранци, едни облечени в солдатски шинели, други – в кожуси с кожи, обърнати отвън, повечето наметнати с дрипави черги, преправени на ямурлуци, с подгизнали цървули, препасани с редове патрони, с пушки на рамо, окичени със стръкове чемшир, на които висят натъпкани торби... Студено, кал до колене, лапавица, поразия, а те пет ли, пет...

Весели „печенеги“! – Тъй наричаха румелийската милиция.

На вратата на едната кръчма куп офицери, пътници и зачудени селяни зяпат любопитно на измокрените юнаци.

Пред средното ханче наредили се купове-купове жени, девойки, деца, дрипави, разтреперани, зачервени от студ. Те срещат и изпращат за сетен път ветренските войници, които сега идат с полка от Харманли, дето бяха отишли с турци да се бият, и бързо минават за София, а оттам – за бойното поле – със сърби да се бият.

— Ето го Гергевият син! Добър час, Цвятко!

— У, я го виж. Рангел минава!

— У, ето и Неделкиният! Брей, Иване, ето тука майка ти!

И китки се подават бързешката, и сълзи се ронят по бузите, и думи се изговарят наполовина... и войската все отива, отива.

— Мамо! Ето батя! – извика там червенобузо русо момиче.

— Бачо Стоене! – крещи осемгодишно дете до момичето и простира ръце към войската.

— Синко! Синко! – вика плачливо майката.

Зададе се черноок, напет, здрав юнак, отби се от строя, целуна на майка си ръката, сестричето и братчето си по челото, забодее една китка на гърди, друга – над лявото ухо, които му подаде една там мома, – рипна тичешката да стигне войската и песента.

— Синко, добър час! – пищи майката.

— Стоене! – вика премаляла девойката.

Но гласът им заглъхва в шумотевицата, Стоян се изгуби във войската, а войската в мъглата.

Майката гледа все нататък и нищо не види.

Девойката дигна пъстрата пола на престилката си и си закри лицето...

Кога влезе у дома си, Стоянова майка се разхълца, отвори вехтата попукана ракла, подигна ризи и сукмани и взема от дъното ѝ вошеница, запали я пред куностаса и зачини ниски метани.

А в това време топовете при Драгоман ехтяха. Беше 4 ноември 1885 година.

Тая нощ баба Цена сънува сън.

Голям облак, а войската отива в облака, и Стоян там. Света Богородичке! Каква страхотия! Облакът бучи, небето трещи, земята се търси – ето какво било битката. Стоян се изгуби в облака, няма го вече, ами сега!... Тя се сепна, разбуди се. Вътре тъмно, чер мрак. Само вятърът пищи навън. Това е битката. Боже господи! Исусе Христе, закрилай го!... Света Богородичке, помилувай го Стоенча!

Тя не заспа до зори.

— Чичо Петре, какво казва облак? – попита тя заранта.

— Облаци, Цено, има два: има облак дето става на дъжд, има облак, дето се разнася. Ти какъв облак сънува?

Тя му разказа съня си. Дядо Петър помисли. Той не помнеше да има в съновника му досущ такъв облак. Но като видя уплашеното лице на Цена, която го гледаше запъхтяна, той от милост ѝ каза:

— Не грижи се, Цено, сънят е добър. Облакът показва и хабер: ще имаш книга от Стоенча. – Лицето на бабичката светна.

Подир шест деня тя прие писмо по един доброволец, Стоенчов приятел, който караше пленени сръбски войници. Писмото беше от Стоенча и тя се затече при попа да ѝ го прочете.

Ето що казваше писмото:

„Мале, пиша ти това писмо, че съм живо и здраво и че победихме сърбите. Слава, да живеј България! Аз съм здрав, и Рангел Стойнов е здрав, и вуйчов Димитър е здрав и праща много здраве на майка си. Сърбите все стрелят в плутон и в залпове, ама се плашат много от ура. Прибери ми от Цветанови новия ремик, дето го забравих, че може да го поразят децата. Утре ще гоним през драгоманските проходи и като се върна, ще донеса на Кина армаган от Ниш; а тебе пращам един лев да си го харчиш, а Радулча ще науча как свирят гранатите. И те поздравявам. Твой покорен син

Стоян Добров.

Много здраве и на дяда Петра. Щях да му пратя една сръбска пушка, ама сега нямаше как. Много надалеч бият, но не мерят добре. Мамо, па много здраве и на Стоянка.”

Зарадва се Цениното тъжно сърце, затече се със старите си кокали у Стоенкини, с писмото. Радост голяма. Но най-много се радва Радулчо за новата свирня, на която бачо му ще го научи.

Току-що излезе на улицата, баба Цена видя нов куп пленници и зад тях един български войник. Стори ѝ се, че това е сам Стоенчо, тъй приличаше на него. Не, не е той. Тя зина и него да попита не носи ли много здраве от сина ѝ, но вниманието ѝ отвлякоха пленниците, които за първи път виждаше.

— Боже мили – пришушна си тя, – та тия ли са сърбите? Та те добри хора... Клетите им майки... дали ги знаят. Момчета бре, я почакайте!

Илюстрация от Вадим Лазаркевич

И тя се втурна у тях си и тозчас излезе пак със стъкло ракийца в ръка и викна към сръбските войници да почакаат, за да ги почерпи. Солдатинът, който ги пазеше, се усмихна добродушно и ги спря.

— Фалим, фалим – отговориха признателно уморените пленници, съгрени от благодатната глътка ракийца.

— И за мене капчица остая, наздраве, бабо! – извика весело българският войник и гаврътна последната капка в стъклото.

— Все божи християни... Ами защо ли се биха? – чуди се баба Цена, като гледа подир дружината, която отмина.

Примирието стана.

Наближи Коледа и войниците взеха да си идат в отпуск. И във Ветрен се завърнаха вече неколцина. Само Стоенча няма – ни него, ни хабер какъв -годе. Загрижи се баба Цена, разкахъри се тя, нехубави мисли ѝ идат... Минуват дните, тя все поглежда към вратнята, няма ли да се хлопне. Ето дойде си Рангел Стойнов, ето и Петър, Динковият син, си дойде, ето и Стаматовите братя си дойдоха. Става тя, иде, пита – нищо не знаят. До едно време виждали Стояна, после го изгубили. Примира ѝ сърцето, тя се щура като несвястна из къщи и Стоенча мисли.

— Мамо, дошъл си вуйчов Димитър! – вика дъщеря ѝ Кина, като припна запъхтяна от вратнята.

Стана пак, отива при Димитра.

— Добре дошъл, Димитре, ами Стоян де остана? Но и Димитър нищо не знае...

— Може да са го пратили към Видин – добавя Димитър, защото му е мило за майката, – може да си иде отнякъде, от друг път – бърби смутено войникът.

— Боже господи, къде ще е останало момчето ми – въздиша тя.

Излиза и отива у Стоенкини. Още от вратнята сърцето ѝ затреперва. На, сега ще ѝ каже Стоянка, че приела много здраве от Стоенча, че за Коледа си иде. А Стоянка бари да каже една дума. Не, мълчи. Само очите ѝ се зачервили.

Селото цяло се разшавало. Посреща първия полк, който се връща. Ето насред улицата, тъкмо срещу бабини Ценини, забиха две греди, една срещу друга; горните им краеве свързаха с криво дърво, като дъга. Донесоха миризливи борикови вейки от планината и обвиха с тях гредите и дъгата, на която прилепиха надпис, донесен нарочно от Пазарджик: „Добре дошли, храбри войници!“ После окичиха всичко това с народни трицветни знамена. Триумфалната арка стана.

Дойде и мина победоносната войска.

„Може да иде отдире, може да иска да стигне тъкмо вечерта срещу празника; той няма защо да прави Коледа на чуждо място, ето и сега идат войници един по един, до вечерта, край не е, ще си дойде. Той знае, че го чакат с поболели сърца толкова души тука.“

Така си мисли горката майка...

Заранта баба Цена отиде рано в черкова. Тя развали лева, пратен от Стоенча, купи воценици и запали пред всичките икони на олтара. Тя се върна у тях си с прояснено лице.

„Как-как днес е тука, утре е Коледа... не е край – шушне си тя. – Света Богородичке, доведи ми го, ангелчето... Исусе Христе, зарадвай ме...”

Дотърча Кина и обади, че се завърнали и други селяни.

Баба Цена се намръщи.

— Стига си ми носила мюждета, ами иди, та посрещни бача си, както чинат другите хора – избъбра тя сърдито.

— Мамо, и аз искам да ида с кака! – извика Радулчо.

И двете деца се завтекоха нагоре из снежната улица и излязоха на шосето, на къра.

А баба Цена остана извън вратнята, да посреща.

Вятърът вее студено из планината. Върховете, доловете, равнината, побелели от сняг. Небето навъсено. Черни орляци гарвани прехвъркват над пътя или кацат по оголелите върхове на дърветата. Тук и там по шосето, което се издига към ихтиманската клисура, чернеят се купове посрещачи: девойки, деца, бабички... Защото войниците още се връщат, кое сами, кое с дружини. Кина и Радулчо отминаха първия куп, отминаха втория, отминаха третия и отиват все по-далеко. Те искат първи да видят и да посрещнат Стоенча. Те ще го познаят из един път, макар че снегът, който прехвърква вече, им замрежва очите.

Пътят се издига и губи зад бърдото. Нищо се не види. Кина и Радулчо излязоха на върха, там вятърът е по-силен и ги пронизва. Двама войници се зададоха от завоя, цели засипани със сняг. Не е той.

— Брей, иде ли война отгоре? – попита Кина войниците.

— Не знаем, девойко; кого чакате?

— Батя – отговори Радулчо.

Морните пътници заминаха.

Кина пак гледа нататък. Студено им е – и тя трепери, и Радулчо зъзне, но батю иде – ще го чакат, че мама може да се кара или да плаче, ако го не доведат.

Показва се файтон с двама души, закачулени и обвити в топли кожуси. Когато колата стигна до тях, Кина препречи пътя на конете:

— Господине, иде ли война отгоре?

— Не знаем, гълъбче – отговори единият от пътниците, като повдигна качулчето си и погледна учудено почервенялата и посиняла от мраз девойка.

Двете деца останаха като приковани. Часовете минават. Планинският вятър се усили, брули ги по лицата, развява им дрехите, снегът хвърчи и се върти на кълбуци, но те не бягат. Вперили очи все към завоя и гледат да се зачернее нещо живо. Изведнъж Кининото сърце трепна. Подаде се конница и затупурка насам. Толкова войници! Навярно бачо й е там. Тя чака, без да мигне. Конницата навали, после се изкачи шумно при тях – и мина. Кина махна с ръка на двамата офицери, които яхаха малко отзад.

— Капитане, бачо иде ли? – попита тя просълзено. Офицерите спряха и погледнаха учудено.

— Кой ти е бачо? – попита единият.

— Бачо Стоян! Наш бачо Стоян! – изкрещя нетърпеливо Радулчо, учуден как може тоя пременен капитанин да не знае, че Стоян им е бачо.

— Кой Стоян? – повтори офицеринът слисан.

— Стоянчо из Ветрен! – отговори убедително Кина. Офицеринът погълча нещо с другаря си и попита пак с участие:

— Бачо ви кавалерист ли е?

— Той, той – отговори бедното момиче, което не разбра.

— Няма го при нас, момиче.

— Хай върнете се в село, че ще измръзнете – каза другият.

И офицерите тупнаха конете и последваха ескадрона си.

Кина плачеше, и Радулчо се разплака. Ръцете и краката им се вкочанясаха, бузите посиняха. Цялото шосе до селото се видеше пред тях; то беше пусто вече. Посрещачите се бяха прибрали, защото приближаваше да мръкне, вятърът режеше все по-остро. Само конницата се още чернееше и отдалечаваше и вятърът донесе до слуха на децата веселата песен на войниците. Тогава и Кина и Радулчо потеглиха към село.

Ноцта падаше. С ръце, мушнати в пазви, те вървяха и хленчеха тихо и мислеха за майка си, която ги чака на вратнята.

Един нов файтон с три коня изгърмя зад тях из стръмнината.

— Господине, война иде ли още?

Файтонът се стрелна край тях и се не чу, не видя из мрачината.

А снежната веявица страшно вееше. Сякаш че тя отговаряше на децата. Тя идеше от запад, откъде бойното поле, там, дето в лозята при Пирот сега засипваше гроба на Стояна.

РЕЧНИК

думан – мъгла, прах

дръгливи – слаби, недохранени

върволяк – редица хора, животни, превозни средства, които се движат един след друг

шинел – дълга униформена военна дреха

ямурлук – дебела горна селска дреха

лапавица – вятър със сняг и дъжд

поразия – пакост, лудория

зяпам – гледам

сетен – последен

напёт – строен, хубав

разхълцам се – плача силно; хлипам

сукман – женска дреха

ракла (ост.) – сандък

воценица – свещ

куността (диал.) – поставка за икони и кандило вкъщи

метани – поклони

досуц – напълно, съвсем

хабер – известие

зйна (диал.) – отварям широко уста

фалим (сръбска) – благодарим

гаврътна – преобръщам, глътвам бързо

какъв-годе – какъвто и да е

борйкови вейки – борови клонки
щурам се – ходя безцелно
несвятна – безумна
припна – затичвам се, тръгвам бързо
чйня – правя
клисѹра – планинска теснина
мюждѐ – пари, награда за радостна новина
бърдо – планински хълм, височина
война – войска
затупуркам – тичам с тропот
слйсан – изненадан, учуден
веявица – снежна буря
файтѳн – открита конска кола за пътници
вкочанясвам – втвърдявам се от студ; измръзвам, премръзвам
зъзна – треперя от студ
пременѐн – облечен с нови дрехи
хлѐнча – продължително и тихо плача, скимтя

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ *Откъса, в който се говори за прощаването със Стоян.*
- ✓ *Откъса, който разкрива вълненията на майката, породени от съня ѝ.*
- ✓ *Откъса, в който се говори за отношението на баба Цена към пленените сръбски войници.*

КАКВО СЪОБЩАВА ИСТОРИЯТА

За да разбереш разказа „Иде ли?“, трябва да се запознаеш със следния важен факт от българската история:

Руско-турската война (1877–1878) донася Освобождението на България от османско иго. Подписан е Санстефанският мирен договор. Българите се радват, защото в границите на българската държава влизат всички области, населени с българи – Мизия, Тракия и Македония. Но радостта им е за кратко време. Великите сили не допускат на Балканите да се създаде голяма българска държава. Свиква се Берлинският конгрес, който разпокъсва страната. За самостоятелна българска държава е призната само Северна България (Княжество България със столица София). Южна България, наречена Източна Румелия, придобива правото на вътрешно самоуправление, но остава под турска военна и политическа власт. Населението на Македония, Беломорска Тракия и част от Одринска Тракия е върнато под османско иго. Възниква Националният въпрос. Започва борба за обединение на българските земи. На 6 септември 1885 г. е обявено Съединението на Княжество България и Източна Румелия. Турция и Великите сили не са съгласни със Съединението. Българското правителство изпраща войски на турската граница, очаквайки нападение. В този момент, подтикван от Австро-Унгария, сръбският крал Милан обявява война на България. Започва Сръбско-българската война (1885). Българските войници се вдигат в защита на свободата. Водени от обичта си към България, те проявяват героизъм в тази отбранителна за българския народ война. Бойните им действия са победоносни.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ *Кога и къде се развива действието в разказа „Иде ли?“*

*В повечето свои разкази Вазов точно указва **времето и мястото** на действието. Какво значение има това за тебе като читател на разказа?*

✓ *Как чрез съдбата на едно семейство е разкрито отношението на повествователя към войната? За да разбереш това, вникни в следните епизоди:*

а) посрещането и изпращането на ветренските войници;

(Какви образи и картини се изнизват пред погледа на читателя; какво настроение създава есенната картина; какъв е духът на войниците, тръгнащи за бойното поле: „Студено, кал до колене, лапавица, поразия... а те пеят ли, пеят...“; кой изпраща Стоян; как изглежда той; какво е настроението му).

б) сънят на баба Цена;

(Как е разкрита тревогата в душата на бедната жена; каква представа за войната създава сънят ѝ).

в) писмото на Стоян;

(С какви чувства говори Стоян за войната – посочи думи и изрази, разкриващи патриотичния му плам; как се отнася към близките си.)

г) срещата на баба Цена с пленените сръбски войници;

(Какво е отношението на майката към пленниците; защо в този момент тя си спомня за техните майки – „Клетите им майки – дали ги знаят“; какъв смисъл крият думите ѝ: „Все божи християни... Ами защо ли се биха?“; с какво този епизод обогатява представата ти за баба Цена).

д) баба Цена в очакване на Стоян;

(Разсъждавай върху преживяванията на баба Цена между надеждата и тъжното предчувствие; проследи думите и изразите, които говорят за душевното състояние на героинята).

е) Кина и Радулчо в очакване на „бача си“ Стоян;

(Каква природна картина рисува писателят; какво говори тя за преживяванията на двете деца; защо авторът повествува (разказва) за няколко последователни срещи на Кина и Радулчо с войници и офицери, завръщащи се от фронта; може ли да се каже, че при всяка среща чувствата на децата се движат между надеждата и отчаянието).

✓ *Потърси в края на разказа отговор на въпроса от заглавието – Иде ли? Как очакването на героите подготвя този край?*

✓ *Докажи, че майката е главен герой на разказа. С какви художествени похвати си служи авторът при изграждането на образа ѝ?*

✓ *Без да пресъздава картини от бойното поле, авторът изразява своето отношение към войната. Какво е то и по какъв начин го внушава на читателя?*

✓ *Каква цена заплащат за свободата най-добрите български чедата?*

Разгледай илюстрацията на Вадим Лазаркевич. Защо според тебе художникът е избрал да илюстрира именно епизода с Кина и Радулчо?

Направи сбит преразказ на избрани от тебе епизоди.

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

✓ *Защо следните изречения от разказа са ключови за разбиране на основната идея: „Каква мъгла, какъв гъстък думан беше паднал оная есен във Ветрен!... Стоян се изгуби във войската, а войската в мъглата... Стоян се изгуби в облака, няма го вече.“*

✓ *Каква е връзката между въпроса в заглавието „Иде ли?“ и последния детски въпрос: „Господине, война иде ли още?“ Докажи, че между тези два въпроса се вметват събитията, разкриващи растящата болка от напразното очакване.*

✓ *Защо нещастие то на Стоянчовото семейство е разкрито на фона на войнишката радост от победния ход на войната?*

(Веселите „печенегии“ и техните песни, отношението на Стоян към войната, разкрито в писмото му, триумфалната арка и лозунгът: „Добре дошли, храбри войници!“)

✓ *Прочети едно мнение за разказа:*

Смисълът на разказа е разположен между тези два въпроса – „Иде ли?“ и „Ами защо ли се биха?“. Между тях е цялото безсмислие на едно ненужно, трагично кръвопролитие, наречено война.

ВИОЛЕТА РУСЕВА,
литературен историк

- Отговори писмено на въпроса: „Как чрез образа на баба Цена Вазов отрича войната?“

НЕОБХОДИМА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ

Разказът е епическо произведение. Той е малка по обем литературна творба, в която се разказва случка. В нея участват малък брой герои. Обикновено единият от тях е главен. Този герой е изправен пред големи изпитания. Времето на действието е непродължително. Ограниченото време на действието не позволява героите да бъдат описвани подробно. В разказа се разкриват най-съществените черти на литературния герой. В някои разкази авторите точно посочват времето и мястото на действието.

Най-известните български автори на разкази са Иван Вазов, Елин Пелин, Йордан Йовков.

✓ *Защо „Иде ли?“ е разказ? Опитай се да откриеш в него всички особености на литературния вид разказ, описани по-горе.*

Алексей Толстой казва, че „късият разказ трябва да бъде построен върху запетая плюс „НО“ („... , но...“). Например в разказите, които познаваш от 5. клас, наблюдаваме следното:

Иван Вазов, „Апостолът в премеждие“: Али Чауш, „най-живият и съобразителният“ от турските заптиета, дири да улови Левски, **НО** той се изплъзва изпод очите му, защото е по-умен и по-съобразителен от него.

Алеко Константинов, „Пази, боже, сляпо да прогледа“: Дядо Петко с огромна радост и надежда тръгва за Цариград да види своя син големец, с когото се гордее, **НО** Христофор Белокровски го изгонва с презрение.

✓ *Разсъждавай по подобен начин: Кое е онова „НО“ в случката, разказана от Вазов в „Иде ли?“*

НАПИСАНО ЗА ВАЗОВ

С най-хубавата част от своето творчество Иван Вазов събира в себе си енергията на един народ, който се възражда, който се е пробудил за нов свободен живот. Народ, тръгнал по пътя на своето национално освобождение и обединение. Но с освобождението на България националните идеали не се постигнаха. Копнежът за събиране на всички българи под една държавна стряха продължи да бъде стимул в българския живот и Вазов стана негов певец-изразител. Вазов – най-будният, върховният свидетел на героични борби, поетът на подвига, възторженият певец на падналите за свобода на Родината – не само живее с идеалите на възродители, национални революционери и борци от епохата преди Освобождението, но пренася тия идеали и след Освобождението и стимулира с тях духа на новите поколения. Така той свързва две епохи в нашата история.

ГЕОРГИ ЦАНЕВ,
ЛИТЕРАТУРЕН ИСТОРИК И КРИТИК

Вазов сред своите герои, Хр. Стефанов, И. Левиев, Г. Божилов

ПЕТЪР БУРЛАК-ВЪЛКАНОВ

(р. 1939 г., с. Баба, днес Островное, Одеска област,
поч. 2005 г., Кишинев)

КЪМ БАЛКАНА

Балканът – мой закрилник, пак ме мами
с легенди, със предания от старини.
Той в моя път от диво буйство пламна
и мойта кръв тракийска осени.

Куршуми тежки през листата росни
свистят и падат, сякаш че са град.
Завий ме мен, зеленокоса горо,
умий ме с твоя звезден листопад.

Ти научи ме на любов и вяра,
да не изсъхне мойто потекло.
От древността ще викам своите братя –
ще свирия с трепетликово листо.

Ти дай ми своите очи зелени
да дебна пред смъртта си твоя час.
Ти дай ми своя дух – тревожно вперен
да чувам селските кавали аз.

И дай ми силата си, своите жили
и древния прадядов нрав.
На таз земя, изстрадана и мила,
да бъда аз и жилест и корав.

Да нося Ботевата сабя с клетва
и да просветна като негов стих.
Да смъкна аз бесилката от Левски,
да тръпна с него аз поне за миг.

Балкане мой, в теб вечно ще будувам.
И моя кълн ще пусне корен вит.
До дънера ти аз ще спя – хайдутин –
и с мека шума през глава завит.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- ✓ Какви чувства преобладават в стихотворението?
- ✓ Какво очакваш да откриеш в стихотворението, като прочетеш заглавието му?
- ✓ От кои стихове научаваш какво е за поета Балканът?
- ✓ Защо поетът се обръща към гората? Какъв е образът ѝ в неговите представи?

С помощта на кои епитети го изгражда?

- ✓ Открий глаголите в повелителна форма, с които поетът се обръща към гората.
Какво иска той от нея? За какво копнее?

✓ С кои имена от българската история поетът свързва своята представа за достоен живот? Прочети изразително строфата, която звучи като клетва пред Балкана.

✓ Защо поетът, роден в Бесарабия, чувства себе си частица от вечността на Балкана? В кои стихове е изразена тази мисъл?

✓ Кои думи и изрази ти напомнят за позната Ботева творба?

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

✓ Какво е за българския поет земята на прадедите? В чий обобщен образ се явява тя? Кое е това, което свързва стихотворението на Петър Бурлак-Вълканов с ботевското начало в българската поезия?

✓ По какъв начин стихотворението внушава усещането за волност и свобода?

✓ Определи ключовите думи в стихотворението. Обоснови се писмено.

МИХАИЛ БЪЧВАРОВ

(р. 1946 г., с. Чийшия, днес Огородное, Одеска област)

ПЕЕШЕ МАМА

„Ти ли си, мале, тъй жално пела?”

ХРИСТО БОТЕВ

Помня, мама седеше
на прага на вратата,
нещо шиеше и редеше
песен за Караджата.

С вечерта аз попихах
тази българска песен,
с песен тъжна заспихах,
в сън пътувах унесен.

И сънувах юнаци
от Балкана хайдушки,
всички с черни мустаци,
с остри саби и пушки.

А в очите им огън
чист, юнашки гореше,
а в сърцето им – обич
към България беше.

Аз от сън се събуждах,
виждах, здрач се люлее
и към мама поглеждах:
песни Ботевски пее.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ Кой е споменът, който вълнува българския поет от Бесарабия Михаил Бъчваров? Кои думи ти помагат да разбереш, че стихотворението е написано като спомен от детството?

✓ Какви образи е оставила в съзнанието на детето мамината песен? Защо тя се явява в съня му?

(Каква представа за юнаците внушава поетът; как е разкрит величавият им образ; кое чувство вълнува сърцата им).

✓ Какво е въздействието на песента върху детето?

✓ Коя е Ботевата песен, която майката пее?

✓ Какво е отношението на поета към българската песен?

✓ С какво се запомня образът на майката?

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

✓ Защо поетът е избрал за епиграф* на своето стихотворение стих от Ботев? Каква смислова връзка откриваш между него и стихотворението?

✓ Разсъждавай върху смисъла на това, че в началото на стихотворението поетът говори за една песен, а накрая обобщава:

и към мама поглеждах,
песни Ботевски пее.

✓ Как мислиш, чувства ли се влиянието на мамините песни (Ботевските песни) върху поетическата образност на стихотворението „Пееше мама“?

ДА ОБОБЩИМ ЗАЕДНО

✓ Какво си представяш, когато чуеш думата „свобода“? Тълкувай смисъла ѝ в словосъчетанията **свободен народ, свободен човек**. Можеш да си помогнеш със следното определение: **Свободата е отхвърляне на всякакъв вид потисничество, ограничения – стремеж към самостоятелно, неограничено, творческо развитие на народ, общество и личност.**

✓ Кои исторически моменти, отразени в творбите на Ботев и Вазов, са свързани със стремежа на българския народ към свобода?

✓ Против какви ограничения на своята личност е Чавдар; по какъв начин в стихотворението „Хайдутини“ е показано единството в борбата за лична и народна свобода?

✓ Къде е разкрито свободолюбивото чувство на българина в главите „Гост“ и „Радини вълнения“ от романа „Под игото“ на Иван Вазов?

✓ Защо войниците от „Иде ли?“ са обзети от патриотичен плам; чия свобода отиват да защищават те?

✓ По какъв начин е изразена благодарността на българския народ към борците за свобода в стихотворенията „Хайдутини“ и „Хаджи Димитър“?

✓ Как е възвеличен подвигът на Ботев във Вазовото стихотворение „Той не умира“?

* **епиграф** – кратък текст, цитат в началото на съчинение, който изяснява замисъла, съдържанието, идеята му; мото.

✓ Как е разкрита идеята за свобода в стихотворенията на българските поети от Бесарабия Иван Мавроди, Петър Бурлак-Вълканов и Михаил Бъчваров; кои образи, свързани трайно с представата за българската свобода, намират художествен израз в техните стихотворения?

✓ Какво, според тебе, означава днес човекът да е свободен? Прочети следните пословици, с които различните народи изразяват разбирането си за свободата:

Дето брадва заповядва, там народът се не радва.

Когато загине свободата, никой не смее да говори.

Никой не обича оковите, дори и да са златни.

По-добре е да се биеш като орел, отколкото да живееш като заек.

Свободният човек от нищо не се бои.

Живот без свобода е нищо.

По-добре свобода, изпълнена с опасности, отколкото спокойно робство.

По-добре да умреш прав, отколкото да живееш на колене.

- Избери една от пословиците и напиши творческо съчинение.

Старият Пловдив, Цанко Лавренов

ВДЪХНОВЕНИ ОТ НАРОДНАТА ПЕСЕН

ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ (1866–1912)

...Пенчо, най-малкият син в семейството – роден в Трявна на 27 април 1866 година, – в 1880 година изглеждаше съвсем малко момче, когато всъщност бе 14-годишен: малък на бой, сух, с черни буйни къдри, с черни, живи, дяволити очи, черножълто лице... По приликата с руския поет той още тогава получи името Пушкин, което остана дълго време за него и в Пловдив, и по-късно. Подвижен, закачлив, вън от гимназията той не се запираше на едно място... Извиеше ли се хоро на някой мегдан или на някоя крайнина на града..., сигурно бихте го намерили заловен на хорото между селянки и слугини и да се любувате на неговото изкуство и светнало лице: най-сложните шопски хора той схващаше бързо и изпълняваше като пръв танцмайстор. Също такъв удивителен познавач бе той на безчет народни песни и напеви. Вън от задължителните за всички домашни членове часове за ядене, което като свещенодействие ги събираше овреме дома, Пенчо се вестяваше като светкавица и застояваше вкъщи колкото прах на тъпан...

Пенчо Славейков като ученик в Пловдивската мъжка гимназия, 1883

*ИЗ СПОМЕНИТЕ НА ЕКАТЕРИНА КАРАВЕЛОВА**

ЛУД ГИДИЯ

„Криво седи, право съди
стар кадия: –
не оставя на мир село
луд гидия!

Не е лудо като други
от селото –
тамбура му яворова
на бедрото.

Рано утром млад гидия
почва леко,
свири леко, а се чуе
надалеко,

надалеко на полето
до жътварки –
сърпи пуцат и захвърлят
паламарки.

Плясват ръце и залавят
хоро вито –
извиха се, изтъпкаха
златно жито...

Дойде пладне, лудо-младо
не почива,
колко свиря, толкоз повеч
зле отива:

че се чуе до невести
на реката –
те забравят бухалките
и платната,

та на хоро се залавят
пошурели;
дойде порой и отвлече
платна бели...

* Екатерина Каравелова – високоинтелигентна българка, общественичка, жена на Петко Каравелов (български премиер-министър), майка на една от най-красивите жени в началото на XX век в България Лора Каравелова, жена на поета Пейо Яворов.

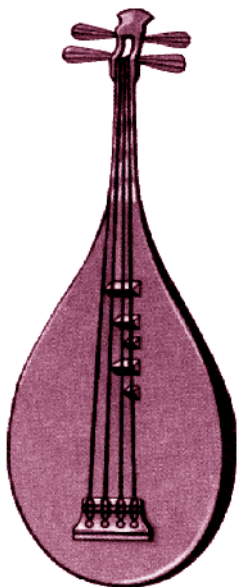
Падне вечер, луд гидия
не престава –
на бабите край огнище
мир не дава;
насам, натам –
унесат се
в глас далечен;
огън гасне – все зелника
недопечен!”

Криво седи, право съди, стар кадия:
— Скоро тука тамбурата, луд гидия.

Де да видим що е това за свят чудо,
как тъй става старо – младо, младо – лудо.

Художник Димитър Пейчев

Занаглася тамбурата момко млади –
стар кадия по брадата се поглади;

дрънна лудо теловеце за налука –
стар кадия кравай мустак позасука;

ей го спретна, ей го метна изведнъжка –
че се сепна кадиево сърце мъжко;

и непочнал истинската луд гидия –
на юнашки нозе рипна стар кадия:

сви, изви се чак от подът до тавана! –
Паницата с мастилото от дивана

и торбите с харзували от стените
като пилци полетяха из мъглите...

— Свири, свири, бог убил те, луд гидия,
божа дарба не записва стар кадия!

Свири, струвай старо – младо, младо – лудо:
що е божа дарба – то за свят е чудо.

РЕЧНИК

луд гидия – буен момък, юначага

тамбура – народен струнен музикален инструмент

паламарка – жътварски прибор, нещо като дървена ръкавица за прихващане на повече класове при жънене

бухалка – късо плоско дърво, което се използвало при пране

щуря (пощуря) – буйствам, лудувам

тел – метална жица

налу̀ка – настройка

харзу̀вали – молби, заявления, жалби

зап̀тисвам – възпирам, задържам, арестувам, поставям някого под стража

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО...

✓ За какво се „разказва“ в това стихотворение?

✓ Обърна ли внимание, че в първото изречение глаголите са в повелително наклонение и че това е пряка реч? Кой към кого се обръща? Колко е голямо обръщението? Прочети го внимателно и определи официално или неофициално е то?

✓ Каква е целта на обръщението? Избери най-подходящия отговор от следните:

а) характеристика;

б) благодарност;

в) молба;

г) оплакване.

• Аргументирай мнението си.

✓ Как именно луд гидия „не оставя на мир село“?

✓ Изреди кои са „жертвите“ на луд гидия? Как именно са пострадали те?

✓ Според тебе какво настроение създава стихотворението? Сериозно ли е обвинението?

✓ Какви детайли в това стихотворение свидетелстват за изкусната свирня на тамбурата?

✓ Какъв е, според стихотворението, кадията? Докажи мнението си. Използвай в отговора си най-подходящите от следните думи: **стар, млад, бодър, строг, несе-риозен, мъдър, уважаем, весел, тромав.**

✓ Какво отсъжда кадията за луд гидия? Какво признание съдържа присъдата?

✓ Какви изразни средства, характерни за народната песен, е използвал поетът?

ИНТЕРЕСНО Е ДА ЗНАЕШ, ЧЕ...

В това стихотворение Пенчо Славейков разработва мотив от българската народна песен „Стоене, море Стоене“.

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

✓ Наблюдавай как се променят строфите и дължината на стиха във втората част на стихотворението. Сменя ли се ритъмът? Какво постига авторът по този начин?

✓ Сравни присъдата на кадията в народната песен и в стихотворението. С какво се отличават и по какво си приличат откъсите?

„Свири, свири, бог убил те, луд гидия,
божа дарба не заптисва стар кадия!

Свири, струвай старо – младо, младо – лудо;
Що е божа дарба – то е за свят чудо.“

— Стоене, море Стоене!
Чини си, как си чинило,
свири си как си свирило!

- Помисли какво постига Пенчо Славейков с това, че не назовава героя си със собствено име?

НАПИСАНО ЗА ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

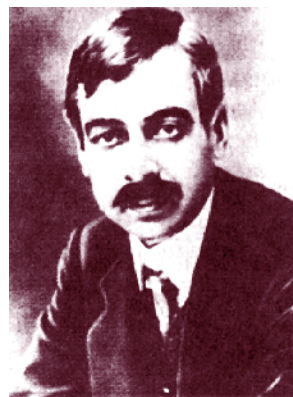
Пенчо Славейков създава „...образа на безгрижния певец-нехайник, незнаещ веригите на живота. Такъв е Луд гидия, негов символ на поезия и изкуство. Волно чадо, незнаещо суетни грижи, ни черен труд. Всички сърца са открити за него – неговата песен призовава техните души и говори им и ги вълнува, дори и тогава, когато техният разум протестира срещу това или всуе се опитва да постави и него в тесните рамки на тяхната оскъдна действителност...”

Д-р КР. КРЪСТЕВ*

* Д-р Кръстьо Кръстев (1866-1919) – първият български професионален критик, създател на едно от най-важните литературни списания в България – сп. „Мисъл”, близък приятел на Пенчо Славейков.

ПЕЙО ЯВОРОВ (1878–1914)

Яворов е роден в 1878 година в гр. Чирпан, учи се в родния град и в Пловдив. Работи като телеграфист в Чирпан, Стара Загора, Сливен и Анхиало. Когато през 1895 година избухват вълнения в Македония, Яворов зарязва чирпанската телеграфо-пощенска станция и тръгва за София с намерение да се запише четник. В идеята за освобождение на Македония той вижда възкресен идеалът на Ботев и на Левски, на дейците от националното възрождане. Какво по-красиво и по-възвишено от това да се последва техният подвиг?! Той е само на 17 години. Той мечтае да се види четник, да понесе ботевски байрак...

ЛЮБЕН ГЕОРГИЕВ

«Първите стихотворни творби на Яворов... сочат като негов учител по поезия Христо Ботев.»

ПЕТЪР ДИНЕКОВ

Също така като учителя си, Яворов поема пътя на борбата с тиранията. Той се свързва с лидера на българското освободително движение в Македония – Гоце Делчев, издава революционни вестници и сам на три пъти се включва като четник във въстанческите чети. Самият поет споделя: „Македония ме вдъхновяваше за дела, не за поезия... През време на моето професионално революционерство, което трая две години... написах само пет хайдушки песни: за да направя удоволствие на Гоце Делчев“.

ХАЙДУШКИ ПЕСНИ

Ден денувам – кътица потайни,
нощ нощувам – пътища незнайни;
нямам тато, нито мама –
тато да ругае,
мама да ридае.
Леле моя,
ти Пирин планино!
Море черно
цариградско вино.

С враг врагувам – мяра според мяра,
с благ благовам – вяра зарад вяра;
нямам братец ни сестрица –
братец да ме хвали,
а сестра да жали...

„Хайдути“ от Калина Тасева (1927)

Леле моя,
сабя халосия!
Море люта одринска ракия.
Бог богува – нека си богува,
цар царува – века ли царува?
Нямам либе, първа обич –
мене да очаква
и да ме оплаква...
Леле моя
пушка огнебойка!
Море тънка
солунска девойка.

РЕЧНИК

кѝтища (от кѝт) – скрити, непристъпни, потайни места

вѝка – вечно

халосѝя (от хала) – удряща без жал, покосяваща

ИНТЕРЕСНО Е ДА ЗНАЕШ, ЧЕ...

„Мера според мера” – това е основният девиз на всички чети в Македоно-Одринското българско движение. Гордите и клетвени думи предпазвали бунтовниците от излишна жестокост към врага и изисквали наказанието да бъде строго, но и справедливо.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ Какво е основното чувство на това стихотворение? Разсъждавай върху следните варианти отговори:

- борческо, бодро и оптимистично;
- скрита неизречена болка, горда мъжка печал.

✓ Какъв се разкрива животът на хайдутите през деня и през нощта? Коментирай първите два стиха от първата строфа.

- Какво отношение към бога и към царя откриваш в стихотворението?

Хайдутинът е обикновено човек, който няма какво да губи; за да стане хайдутин, човекът е трябвало да бъде жестоко и несправедливо засегнат от поробителя – ограбен, с разрушено семейство, пребит... Хайдутинът не само отмъщава за несправедливостта на поробителя, той и защитава, пази слабите. В своята крайна решимост и юначество той е по думите на Ботев „крило за сиромаси”.

Опиши със свои думи образа на хайдутина в Яворовото стихотворение.

✓ Помисли, лирическият герой страдал ли от това, че няма семейство, или, напротив, се чувства освободен? Аргументирай се.

✓ Чрез какви образи авторът предава романтиката на хайдушкия живот?

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

Но хайдутинът може да бъде и човек, който съзнателно се е отказал от ценностите на мирния живот и тогава глаголът „нямам“ в това стихотворение трябва да се чете като синоним на „отрекъл съм се“ в името на свободата.

✓ *Приемаш ли това мнение? Аргументирай се.*

Яворов споделя за своето творчество:

„Обикновено ми се вестява мотивът. Мотивът ми се явява като една мелодия... Думата се явява после... Преди всичко музиката на стиха, после иде словото, после иде съдържанието... Аз съм се домогвал до музиката.“

✓ *Тъжна или весела е мелодията на „Хайдушките песни“? Как поетическото слово я постига?*

✓ *С какво това стихотворение ти напомня българските народни песни?*

- Разсъждавай върху темата и образа на лирическия герой;
- Наблюдавай ритъма и езиковите средства.

▼ **Препиши** от стихотворението в тетрадката си постоянни епитети и други словосъчетания, характерни за народната песен.

Из спомените за Яворов:

Срещнах Яворова (...) в Самоков, отдето щяхме да тръгнем за Македония. Там той подари „Хайдушките песни“ на Гоце (Делчев). Когато стигнахме в Банско, дадохме ги на тамошния учител Балев; той им даде глас, написа нотите на „Ден денувам“ и я изпяха в къщата, дето бяхме. Дълго време тя се пееше на този глас.

ЙОНКО ВАПЦАРОВ*

ЗА ЕЗИКА НА ЯВОРОВ

От фолклора той взема не романтизацията на старината, а чистите и кристални форми на народния морал, както и безкрайното богатство, гъвкавостта. Звънливостта и игривата пъргавост на езика. Сравнен с живата говорима реч, книжовният език е твърде тромав, непохватен, обстоятелствен. При Яворов всичко това е раздвижено, превърнато в музика, в увлекателна и съдържателна игра на думи и звуци.

ЛЮБЕН ГЕОРГИЕВ,
ЛИТЕРАТУРЕН ИСТОРИК

* Български войвода в Македония, баща на големия български поет Никола Вапцаров.

АСЕН РАЗЦВЕТНИКОВ (1897–1951)

Асен Разцветников е големият поет на българската детска литература. Той е писал стихотворения, поеми, гатанки, залъгалки. Всичко, излязло изпод ръката на този поет, възславя българската природа, българския народ и българския език. Той е дълбоко свързан с българското народно творчество, което много е обичал.

СИМЕОН ЯНЕВ

СЪБУДИ СЕ ЯСНО СЛЪНЦЕ

Събуди се ясно слънце
под покривка от облаци,
на възглавка от мъглица,
на постелка от мракове.
Облече си златни дрехи,
препаса си ален пояс,
наръси си с ясни искри,
нароши си огнен перчем,
накрехна си сребрен калпак,
наметна си сребра гуна,
па си яхна златен жребец
и препусна по небето.
Сред небето сини двори,
насред двори тъмен облак.
Поспрепна се ясно слънце,
пришпори си златен жребец –
да премине сини двори,
да прескочи тъмен облак.
Разсърди се златен жребец,
издъхна си топъл вятър,
прескочи си тъмен облак,
разлюшна си юзди-звезди,
развея си огън-грива,
размаха си жар-опашка,
па заигра, па затропа,
па разпръсна мраковете,
та потроши ледовете,
та помете снеговете
и накити чисто поле
със кокиче, със игличе.

Художник Димитър Пейчев

РЕЧНИК

препàсам, препàша – навивам около тялото си, превързвам се с колан или пояс
поспрèпна се, спрèпам се – спъвам се, смущавам се
нарòша – права косата чорлава, непригладена, щръкнала, рошава
накìти – украси, накичи с китки
гùня – връхна народна дреха, наметало

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ *Думите, с които се описва къде спи ясно слънце.*
- ✓ *Откъса, в който се описва как и в какво се облича слънцето.*
- ✓ *Откъса, в който се описва златният жребец.*

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО...

- ✓ *Какво настроение блика от тази творба?*
- ✓ *В какво откриваме близостта на това стихотворение с народните песни?*
- ▼ *Изпиши в тетрадката си от стихотворението всички словосъчетания, характерни за народната песен.*
- ✓ *С коя от следните народни песни свързваш образа на слънцето от това стихотворение? Избери и се аргументирай:*
 - а) „У Недини слънце грее“;
 - б) „Грозданка и слънцето“;
 - в) „Седнал господ да вечеря“.

ТАНЯ ТАНАСОВА

Бесарабска българска поетеса, родена в 1963 година в Молдова, село Валя Пержей, Тараклийско. От няколко години живее в България.

СЕЛСКА МУЗИКА

Защо така ме развълнува
таз музика посред нощта?
Чувам я или сънувам,
и откъде ми е дошла?

Хармониката тихо плаче
и се нареждат звуци, ето
уж леко стъпват, бавно крачат,
но бучкат точно във сърцето.

И бие тъпана отгоре,
забива здраво всеки звук.
Мелодията ли говори?
И чува ли я някой друг?

Тя проста е, обикновена –
едно старинничко хорце,
което мъдро и блажено
играят в моето селце.

Защо така ме развълнува
таз музика посред нощта?
Аз не сънувам, не сънувам,
знам откъде ми е дошла.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- ✓ За каква селска музика говори поетесата?
- ✓ Защо това стихотворение определяме като лирична творба?
- ✓ Какво е основното чувство на това стихотворение? Употреби подходящото от следните определения: **романтично, тъжно, носталгично, весело, трагично**. Аргументирай се.
- ✓ В кои стихове авторката описва мелодията?
- ✓ Опитай се да я „чуеш“ тази музика. Каква е тя по темпо (бърза, бавна); по стил (класическа, естрадна, фолклорна)? Какво настроение излъчва тази музика?
- ✓ Сравни с настроението, което излъчва музиката на тамбурата в творбата на Пенчо Славейков „Луд гидия“.

АЛЕКСАНДЪР МИЛАНОВ (1933–2006)

Съвременен български поет. Роден е в с. Овчи каденец, Ямболско. Автор е на повече от 20 книги. Член е на Съюза на българските журналисти, Съюза на преводачите в България и на Съюза на българските писатели. Лауреат е на редица български и международни награди за авторска и преводна литература. За постиженията си в областта на българската култура е награден с Държавен орден „Св. св. Кирил и Методий“ – I степен.

Александър Миланов е известен с изключително активната си обществена дейност по подкрепа на българските общности извън България. Съчредител и дългогодишен председател на Дружеството за връзки с бесарабските и таврийските българи „Родолубец“ (1990 г.). За заслугите си е удостоен с почетен медал „Иван Вазов“ на Държавната агенция за българите в чужбина.

МАГИЯ

На народната певица Вълкана Стоянова

Дори зад три баира да те чуя
веднага твоя глас ще разпозная.
И ще потъна в ангелската струя
на спомени, зареяни в безкрая.

Ще стане май и ще усетя мирис
на пъстри като китеник ливади.
Ще зърна вир – кристален земен ирис –
и здрач, от залез позлатен, ще падне.

И моето сърце към чудесата
на детските години ще политне.
Ще полудяват от хора селата
и ще крадат момци момински китки.

РЕЧНИК

байр – хълм

зарèян (от зарея) – който се запиля някъде далече, скри се

усèтя (усещам) – възприемам, разбирам, схващам, чувствам

мйрис – аромат

кйтеник – вълнено килимче с дълги ресни

вир – дълбоко място в реката, където водата тече бавно

здрач – времето, когато настъпва полумрак, привечер

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- ✓ С какво те развълнува стихотворението?
- ✓ Кои стихове най-много ти харесват и защо?
- ✓ Какви спомени поражда песента у поета?
- ✓ Чрез какви образи поетът представя картините на родното? Каква е ролята на българската народна песен.

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

- ✓ Защо, според тебе, стихотворението се нарича „Магия“?

В стиха „И ще крадат момци момински китки“ поетът има предвид един български обичай. Да се вземе китка цвете на момата – това значи да се направи признание за харесване. Всички чувства в българския народен живот се изразяват с жестове – „китка се краде“, но „китка се и дава“. Народът вярва, че словото трябва да дойде след жеста, ако жестът се приеме. Защото думата е нещо, което се не връща, нещо магическо. Когато за двама млади се каже, че са си дали дума, това значи, че са се обrekli за цял живот.

- ✓ Има ли такава цена словото според вас в днешно време?

ДА ОБОБЩИМ ЗАЕДНО

✓ Припомни си с кои автори и с кои техни произведения, свързани с темата „Вдъхновени от народната песен“, се запозна ти.

✓ Прочети израза на Пенчо Славейков: „Поезията е съкровище, в което всякой народ влага на съхрана всичко, що има свое: всички чувства и мисли, радвали или тровили живота му, всичко свидно в тоя живот.“

- За народната поезия ли говори поетът, или за авторската? Защити становището си.

✓ Опитай се да изразиш кратко мнението си за авторските стихотворения, вдъхновени от народната песен.

✓ В кой от следващите откъси откриваш влияние на народната песен:

Хей, пролет иде! Дигат се мъглите.
Къде ги вихри влачат, дявол знай.
Дерат се ризите на планините –
хей, пролет иде в нашия роден край!

Кокичето отдавна се подаде:
предвестникът на пролетта не трай,
за нея друго цвете се обади.
Хей, пролет иде в нашия роден край!

КИРИЛ ХРИСТОВ

На поляна, покрай друма
овчар свири, свирка дума:
— Развърни се, сиво стадо,
по поляна, по ливада,
да походя, да пошетам,
да посвирия, да погледам –
Пролет иде хубавица,
не е пролет, а царица:
венецът ѝ – ясно слънце,
кокичето – маргар зрънце,
пратеник ѝ ластовица,
стражата ѝ – щъркел птица...

ЕМАНУИЛ ПОПДИМИТРОВ

И СМЕШНО, И ТЪЖНО

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ
(1863–1897)

Подписваше се и го наричаха щастливец. Но житейската му съдба съвсем не може да се нарече щастлива. Неговият възвишен и изтънчен дух твърде много е страдал от грубите политически нрави на нова, обуржоазяваща се България. А още по-жесток е смъртта му... Твърде млад, Алеко стана жертва на вулгарен партизанлък и бе убит от същите нрави, над които с такава морална извисеност се бе надсмял. Убит от своето собствено творение – от бай Ганьо и байганьовщината.

Но ако става дума за творческата му съдба – тя наистина бе щастлива. Никой друг български писател не създаде образ като неговия бай Ганьо – превърнал се в най-популярен български символ, в нарицателно име, с което българите – кога с чувство на национален срам, кога с примитивна гордост – се кичат взаимно. Дори хората, които не са чели „Бай Ганьо“ – а аз се съмнявам дали в България някой не е чел тази книга, – знаят какво е байганьовщина.

СВЕТЛОЗАР ИГОВ

Ако бихте желали да си имате девиза, коя бихте си взели?
— Свобода, честност и любов.

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

✓ *Потърси сведения за живота на Алеко и се опитай да отговориш на въпроса: „Щастлив човек ли е все пак Алеко? Какво е щастие според него?“*

БАЙ ГАНЬО

1. БАЙ ГАНЬО ПЪТУВА

Тренът ни влезе под огромния свод на Пещенската гара. Ний с бай Ганя влязохме в бюфета. Като знаях, че тук ще се бавим цял час, аз преспокойно се разположих при една маса и си поръчах закуска и пиво. Наоколо ми свят – гъмжило! Па и хубав свят! Маджарите, знайте, не ми са твърде по сърце, ама, виж, маджарките – против тях нямам нищо. Залисан в шума, не забележих кога бай Ганьо изфирясал из ресторанта заедно с дисагите си. Де бай Ганя? Чашата му празна. Огледах се наоколо, подирях с очи из целия ресторант – няма го. Излязох във – на перона, – бре тук бай Ганьо, там бай Ганьо – няма! Чудна работа! Помислих, че е отишел във вагона да прегледа да не е отмъкнал някой килимчето му.

Върнах се пак в ресторана. Има още половин час и повече до тръгването на трена. Пия си пиво и зяпам. Портиерът след всеки пет минути удря звънеца и равнодушно, с един ленив глас съобщава направлението на треновете: „хе-геш-фе, хе-те-хе-ги, киш-ке-реш, се-ге-дин, уй-ве-дек“. Няколко англичани пътници го зяпнали в устата, а той,

види се, навикнал на вниманието, което обръща със своеобразния си език, засмива се до уши и с още по-висок и дрезгав глас продължава: „уй-ве-дек, киш-ке-реш, хегеш-фе-ке-те-хе-ги"... с натъртено ударение на всеки слог.

Останаха още десетина минути до тръгването на трена; аз се разплатих, заплатих и бай Ганьовото пиво и излязох на перона с намерение да го потърся. В това време под свода на гарата влизаше медлено един трен и, представете си, в един от вагоните на този трен, увиснал до половина на прозореца, лъсна бай Ганьо. Той ме забележи, почна да ми маха с калпака и отдалеч говореше нещо, което не можах да дочуя по причина на шипенето на локомотива. Аз разбрах каква е работата. Като се спря тренът, той скочи на земята, притече се при мене и ми разказа, с голям примес от енергични псувни, които, с позволението ви, няма да повтарям, следующето:

— Остави се, брате, изпотрепах се от бяг...

— Какъв бяг, бай Ганьо?

— А бе какъв бяг! Ти нали беше се зазяпал там в гостилницата...

— Е? – отвърщам аз.

— Е? В туй време, разбираш ли, оня до вратата задрънка звънеца, па чух, че свирна машината, излизам – не можах да ти се обадя, – гледам, нашият трен потегли. Бре! Килимчето ми! Та като фукна подир него, па бяг, па тичане – остави се! Хеле по едно време гледам, поспря се и аз хоп! та вътре. Един ми поизвика нещо сепнато – хеке – меке, – аз, знаеш, не си поплювам, пооблещих му се насреща, показвах му килимчето, нейсе, разбран човек излезе. Позасмя се даже. Кой да знае, че ще се връщаме пак назад. Унгурска работа!

Аз, грешен човек, от душа се смях на бай Ганьовото приключение. Бедният! Тренът маневрирал да влезе в друга линия, а бай Ганьо тичал, горкият, цели три километра да го гони – зер килимчето му вътре!...

— Ами ти от бързване забравил си да заплатиш бирата си, бай Ганьо.

— Голяма работа! Те малко ли ни скубят! – отговори бай Ганьо с един тон, нетърпящ възражение.

— Аз я платих.

— Имал си бол пари – платил си я. Я качвай се, качвай се по-скоро да не припкаме подир машината – каза наставнически бай Ганьо.

Влязохме във вагона. Бай Ганьо приклепна над дисагите си, гърбом към мене, извади половин пита кашкавал, отрязва си едно деликатно късче, отрязва и един огромен резен хляб и почна да мляска с един чудесен апетит, като издуваше със зальците си ту единия, ту другия образ и час по час опъваше шията си, за да може да преглътне сухия хлебец.

Нахрани се бай Ганьо, поуригна се веднъж-дваж, изтърси трохите в шепата си, глътна и тях, измъмра под носа си: „Ех, да има сега някой да ме почерпи едно винце“, седна насреща ми, засмя се добродушно и след като ме гледа умилно цяла минута, рече:

— Твоя милост ходил ли си, обикалял ли си тъй повечко свят?

— Ходил съм, бай Ганьо, доста.

— Ии, ами аз що свят съм изръшнал! Ц...ц...ц!... Ти остави Едрене, Цариград, ами във Влашко! Ти вярваш ли? Туй Гюргево, Турно Магурели, Плоещ, Питещ, Браила,

Илюстрация от Борис Ангелушев

Букурещ, Галац – чакай да те не слъжа, в Галац не помня бях ли, не бях ли – всички съм ги изредил.

Пътят ни до Вена мина еднообразно. Аз предложих на бай Ганя една от книжките си, за да си съкрати времето с четене, но той любезно отклони предложението ми, защото бил чел доста навремето, и счете за по-практично да си дремне. Защо да стои за бадева буден; тъй и тъй е дал пари за железницата, поне да се наспи. И заспа. Заспа и захърка така, че не ти трябва да слушаш рева на Атлаския лев.

Стигнахме във Вена и спряхме в традиционния хотел „Лондон“. Слугите снеха от колата моята чанта, поискаха да вземат и бай Ганьовите дисаги, но той от деликатност ли, кой знае, не им ги даде:

— Как ще им ги дадеш бе, братко, гюл е това – не е шега, миризма силна, – ще бръкне да извади някое шише – иди го гони сетне! Знам ги аз тях. Ти не ги гледай, че са такива мазни (бай Ганьо искаше да каже учтиви, но тая дума е още нова за нашия лексикон, забравя се), не гледай, че се увиват около тебе. Защо се увиват? Мигар доброто ти мислят? Айнц, цвай, гут моргин, па все гледат да докопат нещо. Ако не – бакшиш! Аз защо пазя на излизане от хотела да се изнижа мълчешката... Просеци! На тогоз крайцер, на оногоз крайцер – няма изкарване!

Тъй като розовото масло, което носеше бай Ганьо, беше действително доста ценен предмет, аз му препоръчах да го предаде на съхранение на касата.

— На касата ли? – извика той с тон, в който звучеше съжаление за моята наивност. – Чудни сте вий, учените! Ами че ти отде знаеш какви са онези на касата? Прибере ти

гюла – завий си края нанякъде... Е, сетне! Какво правиш? Остави се! Видиш ли тоз пояс? – И бай Ганьо си повдигна широко жилетката. – Всичките мускали ще ги натъпча вътре. Истина, тежичко малко, ама сигур.

И бай Ганьо се обърна гърбом към мене („свят много, хора всякакви, кой знае и туй хлапе какво е“) и почна да тъпче мускалите зад пояса си. Аз го поканих да обядваме.

— Къде да обядваме?

— Долу, в ресторана.

— Благодаря, не ми се яде! Твоя милост иди, хапни си. Аз ще те почакам тука.

Уверен съм, че щом излязох от стаята, бай Ганьо е отворил похлупците. Има си човекът закуска, защо ще си харчи парите за топло едене – няма да умре от глад я!

Заведох бай Ганя в кантората на един български търговец и го отавих там, а сам се качих на трамвая и отидох в Шенбрун. Възлизах на арката, изглеждах Вена и околностите ѝ, обикалях алеите, зоологическата градина, зяпах цял час маймунките и надвечер се върнах в хотела. Бай Ганьо беше в стаята. Той искаше да прикрие занятието си, но не успя и аз забележих, че пришиваше един нов джеб на вътрешната страна на антерията си. Той, опитен човек, носеше си и лятно време антерийка под френските дрехи. „Зиме хляб носи, лете дрехи носи“, казват старите хора; тъй прави и бай Ганьо.

— Седнах да се позакърпя малко – каза той сконфузено.

— Ти някакъв джеб си пришиваш, трябва да си ударил нещо от розовото масло – подзех аз шеговито.

— Кой, аз? Янлъш си! Защо ми е тук джеб? Джебове мно-ого, само пари да има. Няма джеб, няма нищо, ами беше се поразпрала малко дрешката ми, та турих едно парцалче... Ти де беше? На разходка ли? Добре си направил.

— Ти не ходи ли, бай Ганьо, да се разходиш, да видиш Вена?

— Какво ще ѝ гледам на Вената, град като град, хора, къщи, салтанати. И дето отидеш, все гут моргин, все пари искат. Защо ще си даваме паричките на немците – и у нас има кой да ги яде...

РЕЧНИК

гъмжйло – множество от хора

изфирясал – изчезнал, махнал се, изпарил се

фукна – втурвам се

блещя (с очи) – разтварям широко очи при изненада, учудване, гняв

мляска – храни се шумно, неприлично

изръшнал – обиколил, преобърнал

бадева – почти без пари, даром

гюл – розово масло

мускали – стъкълце за розово масло

антерия (тур.) – къса мъжка дреха

салтанати (тур.) – великолепие, разкош

янлъш си (тур.) – лъжеш се

припкам – тичам леко, игриво

атла̀ски лев – лъв от древногръцки мит, който се е отличавал с гръмогласния си рев

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ Обясненията на бай Ганьо пред спътника му за причината, поради която е тичал след влака.
- ✓ Фрагмента, в който се разказва как се храни бай Ганьо.
- ✓ Откъса, в който бай Ганьо изразява своето мнение за слугите в хотела.
- ✓ Думите на бай Ганьо, с които изразява своята представа за Виена.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

- ✓ Бай Ганьо на Будапещенската гара. Как изглежда той? Разкажи, като се опиташ да го видиш през погледа на неговия спътник.
- ✓ Бай Ганьо тича след маневриращия влак. Как изглежда случката, разказана от самия бай Ганьо? Какво според тебе е преживял героят в този момент? Как реагира на разказа му неговият спътник?
- ✓ Какво чувство поражда у читателя постъпката на бай Ганьо – смях, жалост, съчувствие, учудване? Избери и се аргументирай.
- ✓ Проследи поведението на бай Ганьо:
 - във влака – как се храни, как спи; откъде идва самочувствието му на човек „изръшнал“ много свят?
 - в хотел „Лондон“ – какво е отношението на бай Ганьо към европейците; защо той не им се доверява?
 - в хотелската стая – как разказвачът доразвива представата на читателя за недоверчивостта на бай Ганьо?
- ✓ Какво е отношението на спътника на бай Ганьо към героя във всяка от неговите прояви? Как е изразено то?
- ✓ С кои културни норми на поведение, приети в европейското общество, бай Ганьо не се съобразява? Направи съпоставка между поведението на бай Ганьо и това на спътника му.
- ✓ Разсмиват ли те постъпките на бай Ганьо; в кои моменти героят буди повече тъга и укор, отколкото смях?
- ✓ Как си представяш външния вид на бай Ганьо? Съвпада ли твоята представа с илюстрацията на Борис Ангелушев?
- ✓ В България „байганьовщина“ назовават онова човешко поведение, което напомня на бай Ганьовото. Огледай се внимателно около себе си. Познаваш ли някого, който да ти напомня на Алековия герой?
 - Напиши съчинение на тема: „Един съвременен бай Ганьо.“
- ✓ Драматизирайте разказа „Бай Ганьо пътува“. Помислете всички заедно кои са най-характерните думи на героите, за да станат реплики във вашия сценичен вариант.

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

- ✓ Открий всички художествени похвати, с които си е послужил авторът при изграждане образа на бай Ганьо.
- ✓ Състави таблица, като запишеш в две колонки чертите на бай Ганьо и тези на спътника му. Какви са двамата герои един спрямо друг?

(Можеш да си помогнеш със следните думи, след като вникнеш в смисъла им: **образованост, ограниченост, културност, простотия, деликатност, коректност, грубост, безцеремонност, изпользвачество, недоверчивост, скъперничество, тактичност, възпитаност.**

✓ *Запознай се с едно мнение:*

Повече лош, отколкото добър, бай Ганьо е оня, на когото всички се смеем, но никога не искаме да го оприличим със себе си.

СИМЕОН ЯНЕВ

- **Защо бай Ганьо не е образ, достоен за подражание? Отговори писмено на въпроса.**

✓ *Сто години след написването на „Бай Ганьо“ произведението се радва на огромна популярност сред българите. Как мислиш, на какво се дължи тази популярност?*

✓ *Има ли подобен герой в молдовската или в румънската литература?*

✓ *Препиши в тетрадката си думи от речта на бай Ганьо, които са характерни единствено за него. Какъв се разкрива героят чрез речта си?*

НЕОБХОДИМА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ

РЕЧ НА ГЕРОЯ – един от художествените похвати за изображение на образ на литературен герой. Речта на героя включва монологичната и диалогичната реч (пряката реч). Чрез този художествен похват писателят разкрива различни страни от същността на героя: култура, произход, професия, преживявания и пр.

ЕДНО ВИЖДАНЕ ЗА БАЙ ГАНЬО

Бай Ганьо е живият образ на всичко отрицателно в българщината, на което българинът със свойствения му дух за самокритика сам се смее. Той е олицетворение на онези качества на българина, които в своята съвкупност съставляват пълен контраст на всички добродетели и всички морални качества, които българинът внася в понятието „европеец“.

БОЖАН АНГЕЛОВ,
ЛИТЕРАТУРЕН ИСТОРИК

Бай Ганьо чете „Бай Ганьо“, рисунка от Илия Бешков

ЕЛИН ПЕЛИН (1877–1949)

По външна осанка – висок, строен, с бавния си плавен вървеж, със здравия изпечен цвят на лицето, с чистите хубави дрехи, изобщо с оная изисканост, която отличаваше Елин Пелин, той приличаше на някакъв аристократ*. А корените на неговия „аристократизъм“ можем да открием само в духовното и физическото здраве на дедите му. От тях е наследил свежата, образна мисъл. Тя е жива реакция на буден, критично възприемащ дух...

Елин Пелин обикна шопа може би тъкмо поради живото чувство за хумор, което го отличава... Неговата творческа симпатия постепенно се съсредоточи почти изключително върху шопите. Живата галерия от шопски образи, които той рисува, са плод не само на непосредствен, продължителен опит, но и на едно нравствено и естетически обосновано предпочитание: шопът е извънредно характерен, подчертано индивидуален...

ГЕОРГИ КОНСТАНТИНОВ

Шопи наричат българите от Северна България на запад от реката Искър, но също така живеещите в Софийското поле и западните български полета – Перник, Радомир, чак до Кюстендил.

ПЕЧЕНАТА ТИКВА

Душко Добродушков, архивар при окръжното управление, като занесе веднъж на подпис някои книжа в дома на господин управителя, намери го, че яде заедно с жена си и децата си тиква, опечена цяла на фурна.

Господин управителят, като подписа книгата, отрязва едно парченце от тиквата и любезно го предложи на своя архивар:

— Заповядайте, господин Душко, да видите каква чудесна тиква! Само малко е прегоряла, но няма нищо. Ще извинявате.

— А, благодаря, благодаря, господин управителю! – отговори сконфузено архиварят, – аз таквоз... тикви не обичам.

— Как тъй? Вие сте от село, моля ви се, а да не обичате тиква!

На Душко му ставаше неприятно, когато му напомняха, волно или неволно, че е от село. Той се зачерви от срам.

— Да, но... стомахът ми, знаете, господин управителю, е отвикнал от такива работи – отговори той, като клатеше глава и мръщеше лице.

Очите му неволно пробягнаха по захаросаното парче тиква с почервеняла и съблазнително прегоряла кора и в гърлото му се насъбраха слюнки. Той не смееше да ги преглътне от страх да не разберат слабостта му.

* **аристократ** – човек, който се отличава с висока образованост и култура, с изтънченост и благородство.

— Де заповядайте де, не свенете се! – канеше го любезно управителят – аз толкова години не съм турял тиква в устата си, и се пак стомахът ми я приема!

— Не мога, господин управителю, противно ми е на стомаха, не мога да я вкуся даже! – отговори Душко и си помисли: гледай, какво диване излязох, трябваше да взема!

И за да не стои повече срещу изкушението, той се поклони смирено, рече „сбогом“ и излезе.

Като се намери на улицата, той свободно преглътна слюнката си и пак укори себе си:

— Диване съм си, диване и туйто! Гонят ли те – бягай, дават ли ти – вземай, ама де главо, де!

И Душко неодобрително удари с пръст главата си. Вкусното парченце тиква пак се мярна пред очите му – хубаво, топло, сладко и над него се вие тънка изкусителна пара.

— Всъщност, ако има нещо, което най-много обичам на света, то е печена тиква – почна да размишлява той, като вървеше с наведена глава по улицата.

— Ям ги като прасе. Но да им не е пустото име такова! Тиква! Звучи някак просташко, дявол да го взем! Глупешко, селендурско нещо! Ще кажат: тоя и тоя яде тиква – махни го – човек без култура, простак, с една дума – свиня. Някога ще ида в село, само тикви да се отям! Далече от хората!

И въображението му почна да слага пред него само тикви, сладки, хубави и ароматни.

От тоя ден Душко Добродушков стана неспокоен и нервозен. Призракът на печената тиква почна да го преследва.

Седне в канцеларията да работи, а мисълта му го човърка. Пише той нещо, пише до съсипване. Но се му се струва, че перото, което скърца бързо по книгата, му шепне: тиква, тиква, тиква...

Скара ли се с някого от другарите си в канцеларията, веднага ще го нарече или печена тиква, – или – какво се червиш като печена тиква, или – я погледни, моля ти се, какъв си пияница – от главата ти се вдига пара като от печена тиква!

Нощем, щом заспи, мъчителният призрак на тиквата пак иде. Присънва му се едно поле, ама какво поле! Дълго, широко, краят му се не вижда! По него се натъркаляли ония ми ти печени тикви и над всяка се вие сладка пара! Душко върви из това поле, гледа тиквите и му се иска да си откъсне, но щом се наведе, тиквата изчезва. Той пак върви по полето. Поле, но не поле, а някаква си канцелария уж широка канцелария! Там някъде се явява голяма тиква и почва да се търкаля към него и се расте, расте, става колкото къща, колкото черкова, колкото планина, по-голяма и почва по-бързо и по-силно да се търкаля към него. Душко трепери от страх и бяга, бяга, а краката му се скъсяват, скъсяват. Чудовищната тиква го настига и се хвърля върху него. Архиварят трепва и се събужд, плувнал в пот.

Тоя сън почва да го мъчи всяка нощ.

Една вечер писарите от управлението имаха гуляй.

Опекоха гювеч у Калчо гостилничаря и се събраха да се поразвеселят. Бяха го направили лют, за да пият повече вино. Там, разбира се, беше поканен и архиварят.

Вино, речи, песни! Любовни ли не щеш, патриотически ли не щеш. После пиха то-стове. Пиха за здравето на господин управителя, с условие „тук да си остане“, разбира се, за красния пол в града, за величието на България, за царя, за българския народ,

за бълхите в канцеларията и пр., и пр. Най-после стана и господин Душко, качи се на един стол, прокашля се и вдъхновено вдигна чашата.

— Господа, почитаемо събрание, колеги, добри мои другари!

Но между тия излияния в мисълта му безцеремонно се изтърколи оная ужасна печена тиква, която тъй непрестанно го преследваше, и разбърка в главата му архивата от идеи, брани в продължение на четиринадесетгодишна служба.

Душко се помъчи да продължи. Той направи един силен жест с ръка и като я изправи към ниския таван, тържествено я задържа няколко минути, с очи, вдъхновено спрени върху другарите му.

— На равна нога, тъй да се каже... отчасти... горе-долу...

Но тиквата пак се претърколи в реката на мислите му. Душко се почувства съвсем безсилен. Той отпусна ръката си, обърна се към другарите си и проговори с един мек, прочувствен и благ гласец, далеч от ораторския патос.

— Знаете ли какво, господа, хайде някой път да си опечем една тиква! Тъй – другарски. Не струва бог знае колко! И пак да се повеселим.

Настъпи кратко мълчание. После всички викнаха „ура“ и гостилницата на Калчо загърмя от ръкопляскания.

— Прието! Прието!

— Още тази вечер! – извика един глас.

— При-е-е-тоооо!

И вътре в пет минути те отвориха подписа, събраха известна сума, купиха тиква и я пратиха на фурната. Душко потъна в щастливи мисли.

И когато след един час тиквата се опече, той пожела сам да я донесе и отиде.

Но...

Тъкмо когато се връщаше с таблата, върху която разнасяше аромат опечената тиква, в тъмнината го срещна господин управителят.

— А-а, господин Душко! – рече му той. – Та вий сте си опекли тиква!... Радвам се, радвам се! Сигурно стомахът ви вече се е оправил!

Душко си глътна езика и не можа да каже нищо.

Когато внесе тиквата при другарите си, те всички забелязаха, че той беше прежълтял като мъртвец.

— Какво ти е? – запитаха го зачудени.

— Прилоша ми нещо! – отговори Душко, безсилно се отпусна на един стол в ъгъла и остана там мрачен и ням. Вдълбочен в някакви си тъмни размисления, той даже не поглеждаше другарите си, които с охота и радост ядяха сладката тиква.

— Душко, вземи, братко – канеха го те.

— Не ми се яде – отговаряше той печален и убит и наставяше плачливо:

— Зле ми е, много ми е зле, момчета!... Ще се мре...

РЕЧНИК

сконфүзено – засрамено

не свенете се – не се срамувайте, не се стеснявайте

селендүрско (обидно) – грубо държание

гуляй – веселба

тост – на здравица, поздравителна реч

архива̀р – служител, който се занимава със служебни писма, документи и др. – с архивата

гювѐч – българско ястие

па̀тос – възторг

наста̀вяше – добавяше

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

- ✓ Случката в дома на управителя.
- ✓ Разсъжденията на Душко Добродушков за печената тиква.
- ✓ Съня на Душко Добродушков.
- ✓ Описанието на душевното състояние на героя след неочакваната среща с управителя.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ Опитай се да си представиш Душко Добродушков в дома на управителя пред захаросаното парче печена тиква. Опиши героя: външен вид, поведение, начин на говорене.

✓ Защо архиварят отказва да вземе любезно предложеното парче печена тиква независимо от това, че силно го желае?

✓ Каква промяна настъпва с героя след случката в дома на управителя; какъв го разкриват размислите му; за какво душевно състояние говори речта му.

- Посочи пряката характеристика, която авторът прави на героя, разкривайки душевното му състояние.

✓ Защо Душко Добродушков сънува тиква? Можем ли да кажем, че нейният образ е хиперболизиран; защо? С какво сънят обогатява представата ти за душевните преживявания на героя?

✓ Как мислиш, каква реч е имал желание да произнесе пред колегите си архиварят? (Потърси в текста описание на жестовете му, което ще ти подскаже отговора на въпроса.)

✓ Какви думи в действителност произнася героят? Защо според автора те са „далеч от ораторския патос“?

✓ Как завършва разказът? Очакваше ли ти подобен край? Какъв е Душко Добродушков след неочакваната среща с неговия началник – **нешастен, безпомощен, жалък, смешен**. Вникни в смисъла на тези думи и аргументирай своята гледна точка.

✓ Как мислиш, героят заслужава ли своето име – Душко Добродушков? Какво отношение е изразил разказвачът към него, назовавайки го по този начин?

(Избери и се аргументирай – **ирония, съчувствие, присмех, укор, жалост, презрение**.)

✓ Когато попитали няколко читатели за какво разказва този разказ, били изказани следните мнения:

а) това е разказ за един много скромен и възпитан човек, който не желае да се натрапва на никого;

б) това е разказ за един много горд човек, който се срамува да покаже пред другите своите обикновени човешки желаниа;

в) това е разказ за човек с ниско самочувствие, който неправилно преценява нещата от живота и прикрива своето обикновено човешко желание, защото му се струва, че то разкрива неговия селски произход.

- Споделяш ли тези мнения? Може би ти мислиш различно? Убеди ни в правилността на твоята позиция.

✓ *Опитай се да представиш съдържанието на разказа „Печена тиква“ във вид на комикс*.* Спазвай следните изисквания:

- Избери най-важните моменти от разказа.
- Определи броя и последователността на картинките. Подготви се да обясниш своя избор.
- Картинките се поместват в рамка.
- Изпиши най-важните реплики от речта на героите.
- Използвай авторови думи. Кои ще избереш?

Нашият художник ти предлага първата картинка. Продължи по-нататък!

<p>1.</p> <p>— Заповядайте, господин Душко, да видите каква чудесна тиква!</p>	<p>2.</p>	<p>3.</p>
--	-----------	-----------

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

✓ *Прочети внимателно размислите на Душко Добродушков след излизането му от дома на управителя. Каква борба води със себе си героят?*

(За какво се самоупреква; защо само пред себе си признава, че обича печена тиква; защо се страхува другите да не разберат това? Можем ли да наречем поведението на героя самоунижение; защо?)

✓ *Защо архиварят си припомня пословицата „Гонят ли те – бягай, дават ли ти взимай“? Разтълкувай смисъла ѝ.*

- Как мислиш, свободен човек ли е героят на разказа?

✓ *Какви художествени похвати е използвал Елин Пелин при изграждане образа на Душко Добродушков?*

✓ *Докажи, че „Печена тиква“ е разказ, като си припомниш казаното на стр. 199 за разказа като литературен вид.*

✓ *Елин Пелин се е учил да разказва от руския писател Антон Павлович Чехов. Прочети Чеховия разказ „Смъртта на чиновника“. Направи сравнение с разказа „Печена тиква“. По какво си приличат героите – Душко Добродушков и Иван Дмитрич Червяков?*

* комикс – поредица от рисунки и кратки текстове, образуващи свързан разказ (англ).

ЕЛИН ПЕЛИН ЗА СЕБЕ СИ

У нас се намираха всички списания от онова време. Всички пътни книжари, които минаваха през селото, отсядаха у нас. Имаха много книги. Купища какви не книги. Още в турско време баща ми бе накупил много книги. Аз четях хубаво. Спомням си как четях гласно „Алексей, человек божий“, басни, преведени от гръцки, и стихотворения на Любен Каравелов. От него се заразих да пиша и аз стихове. Пиших много. Все пишех. Обикновено подигравах някой ергенин, някоя мома или някого от домашните си. В пети (9. клас) имах няколко тетрадки с около 700 стихотворения.

✓ Как мислиш, любознателен младеж ли е бил Елин Пелин?

ИНТЕРЕСНО Е ДА ЗНАЕШ ЧЕ...

Истинското име на писателя е Димитър Иванов. Елин Пелин е псевдоним*. Писателят сам си го избрал под влиянието на любима народна песен:

Елин пелин, зелен пелин,
що се, пелин, полюляваш.

Петко Росен, съвременник на писателя, си спомня: „Това Елин именно така му заседна в паметта, та го направи свое истинско, да не кажа голяма дума, безсмъртно име: Елин Пелин. А след като се подписа с него, никой вече не си спомни за кръстното му име.“

✓ Питай старите хора какво знаят за тревата **пелин**?

ДА ОБОВЩИМ ЗАЕДНО

✓ С какво ще запомниш образите на бай Ганьо и Душко Добродушков?

✓ Какви човешки недостатъци осмиват чрез своите герои Алеко Константинов и Елин Пелин?

✓ Защо определяме поведението на двамата герои едновременно като смешно и тъжно?

✓ Как постъпват писателите Алеко Константинов и Елин Пелин, изграждайки тези ярки и запомнящи се образи?

✓ Към кого от двамата герои можеш да отнесеш всяка от пословиците:

От късно каяне полза няма. Един пие, друг плаща. Хапе се, дете не се стига. Стотинката на две цепи. Хем го сърби, хем го боли. Вари го, печи го – все си е същият. Всяко дърво си има червей, да го яде. Свободен е само онзи, който владее себе си.

✓ Опитай се по подобие на един от двамата автори да опишеш случка, преживяна от тебе, в която героят да предизвиква и смях, и тъга.

* псевдоним (гр.) – измислено, несъщинско име на писател, човек на изкуството изобщо.

АКО МОЖЕХА ДА ГОВОРЯТ

ЙОРДАН ЙОВКОВ
(1880–1937)

Моите разкази са винаги свързани. Ето и тия, които сега печатам – свързва ги животът в чифлика. Касае се за обща съдба на хора и животни. Трагедията ще настъпи по-късно, когато чифликът ще бъде продаден и животните ще бъдат подкарани оттам. Разкъсаха се всички връзки, умря един живот. Сега те тръгват като сборище по незнаен път – немили-недраги. Едни ще бъдат продадени, други заклани, без вест едни за други, изоставени. Същото е с хората от чифлика. Само птичките ще останат. Но и те ще млъкнат в онова запустение, което ще настъпи. Хората поне ще си спомнят и споделят мъката, а животните ще я преживеят, без да могат да продумат.

Ако... знаеха да говорят, те щяха да бъдат като нас. И по-добри дори. Как мислиш ти, те всичко разбира, само език нямат. И то е тежкото: удариш го – млъчи, боли го нещо – млъчи, налегнат го да го колят – млъчи. То тяхната мъка край няма...

ЙОРДАН ЙОВКОВ,
Из разказа „АКО МОЖЕХА ДА ГОВОРЯТ“

✓ С какво чувство говори писателят за света на животните?

Йордан Йовков не искаше да остави само име на разказвач, амбицията през целия му живот беше да напише роман... Току преди смъртта си Йовков издаде „Ако можеха да говорят“ и ето този сборник разкази, мисля аз, е неговият истински роман, романът на чифлика... Те съдържат една галерия от плътно изписани образи на хора и животни, най-богатата в творчеството на Йовков...

АТАНАС ДАЛЧЕВ

ПО-МАЛКАТА СЕСТРА

Васил беше докарал от пазара две млади кобилки. Отвързаха ги от каруцата и ги пуснаха в харманя, празен по това време и обграден с висок дувар. И двете кобилки бяха още неопитомени, току-що хванати с ласо от стадото им, навикнали на свобода, диви. Чичо Митуш и слугите гледаха иззад вратника и не само се любуваха на кобилките – те наистина бяха хубави, – но и с опитно око откриваха ту една, ту друга черта от нрава им. Едната беше червена и се казваше Аяа (родена през май), а другата черна, тя нямаше име. Всяка беше вързана за шията с по едно ново въже, което се влачеше по земята. Нищо друго – ни юлар, ни юзда, ни хамут, не беше слагано на тях. Копитата им не бяха подковани, израснали прекомерно, спитени. Гъстите им опашки досягаха земята.

Аяа беше по-жива, по-буйна. Когато чичо Митуш влезе в харманя, тя се подплаши, извъртя се и удари на бяг, но срещна каменната стена, започна да се лута и да бие

гърдите си о нея. Чичо Митуш дойде още по-близо, тя се промъкна между него и зида и избяга на другия край. След това, както правят конете, когато са уплашени, тя се обърна с очи към опасността, наостри уши, дори пристъпи малко, загледа се и запръхтя силно, като че хъркаше. Над черните ѝ светнали очи падаше кичур черна грива.

Докато Айа бягаше насам-нататък, черната кобилка оставаше по-спокойна, подържана. Но тя винаги отиваше там, дето беше Айа, следваше я, държеше се близо до нея, като че искаше да я успокои и заварди. Васил беше казал, че двете кобилки били сестри и че Айа е по-малката. На другия ден ги впрегнаха в каруцата, за да ги научат да теглят. В такова равно поле, каквото беше полето около чифлика, това не беше мъчна работа. Айа се противеше, скачаше, разтърсваше глава. Понякога тя се мятеше напред и се изправяше на задните си нозе или се отпущаше и искаше да легне. Ударите на камшика и виковете на слугите я подлудяваха. Освен юздите, които държеше чичо Митуш, Айа беше вързана с дълго въже за врата, това въже го държеше един слуга и с него или я възпираше, или я оправяше в пътя, когато искаше да кривне настрана. Със също такова въже беше вързана и черната кобила, но от него не стана нужда. Докато Айа се бяхтеше и мореше, цяла покрита с пот, черната кобила се покоряваше (за да бъде някак по-леко на Айа), отиваше натам, накъдето отиваше Айа, спираше се, когато се спреше Айа. Човек би казал, че тя забравяше собствените си страдания и мислеше само за Айа.

Най-после Айа разбра, че няма да излезе наглава, престана да скача и като устреми замътените си очи в полето – това широко, равно поле, в което с бяг беше се спасявала и от вълци, – тя се впусна да бяга колкото сили имаше. Черната кобилка я последва. А тъкмо това чакаха чичо Митуш и слугите. Ония, които държаха въжетата отстрани, едва успяха да се качат. Каруцата се носеше из полето с трясък, кобилките препускаха с път, без път, ту в една, ту в друга посока. Най-после, потънали в пяна, те се умориха, капнаха и покорно отиваха натъй, накъдето ги насочваха. Тогава чичо Митуш обърна каруцата и се върна в чифлика. Като спряха, той скочи и мина отпред. Айа, изтъняла, мокра от пот, като къпана, цяла трепереше. Черната кобилка, също тъй измокрена, не трепваше, като че се боеше да не би с мръдването си да докара нова беда за Айа. Чичо Митуш застана пред Айа, помилва я по челото, подръпна ѝ ушите и дъхна в ноздрите ѝ. Същото направи и с черната. След туй от каруцата кобилките ги заведоха в обора и ги вързаха на ясла.

Два месеца по-късно Васил се връщаше един ден от града. Айа и черната кобилка вече теглеха каруцата тъй добре, като че бяха се родили научени. Приличаха им – особено на Айа, която препускаше с високо дигната глава – и новите хамути, потопени в катран, за да стоят меки, и герданите от сини мъниста, и червените топки на челата им. Васил караше тоя път лудешката. Кобилките минаваха от тръс в галоп, от галоп пак в бърз тръс. Не бяха изминали още и пет километра от града, а бяха вече потънали в пот.

При чешмата, дето имаше огнена мелница и кръчма, Васил спря. Айа, като че не беше почувствала никаква умора, стоеше с дигната глава и нервно дъвчеше юздата си. Тъй като капците на юздата отстрани на очите ѝ бяха пречили досега да вижда Айа, черната кобилка се извърна с цялата си глава към нея, погледна я, подуши я и леко я бутна по муцуната. И застана покорно пак тъй, както си беше по-рано.

На вратата на кръчмата се показа Велико железаринът. Каскетът му беше килнат назад, тъй че разкъдрената му коса се развяваше над челото; на рамото му, преметната на широк ремък, висеше хармоника.

— О, бай Василе, здрасти! – извика той. – Ще ме закараш ли до село, ще черпя. Ех, че кончета! Аз с такива кончета обичам да пътувам. Ама какво... отде идеш ти? – каза той, като дойде по-близо и учудено гледаше конете. – Кога свари да ги изпоттиш толкоз?

Васил махна отчаяно с ръка:

— И тъй ще мрат, не ги жаля. Докторът каза, че били болни от сап. Искан да ги застреля. Хайде, качвай се!

— Чакай да почерпя.

— Няма нужда.

Велико тъй си и остана – с учудени и широко разкрити очи. Докато се наместваше в каруцата, хармониката му издаде от само себе си няколко звука. Васил му разказваше какво беше му казал ветеринарният лекар.

— И тъй ще мрат, не ги жаля! – каза най-после той и отпусна юздите. Кобилките се понесоха в галоп, преминаха един завой в тръс, след туй пак се замяха в галоп.

Великовото село беше на три четири километра отсам чифлика. Като стигнаха там, Велико слезе и като крепеше с едната си ръка хармониката, с другата извади часовника си, погледна го и каза:

— Вървели сме като трен! Толкоз бързо. Ех, че кончета!

Въпреки всичко Айа стоеше твърдо на нозете си, с дигната глава. Черната се обърна, погледна я, както по-рано, и пак тъй леко я побутна по муцуната.

От тоя ден нататък двете кобилки ги затвориха в отделен обор и вече не ги изкараха. Там ги хранеха, там ги поеа – тъй беше заповядал докторът. Айа мъчно свикна с този затвор: дърпаше се за поводата си, обръщаше се ту на една, ту на друга

страна, очите й, изпълнени със светлина, с огън и извърнати, тъй че се виждаха червени ципи около тях, гледаха все към вратата, все към светлото навън. Черната кобилка беше търпелива, но когато Айа беше неспокойна, неспокойна ставаше и тя. Тя преставаше да яде, свиваше уши назад и не трепваше.

Понякога чичо Митуш заварваше Айа легнала. Цели дни по-дред тя почти не ядеше, ставаше отпусната, ленива, често лягаше. Друг път чичо Митуш заварваше

двете кобилки застанали една срещу друга, като че прегърнати, и една друга се чешеа със зъби – едната от едната страна, другата – от отвъдната. В такива случаи чичо Митуш се поспираше на вратата и

усещаше жалост: той знаеше добре, че конете правят тъй не от нужда, а от нежност и от дружба един към други.

Веднъж, колкото и строго да му беше забранено това, чичо Митуш, като преместваше Айа от едно място на яслата на друго, изтърва я и тя избяга навън. Повикаха колкото слуги се намериха, за да я хванат, и на първо време успяха да я вкарат в харманя – в същия харман, гдето бяха я пуснали с черната най-напред. Напразно: с дигната опашка, леко, Айа се позасили и без мъка, като сърна, прескочи високата каменна ограда. Слугите извиаха от учудване и възхищение, а Айа с развяна грива, с раздиплена във въздуха опашка се понесе като вятър из полето. „Трап-трап-трап!“ – се чуваха мерно донейде ударите на копитата ѝ, след туй заглъхнаха.

Като остана без сили, като се умори да играе и да препуска, Айа се върна сама и се спря пред обора. Ноздрите ѝ играеха, тя изпръхтя силно, като че въздъхна, и се отпусна, опашката ѝ също тъй бавно се прибра. Тя се престори, че не вижда чичо Митуша, и се остави да я хванат.

Мина се тъй доста време. Ветеринарният лекар дойде по обиколка и предложи да направят последен опит: Васил купи едно мършаво магаре от един циганин, а докторът му присади болестта на кобилките.

Ако магарето остане живо – беше казал той, – кобилките са здрави, ако умре – болни са от сап и няма какво вече: ще ги застреляме.

Затвориха магарето в един овчи агъл. А като мина нощта – тя се случи студена, дъждовита – отидоха да видят какво е станало и го намериха умряло. Васил изгуби всяка надежда и все пак не му се вярваше. „Как може да умре такъв як и хубав добитък – мислеше си той. – Как може да умре Айа?“

Чакаха само да одобрят и да утвърдят книгата. И една сутрин, по-рано, отколкото се надяваха, доде ветеринарният фелдшер с един стражар. Васил се махна и се скри нейде из чифлика. Пак на чичо Митуша се падна тежкия жребий. Разтреперан, той влезе в обора, с разтреперани ръце заразвързва повода – мислеше да отвърже най-напред черната, а отвърза Айа. Изведе я навън на дълго въже.

Айа не заигра отведнаж. Спря се, дигна глава и погледна полето. Два-три пъти тя дълбоко пое въздух и силно изпръхтяваше, като че снимаше нещо тежко от себе си. После заскача и заигра като дете, като момиче.

— Ех, ех, Айа! Ех!... – подвикваше чичо Митуш и усещаше как се наливат със сълзи очите му.

Наедно с фелдшера и стражаря (стражарят беше снел карабината си и я носеше в ръце) заминаха към дола, който беше над чифлика. Айа все играеше. След малко те се закриха. Откъм дола, един след друг, се чува два гърмежа.

Не се беше минало и половин час дори, когато Васил видя, че чичо Митуш се връща. Отдалече още той гълчеше нещо високо, махаше с ръце, спуснал беше сърдито веждите си над очите.

— Какво има? – попита Васил.

— Какво ще има... Убиха добитъка на вятъра. Че тя не била болна, здрава била. Фелдшерът я разреза, отвори я тук, на гърлото – нищо няма. Настинала била малко и туйто. Съвсем здрава. Ама аз и тъй си мислех!...

Разбраха, макар и късно, че магарето беше умряло не от присадената му болест, а от студ. То и без това си беше слабо, а нощта се случи студена, валеше лапавица.

Спаси се от смърт черната кобилка. Дълго време след като се изгуби Айа, тя често преставаше да яде и като още държеше стиската сено в устата си, слушваше се, а очите ѝ, черни и светли, като че щяха да изскочат. В една-две години тя много се измени: стана голяма, кокалеста, отпусната и тромава. Всяка година раждаше по едно конче, което приличаше на нея. Но на третата година кончето, което роди, беше вече друго: макар малките кончета да са все червени и с тънките си нозе приличат повече на сърни, чичо Митуш веднага разбра, че кончето прилича на Айа, и се зарадва. Като Айа то беше живо и пъргаво. След него, като подир Айа, вървеше черната кобилка, изпълнена с нежност, с майчина доброта и скръб.

РЕЧНИК

коби́лка (умалит.) – малко женско конче

ла̀со – въже с примка за улавяне на животни

дува̀р (тур.) – каменна стена, ограда, зид

харма̀н – място, където се вършеят снопите, за да се отдели зърното

обòр – сграда за добитък

юла̀р (тур.) – оглавник за животно; юзда

хаму̀т – ремък за впрегатен кон

чифлѝк – имение, стопанство

камшѝк – дървена тънка пръчка, на която е вързан тънък кожен ремък. С нея се подкарват конете

бѝхтя се – бия, удрям, блѝскам; бия се

катра̀н – гъста черна течност за смазване осите на някогашните каруци

трѝс – бърз и ситен конски ход

галòп – конски бяг, препускане

я̀сла – място за храна на животни

сап (шап) – смъртоносна болест по копитните животни

раздѝплена – разтворена, разгъната

изпрѝхтя̀ (за кон) – силно и с шум издухва въздух през ноздрите си

мѝршав – много слаб

як – здрав

повòд – въже, с което се води добитък

аг̀ъл – кошара, оградена с трѝни, плет или зид, за подслоняване на овце

жрѐбий – съдба, участ

фѐлдшер – помощник-лекар

пѝргав – бърз, подвижен

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

✓ *Фрагментите, които дават отговор на въпросите:*

- Как изглежда Айа; как изглежда черната кобилка?
- Какво е поведението на двете кончета, когато ги впрягат в каруцата?

- Каква е Айа, когато заедно с черната кобилка се оказва затворена в отделен обор?
- Какво преживява чичо Митуш, когато отвежда Айа, за да я убият?
- Какво се случва с черната кобилка след смъртта на Айа?
- Как разбираш изразите: „удари на бяг“; „няма да излезе наглава“; „Васил караше... лудешката“; „...на чичо Митуш падна тежкия жребий“.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ Развълнува ли те този разказ? Кой момент според тебе е най-трогателен?

✓ Как мислиш, защо авторът е предпочел да озаглави разказа „По-малката сестра“, а не „Айа“ или „Двете кобилки“?

✓ Как писателят внушава красотата на Айа?

- Защо описанието на Айа е направено през погледа на чичо Митуш и слугите?
- Защо Айа е представена предимно в движение? Открий глаголите, чрез които е разкрито поведението ѝ.
- Каква е Айа? В какво се заключава красотата ѝ?

(Разсъждавай върху текста: „Айа препускаше с високо вдигната глава, дърпаше се, обръщаше се, очите ѝ, изпълнени със светлина, с огън гледаха все към вратата, все към светлото навън“.

Използвай думите: **дива, буйна, непокорна, волна, жива, пъргава, грациозна.**)

✓ В кой момент красотата на Айа е най-привлекателна за тебе? Прочети откъса изразително пред класа. Слушай изпълненията на своите съученици и определи най-доброто.

✓ Какво е характерно за нрава на черната кобилка? Каква я виждат хората в чифлика?

- С какво черната кобилка е по-различна от Айа?
- Какво е отношението ѝ към по-малката сестра; по какъв начин го изразява?

(Разсъждавай върху текста: „Човек би казал, че тя забравяше собствените си страдания и мислеше само за Айа“; „...черната кобилка се извърна с цялата си глава към нея, погледна я, подуши я и леко я бутна по муцуната“; „той знаеше добре, че конете правят тъй не от нужда, а от нежност и от дружба един към други“.)

- Открий думи, с които разказвачът придава на черната кобилка човешка мисъл. С какво поведението ѝ напомня човешкото?

(Използвай думите: **спокойна, търпелива, всеотдайна, нежна, грижовна.**)

✓ Кое е присъщо на отношенията между човека и животните; кой най-много страда от нелепата смърт на Айа?

✓ Какво настроение събужда у тебе моментът, в който разказвачът съобщава, че на третата година черната кобилка ражда конче, което прилича на Айа? Каква идея се внушава чрез този момент?

✓ Какви художествени похвати е използвал авторът, за да изобрази двете кобилки? Открий епитети и сравнения в текста. Какво се постига чрез тях?

✓ Приемаш ли следното твърдение: **„Човекът изразява болката си чрез въпроса „Как може да умре Айа?“, а животното носи болката мълчаливо в себе си.“** Обоснови писмено отговора си, като се позовеш на разказа.

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

✓ От какви чувства са обединени човекът и животното в епизода, когато Айа трябва да умре?

✓ Кой е способен да възприеме и оцени красотата в природата? Какъв отговор дава на този въпрос разказът „По-малката сестра“?

✓ Чувства ли се авторското отношение към двете кобилки? На чия страна е предпочитанието му? Как това се долавя в творбата?

✓ Прочети думите на чичо Митуш от разказа „Ако можеха да говорят“, които изразяват мислите му за света на животните (стр 228). Може ли да се каже, че тези мисли на героя са и Йовкови в разказа „По-малката сестра“?

✓ Припомни си разказа на Елин Пелин „На браздата“, с който ти се запозна в 5. клас. Кое е общото и различното в представянето на отношенията между човека и животните у Йовков и у Елин Пелин?

ИНТЕРЕСНО Е ДА ЗНАЕШ, ЧЕ...

Името Айа означава свята (свещена). Опитай се писмено да разсъждаваш върху въпроса: „Кои светци за човека неща утвърждава Йовков чрез образа на Айа“?

„Ако можеха да говорят“ е название, което Йовков е дал на един от сборниците си с разкази. За тях литературната критичка Искра Панова пише следното:

Животните са очовечени и хората имат чистотата и дълбоката естественост на животните.

✓ Отнасят ли се тези мисли за разказа „По-малката сестра“? Аргументирай се, като се позовеш на моменти от него.

ЗА ТЕЗИ, КОИТО ЧУВСТВАТ МУЗИКАТА НА СЛОВОТО

Йовков споделя: „Аз дори когато пиша работите си, смятам, че те стават толкова по-съвършени, колкото повече ги приближавам до музиката, колкото в композиция, в образи, в общ ефект постигам едно единство, една хармония, която сякаш ми звучи съвсем определено.“

✓ Как мислиш, отговаря ли „По-малката сестра“ на Йовковото виждане за съвършен разказ?

ЗА ЕЗИКА НА ЙОВКОВИТЕ РАЗКАЗИ

Йовковата реч е пъстра и красива като българска шевица. Национална и родна е, както са национални и близки нам всичките герои на писателя.

Чистият и звучен български език, на който говорят Йовковите герои, свидетелствува също така за душевната сила на българина. Той, който е опазил езика си, ще съумее да опази и народността си.

ЛЮБЕН ГЕОРГИЕВ,
ЛИТЕРАТУРЕН ИСТОРИК

ЕМИЛИЯН СТАНЕВ (1907–1979)

Емилиян Станев познаваше като малцина света на природата. Нему бяха открити тайните ѝ, той разбираше езика ѝ, гласовете на птиците, сам умееше да свири като тях. Едва ли има животно из нашите поля, гори и планини, на което той да не знаеше инстинктите и навиците. Едно безкрайно и неутолимо любопитство го влечеше към животинското и особено птичето царство, птичите багри и птичите песни му носеха най-чиста радост до последните дни.

И винаги ще е рядко удоволствие за сегашните и бъдещите читатели да се озоват в света на Емилиян Станевата природа, за да видят как лете, в бистрата светлина на утрините, крилата на авлигите греят като огън, как в нивите денем „цигански“ се смеят маковете, как вечер черните и лъскави води на някоя нашенска рекичка стоят като омагьосани, да почувстват как мракът на топлите нощи сякаш се люлее от звъна на щурците, а в ранни зори да зърнат Зорницата как трепти „като брилянтна облица“.

СТОЯН КАРОЛЕВ

„Ако моите анималистични разкази* за възрастни и за деца струват, то се дължи на моята обич към птици и животни“.

ЕМИЛИЯН СТАНЕВ

▼ „Струват“ ли анималистичните разкази на Емилиян Станев според споделеното за него от Стоян Каролев? Прочети разказа „Майчини тревоги“ и ще се убедим в способността на Емилиян Станев да чувства природата.

МАЙЧНИ ТРЕВОГИ

Дунка, която за пръв път стана майка тая пролет, лежеше в гъстите, сочнозелени листа на дивия чесън. Там беше прохладно и мухите не я безпокояха.

Тя беше малка кошута с влажна, лъскавочерна муцуна, с големи кадифенотъмни очи, които гледаха тревожно.

На двадесетина стъпки оттук в гъстака, където ланшната шума още стоеше по клоните, бе скрита първата ѝ рожба, малко еленче, нашарено с жълтеникави петна и точки. То бе заровено в сухите листа, гдето мъчно може да се различи.

В гората беше тихо. Майските часове изпълваха планината с топлина и с мир. Пъпките на бука се разлестяха и всеки ден резедавите петна, които се виждаха по дърветата като разкъсан и полепнал из клоните воал, ставаха все по-големи и златистозелени. Долу, в низините, младите гори шумяха с коприненонежните си листа, сякаш приветстваха топлото слънце.

Дунка се вслушваше във всеки шум. Ето наблизко прошумя нещо. Кошутата се изправи. Край гъстака се появи бекас. Голямото му око, черно като нощта, видя Дунка. Птицата се стаи и стана невидима. Кошутата се успокои и легна. Така мина час, два...

* анималистични разкази – разкази за животни.

Идваха вечерните часове, а преди да отиде да пасе, трябваше да накърми рожбата си. Тя стана, огледа се и тръгна към гъстака. Не бе изминала и половината от разстоянието, което я отделяше от еленчето, нейните уши, движещи се на всички страни, доловиха друг шум – този път по-обезпокояващ от първия. Откъм селото слизаше човек.

Тия стъпки ѝ бяха познати. Друг път, щом ги чуеше, тя се оттегляше тихичко в гората и чакаше те да отминат. Ала сега трябваше да привлече вниманието на човека върху себе си и да го отклони от гъстака, ако той отиваше там. Дунка наостри уши и тръгна по посока на шума.

Между дърветата се показва зелената униформа на горския надзирател Лазар, светна на слънцето цевта на пушката му. Кошутата се изплаши, но не се върна, а побягна нагоре, тъй че той я видя и се спря.

Хо-хо! – каза гласно той. – Тук ли си, любезна? Знам, знам, че го криеш наблизко.

Поклати глава и продължи пътя си. Кошутата беше се спряла над пътя и оттам го следеше.

Горският оглеждаше трупите из гората. Търсеше гъби. В ръцете му блестеше острието на ножче.

Той се отдели от пътя си и тръгна право към гъстака. Тялото на кошутата потрепера. Очите ѝ се изпълниха с влага... Страхът от човека се бореше в нея с инстинкта ѝ на майка, готова да се пожертва, за да спаси детето си. Тя се мъчеше да преодолее ужаса, който я обхвана. А след това тръгна подир горския.

Ето че той влезе в гъстака. През сухите листа прозираше зелената му униформа. Наведе се и започна да реже с ножчето гъбите, израсли по трупа, като свиркаше от задоволство някаква песничка. След това постави гъбите в една торба, която се изпълни. Доволен, седна върху гнилото дърво и запуши. Все още не виждаше еленчето. На три стъпки от него малкото същество сякаш дремеше неподвижно, като детска играчка, чийто цвят се сливаше с цвета на буквите листа.

Дунка гледаше. Хълбоците ѝ се свиваха и разпущаха като мехове. Тя дишаше тежко.

Изведнъж Лазар учудено подвижна, скочи от трапа и се наведе към земята. Отговори му писък, приличен на цвъртене на мишка.

Майката направи няколко скока и мъчително изблея. Лазаровите ръце бяха хванали малкото.

Ужасена от писъка на рожбата си, тя тичаше нагоре-надолу из гората и блееше. В изплашените ѝ очи гореше мъка и страх.

Горският вече държеше еленчето в ръцете си, както се държи току-що обагнено агне, и гальовно му говореше нещо. Без да го изпуска нито за миг, той окачи торбата с гъбите на рамото си и тръгна назад.

Кошутата го последва. Вървеше след него, спираше се, гледаше с широко разтворени очи, душеше стъпките му като куче и все пак не смееше да се покаже, понеже там се намираще хижата на горските. Остана сама и дълго време гледа с насочени напред уши, с влажни, разширени очи, с тежко дишащи хълбоци. Няколко пъти от гърлото ѝ се изтръгнаха тихи, пълни с болка звуци. Стоя така дълго време като законвана, после се обърна и тръгна към гъстака. И колкото повече приближаваше към него, толкова по-бързи ставаха скоковете ѝ, сякаш беше обзета от безумната надежда, че ще намери там еленчето си.

Но мястото бе празно...

Кошутата побля няколко пъти и отново тръгна по Лазаровите стъпки.

Дивите гълъби се обаждаха все по-често. Гласът на кукувицата кълтеше в усойте, като глас на момиче, което вика някого... Синкави сенки лягаха по насрещните ридове.

Кошутата отиде до завоя и там остана притихнала, неподвижна, с насочени напред уши. Не се решаваше да продължи нататък. После се обърна насам-натам и пак се върна в гъстака. Мъка гореше в очите ѝ. Горната ѝ устна, влажна и мъхната, се повдигаше, душейки жадно въздуха. Изведнъж тя клекна и започна да се вслушва.

Горският се връщаше. Сега тя не се реши да го посрещне. Еленчето го нямаше. Защо трябваше да се показва пред очите му? Дунка избяга навътре из гората.

Лазар приближаваше гъстака. Вървеше бавно, с тихи стъпки, сякаш дебнеше. По едно време спря и майката чу цвъртенето на рожбата си.

Тя настръхна... Цялото ѝ същество се насочи към посоката, отдето идваха тия цвъртящи звуци. Тя му се обади и тогочас тръгна към горския.

Лазар стискаше ухота на малкото и по този начин го принуждаваше да цвърчи. Той направи това няколко пъти и всеки път на цвърченето отговаряше късото блеене на Дунка, която приближаваше. Тогава горският остави еленчето и се отдалечи.

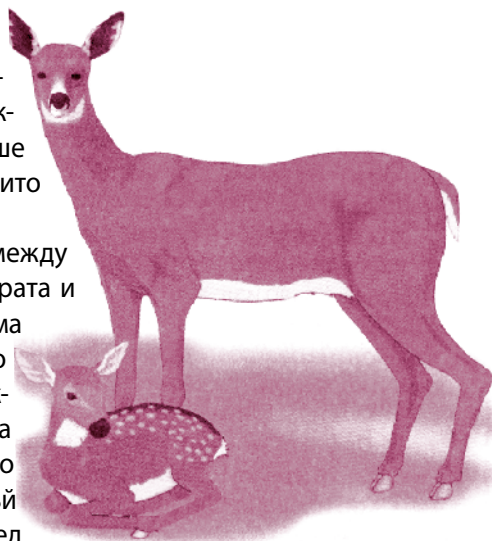
Малкото същество веднага се зарови в сухите листа. То разпери и четирите си крака и стана невидимо. Майка му продължаваше да го вика, но то не цвъртеше.

Стъпките на Лазар заглъхнаха по пътя. Тишината отново изпълни гората. Тогава Дунка тръгна към гъстака, като душеше земята.

И ето че видя рожбата си на същото място, заровена в опадалите листа. Проточи дългата си шия, наведе се и започна да ближе еленчето бързо и страстно с грапавия си език, сякаш искаше да изтрие от тялото му всичко, което беше останало от допира на човешките ръце. И цялото ѝ същество се гърчеше от радост.

Малкото се изправи на задните си крака и тогава тя видя, че на ухото му блести голямо металическо копче. Изплашена от блясъка на метала, тя го разглеждаше с истински ужас. Ала копчето стоеше мирно на ухото и не заплашваше с нищо нито нея, нито рожбата ѝ...

Беше вече тъмно. Месецът светеше между голите клони. Вечерникът тичаше из гората и планината шумеше, сякаш течеше голяма река. Малкото се притискаше о топлото тяло на майка си и големите му очи изглеждаха влажнолъскави под слабата светлина на месеца. След малко то заспа като сито дете. Майка му остана будна да бди. Тъй щяха да прекарат късата майска нощ. А след три-четири дни, когато неговите слабички крака заякнеха, то щеше да следва майка си навред.

РЕЧНИК

кошута – самката (женската) на елен

бекас – блатна птица с дълга остра човка

резедав, и – светлозелен цвят

стай се – притихна, скри се

трап – изкоп, яма, ров

цвъртене – писклив звук

изблєя – глас на овца

кънтя – разнасям се, нося се, ехтя, звуча (за глас, звук)

проточа – правя нещо да се издължи, държа нещо изпънато нагоре или напред

гърча се – свивам се, огъвам се

вечерник – вятър, който духа привечер

трүпи – дебелината част на отсечените дървета

ләншна – миналогодишна

воал – тънка мрежеста тъкан; було

гъстак – гъста млада гора или храсти

гр̀апав – по чиято повърхнина има трапчинки или издатини

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

✓ *Описанието на кошутата и на нейното поведение като майка.*

✓ *Описанието на поведението ѝ, когато усеща присъствието на човека.*

✓ *Описанието на състоянието на Дунка, когато Лазар отнася еленчето.*

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ *Усети ли тревогата на Дунка? В кой момент тя е най-силна?*

✓ *Как изглеждат кошутата и нейното малко еленче? Какво изразяват очите ѝ?*

✓ *Каква е природата?*

(Опитай се словесно да нарисуваш кошутата в гората; как е разкрито единството в света на природата.)

✓ *Каква промяна настъпва в състоянието на Дунка, когато усеща приближаването на човека; какво е поведението ѝ, когато Лазар открива малкото еленче?*

- **Разсъждавай върху текста:** „Страхът от човека се бореше в нея с инстинкта ѝ на майка, готова да се пожертва, за да спаси детето си. Тя се мъчеше да преодолее ужаса, който я обхвана.”
- Проследи как е разкрит страхът на кошутата от човека.
- Обърни внимание на това, че разказвачът няколко пъти се „вглежда” в очите на Дунка. Какво излъчват те? Кое е човешкото в поведението на животното?

✓ *Сравни състоянието на кошутата и природата в края на разказа с това в началото на разказа (преди появата на човека). Можем ли да кажем, че природният свят в края на разказа отново е **омиротворен** и **хармонизиран**? Аргументирай се, като предварително вникнеш в значението на подчертаните думи.*

✓ *Прочети моменти, разкриващи състоянието на кошутата: „Хълбоците ѝ се свиваха и разпущаха като мехове”; „Стоя така дълго време като закована...”.*

- Кое изразно средство е използвано тук; с каква художествена цел?

✓ *Емилиян Станев изповядва: „Да се пише за нещо, то трябва да се обича и дълбоко да се разбира.“ Потвърждава ли разказът мисълта на писателя; какво е отношението на разказвача към кошутата?*

✓ *Как мислиш, като врагове ли са представени човекът и животното в разказа?*

✓ *Сравни героите животни от двата разказа – „По-малката сестра“ и „Майчини тревоги“. Кое е общото между тях и каква е връзката им с човека?*

НЕОБХОДИМА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ

ПЕЙЗАЖ в литературното произведение е художественото описание на природна картина.

Пейзажът е елемент от природната обстановка, в която се развива действието в художественото произведение. Често пейзажът е в хармония с настроението на героите и в духа на развитието на случката и показва отношението на автора към събитието и героите. Често срещани изразни средства в пейзажа са епитетите и сравненията.

✓ *Открий пейзажите в разказа „Майчини тревоги“.*

ТВОРБАТА КАЗВА И ОЩЕ НЕЩО

✓ *Обърни внимание на това, че повествователят сменя ритъма в разказа.*

Проследи:

а) спокойния разказ за природата и за майчиното чувство на кошутата;

б) ускорения ритъм на разказа при появилата се заплаха от човека;

в) начина, по който е разкрита радостта на кошутата след връщането на еленчето.

- Какви видове изречения по състав редува разказвачът?
- В кои откъси преобладават епитетите, а в кои – глаголите. Какво се постига с употребата им?

✓ *Каква идея извежда на преден план авторът, озаглавявайки своя разказ „Майчини тревоги“?*

✓ *В един от разказите си писателят споделя, че животното „ни е потребно да се въздигнем чрез него“, за да запазим в душите си „просветление и обич“. Как разбираш тези думи?*

- Разсъждавай писмено по един от въпросите по избор:
 1. Защо на човека му е нужно да се вглежда в света на животните?
 2. Какво искам да кажа на животните (или птиците), ако разбирам езика им?
 3. Какво ми казват очите на моя домашен любимец (котка, куче...)?

ЗА ТАЙНИЯ СВЯТ ОКОЛО НАС

Няма да бъде точно, ако се каже, че Емилиян Станев показва живота на животните и природата, като ги рисува или изобразява. Той не показва, не рисува, не изобразява. Той снима. Той снима като с камера един таен и безкраен свят, пред който ние губим думи... И като че изпитваме желание да се почувстваме част от този свят.

Част от великото единство на природата, в която думите са излишни.

СИМЕОН ЯНЕВ,
ПИСАТЕЛ, ЛИТЕРАТУРЕН ИСТОРИК И КРИТИК

МИХАИЛ САДОВЯНУ (1880–1962)

Михаил Садовяну е румънски писател. Роден е в село Пашкан. Още като ученик започва да печата литературни произведения. Взима участие в създаването на Обществото на румънските писатели. Той е негов пръв председател (1909/1911 г.) Известно време ръководи Националния театър в град Яш. Пише произведения на историческа тема: „Животът на Щефан чел Маре“, „Братя Ждер“ и др.

Творчеството на Садовяну е невероятно обширно, галерията от образи е безкрайна.

по МИХАЙ ЧИМПОЙ

В МЕСТЕКЪНЕЙ

Доста се бях пързаял на шейна и можех да кажа, че се бях наситил вече на зимата. Снеговете бяха започнали да се топят и да намаляват. Пролетта приближаваше. Поради потеклите води и мочурите стоях повече въщи. Един ден чувам, че някой чука на вратата.

Обръщам се и казвам: Влез!

Но отвън отново се почука.

Баба Маргаринта се обръща към момичето:

— Пусни я, Иринуца!

Момиченцето отваря и с учудване виждам, че една гъска с бели и сиви пера прекрива бавно прага. Спира се за малко, оглежда се, изкваква бавно га-га-га-га, после се запътва към ъгъла на стаята и влиза под кревата.

Попитях с ококорени очи:

— Какво търси тая гъска въщи, Иринуца?

— Дойде да снесе яйце.

— Как така? Гъската влиза въщи? Не се ли бои?

— Както виждаш, не се бои. Има още една. Тя ще дойде утре. Като си снесат яйцата, ще почнат да мътят.

— Така ли? А отдавна ли идват?

— Отдавна, откакто се пързаяш с шейната...

Хм! Пък аз не знаех нищо. Приближих се тихо до кревата; повдигнах покривката. Гъската изсъска, проточи шия и ме загледа с кръглите си очички.

— Казва ти да я оставиш на мира – обясни Иринуца. След няколко дни и тази, и другата ще станат вече квачки. Оскубаха си перата и ги наредиха с човките си в полозите...

Макар че не ми беше съвсем ясно каква беше работата и какво щеше да става, тая случка ми достави такава голяма радост, че всеки ден дебнех и чаках гъските да дойдат до вратата, да почукат с човката си и да искат да влязат. Веднага скачах и им отварях. Един следобед и двете се настаниха в полозите, понаместиха яйцата и пуха, легнаха кротко и притвориха очи, сякаш се вслушаха в пращенето на огъня в огнището.

— Върви сега да видим гъсока! – каза ми Иринуца.

И наистина във вратата гъсокът стоеше сам и чакаше. Опита се да се промъкне между нас, но момичето му се закани с пръчката и той се отдръпна настрана. После вдигна глава и изкряка три пъти дълго и остро. От къщи по-тихо му отговориха и гъските. Още едно повикване, още един отговор и като разбра каква е работата, макар и с недоволствие, гъсокът реши да си отиде и тръгна, клатейки се, към дъното на двора. Мина край плявата, без да клъвне, мина с още по-голямо безразличие край водата и се спря до един дънер под оголения храст.

Сгуши се на земята и изглеждаше замислен и тъжен. Иринуца ми го посочи с пръст.

— Сега е сърдит, защото е останал сам. Но знае, че сега гъските мътят и ще излюпят патенца.

Понякога квачките излизаха изпод кревата и баба ме молеше да им отворя вратата, за да отидат на разходка да се поразходят...

Щом излезеха, надаваха сигнал. Гъсокът им отговаряше. С проточена шия той се затичваше от дъното на двора и размахваше крила от радост. Вървеше между двете гъски, обикаляше къщата и с голяма вяра им говореше и ги съветваше.

Така вървяха известно време, отбиваха се при яденето и водата; после гъските се спираха на прага, сбогуваха се с него и почукваха на вратата. След като влезеха, гъсокът почакваше малко, извикваше, получаваше отговор и си тръгваше натъжен към ъгъла на двора, към сухия храст.

И когато един топъл пролетен ден гъските излязоха на пруста с двадесет малки патенца, бях свидетел на неизказаната радост на гъсока. Нададе дълъг смутен крясък, пълен с учудване и недоумение, и като пляскаше крила, с протегнатата шия и отворена човка се втурна към кокошките и пуяка, към мене и към Иринуца, след това се върна и почна да движи като за милувка проточената си шия над пухкавите жълти патенца. Сякаш тихо ги питаше: „Какво правите, бе момченца?“ Гъските съскаха и говореха; отговаряха с тънките си гласчета и патенцата – и тъй, бавно тръгнаха по светлото слънце към сочната поляна, зелена като жабуняк.

РЕЧНИК

мочур – блатисто място

ококорени очи – широко отворени очи

квачка – клочка; кокошка, която мъти или води измътени вече пилета

пруст – открита част на къщата пред другите стаи

смутен – силно развълнуван, разтревожен

жабуняк – зелени водорасли на дълги влакна из бавни и застояли води

ОТКРИЙ В ТЕКСТА И ПРОЧЕТИ ОТНОВО

✓ Откъса, в който се разкрива поведението на гъсока, останал сам на двора.

✓ Откъса, в който се разказва за гъшето семейство след излюпване на патенцата.

ДА РАЗСЪЖДАВАМЕ ЗАЕДНО

✓ Кои са героите на разказа; кой разказва случката?

✓ От какво е пробудено любопитството на момчето; как това е разкрито в диалога му с Ириница?

✓ Какъв се разкрива светът на домашните птици през погледа на момчето:

- Какво преживява гъсокът, останал сам на двора?
- Как се променя настроението му, когато квачките излизат да се поразходят?
- Какво настроение царява в гъшето семейство след излюпването на малките патенца?
- С какво светът на птиците напомня човешкия?

(Открий думи и изрази, с които гъсокът е **одухотворен – придадени са му човешки черти**. Използвай в разсъжденията си думите: **самотен, тъжен, замислен; радостен, горд, щастлив, грижовен**.)

✓ Как мислиш, какво става в душата на момчето, което с интерес наблюдава живота на птиците?

✓ Какъв човек според тебе е авторът на разказа „В Местекъней“?

ДА ОБОБЩИМ ЗАЕДНО

- ✓ Кой от трите разказа най-силно въздейства върху чувствата ти? С кои епизоди?
- ✓ С каква цел писателите се обръщат към света на животните и птиците?
- ✓ Какво „говорят“ на човека безсловесните? Какви светове се разкриват пред него, когато наблюдава поведението им?
- ✓ Каква душевност трябва да притежава човек, за да разбира езика на животните?
- ✓ Различно ли е отношението на човека към домашното животно и към дивото животно според разказите на Йовков, Садовяну, Станев?
- ✓ Защо наричат природата „велика учителка на човека“?
- ✓ Разкажи на съучениците си прочетен от тебе анималистичен разказ, който те е развълнувал силно.
- ✓ Опитай се да съчиниш разказ с герои животни или птици. Използвай свои наблюдения върху този неповторим природен свят. Обсъдете в клас разказите. Открийте идеята на всеки от тях.
- Може би следната мисъл на руския писател И. С. Тургенев ще ти помогне в избора на идеята, която искаш да изразиш със своя разказ:
„Природата не може да не занимава човека, той е свързан с нея с хиляди неразкъсваеми връзки: той е неин син.“

Детство, Михаил Греку

ТЪЛКОВЕН РЕЧНИК

А

алпинист м. и **алпинистка** ж. Спортист, който се занимава с алпинизъм; планинар.

антракт м. Време между две действия на сценично представление; пауза.

Б

бал¹ м. Тържествена танцувална вечеринка, забава.

бал² м. **1.** Цифрова оценка на успех в училище, постижение в спорта и др. **2.** Единица за оценка по определена скала на силата, интензивността на някакво явление.

балонче ср. Детска играчка във вид на малък балон от еластична материя; балон.

благоволение ср. Проява на добра воля; доброжелателство, благосклонност, любов.

благовоение ср. книж. Дълбока почит.

бор¹ м. Планинско иглолистно дърво с дълги листа.

бор² м. Химически елемент.

боричкам се нвс. нпрх. **1.** Боря се на шега, без голямо напрежение. **2. неодобр.** Боря се, полагам усилия за надмощие, за простигане на някаква користна цел.

брàня нсв. прх. **1.** Защиатавам. **2.** Предпазвам. **3.** Възпирам. **4.** Забранявам. **5.** Застъпвам се за някого; закрилям.

брòдница ж. **1.** Жена, която броди нощем и прави магии. **2.** Според народното поверие – дух на мъртвец, който броди нощем без покой.

бръмчà нсв. прх. Издавам еднообразен трептящ звук, шум (за брѳмбар, муха, пчела, самолет, мотор).

бряст м. Вид клонесто дърво с черна грапава кора.

В

вградя св. прх. Зазиждам, взиждам в сграда, градеж.

вир м. **1.** Дълбоко място в река, където водата тече бавно. **2.** Яма, изпълнена с вода. **3.** В съчетание **вир вода** – съвсем мокър, облян с вода.

вйря нсв. прх. Държа нещо издигнато, изправено нагоре.

висинà ж. **1.** Пространство, което е високо над земната повърхност. **2.** Голяма височина.

висòк прил. **1.** Който има голям размер отдолу нагоре по отвесна линия. **2.** Отдалечен от земната повърхност. **3. перен.** Твърде силен, много голям. **4.** Който превъзхожда другите; отличен. **5.** Възвишен. **6.** За звук, глас – тънък, писклив.

врачка ж. **1.** Лице, което врачува. **2.** Народен лекар, лечител (с билки).

врачувам нсв. прх. **1.** Предсказвам (някому) бъдещето или разкривам миналото по линиите на дланта. **2.** Лекувам с билки и баене.

Г

гàзя нсв. **1.** нпрх. и прх. Ходя из вода, трева и др., където краката затъват. **2.** прх. Преминавам реката, като минавам направо през водата, а не по мост. **3.** прх. Тъпча, мачкам. **4.** прх. *прен. разг.* Гълча, мъмря, държа се грубо с някого.

галàктика ж. **1.** Гигантска звездна система, към която принадлежи и нашето слънце. **2.** Всяка друга система от звезди.

гàма ж. **1.** Последователен ред от тонове. **2.** Последователност, поредица, съвкупност от разновидности на еднородни предмети, качества, явления.

градèж м. **1.** Градене, строене. **2.** Сграда, постройка в работа, през време на изграждане. **3.** Ограда.

грòхнал *прил.* Който е напълно отпаднал, изнемощял телесно от преумора, старост.

гүзен *прил.* Който е неспокоен поради съзнавана вина.

Д

далекоглèд *прил.* **1.** Който не вижда ясно отблизо. **2.** *рядко.* Който вижда надалече.

дàскал *м. остар.* Учител.

дèбна *нсв. прх.* **1.** Тайно, скрито следя някого, внимателно наблюдавам действията на някого, обикн. с лоши намерения. **2.** Чакам, изчаквам удобен, подходящ момент за извършване на нещо.

джамия *ж.* Мохамедански молитвен дом.

дйря *нсв. прх.* Стремя се, мъча се да намеря, да открия някого или нещо; търся.

дйря *ж.* **1.** Следа, стъпка. **2.** Белег, знак от нещо.

дълъг *прил.* **1.** Който има сравнително голяма дължина. **2.** За човек – висок на ръст. **3.** Който има определена дължина. **4.** Който трае, продължава много време.

Е

езйчески *прил.* Който се отнася до езичество.

езйчество *ср.* Религия, вяра в много богове, обикн. с отдаване почит на идоли; многобожие, идолопоклонство.

èтер *м.* **1.** В гръцката митология – най-горният, чист и прозрачен слой на въздуха. **2.** Обкръжаващото ни въздушно пространство.

Ж

жèжък *прил. разг.* Горещ, жарък.

З

забавлèние *ср.* Приятно прекарване на времето; забава.

забўчвам *нсв. прх.* Забождам, забивам.

зàлък *м.* **1.** Късче хляб, колкото човек взема в уста наведнъж; хапка, къшей.

2. *прен.* Храна, прехрана.

занайт *м.* **1.** Производствена стопанска дейност, при която преобладава ръчният труд и която се усвоява чрез дълго и системно обучение, *напр.* дърводелство, общарство и др. **2.** *разг.* Поминък, професия, работа.

застѣпя *св. прх.* **1.** Стъпвам с крак върху (края на) нещо; настъпвам. **2.** *перен.* Отделям внимание на нещо, осъществявам определена дейност. **3.** *прен.* Изразявам или защищавам нещо (интереси, идеи и под.).

здравец *м.* Планинско и градинско растение с широки ароматни листа, които остават зелени и през зимата.

зйдам *нсв. прх.* Градя, строя нещо от камъни или тухли.

злочèст *прил.* Който е сполетян от зло, който има зла участ или е изпълнен със злини, беди, несполуки; злочестен, нещастен.

змиевйден *прил.* Приличен, подобен на змия.

зòдия *ж.* **1.** Зодиакално съзвездие. **2.** Всеки от зодиакалните знаци от гледна точка на приписваното им значение за събития от земния живот и за предсказване на човешката съдба.

зор *м.* **1.** Принуда, насилие. **2.** Усилие, труд, мъка. **3.** Нужда, потреба. **4.** Горещо желание; настояване.

И

изблйкна *св. нпрх.* **1.** Извирам буйно, изведнъж или на тласъци. **2.** *прен.* За чувство – проявявам се, изявявам се неочаквано и силно.

иззйдам *св. прх.* Зидам докрай, построявам със зидане.

изк̀усен *прил.* **1.** Който отлично знае работата си, притежава изключително умение и сръчност; умел, опитен. **2.** Направен с голяме умение, майсторство.

изк̀уствен *прил.* **1.** Който е създаден, направен от човека. **2.** Пресилен, преситорен, неестествен.

изн̀удвам *нсв.* Чрез заплаха за разгласяване на опозоряващи някого обстоятелства, сведения, факти принуждавам го да постъпи по определен начин, да направи нещо.

из̀повед *ж.* **1.** *църк.* Съобщаване, признание, покаяние на извършени грехове пред свещеник, духовно лице. **2.** Пълно и откровено разкриване на мисли, чувства, разбираня.

изр̀ъшна *св. прх. разг.* Обикалям, обхождам.

изтр̀гвам *нсв. прх.* **1.** Със сила изтеглям, изваждам, изскубвам. **2.** *прен.* С усилие или принуда получавам нещо. **3.** *прен.* Отървавам, спасявам.

изт̀кна *св. прх.* Изкарвам нещо на видно, на предно място.

им̀от *м.* **1.** Имущество. **2.** Земя, къща, стока, пари.

индѝанец *м.* Човек от коренното червенокожо население на Америка.

индѝец *м.* Лице от населението на Индия, гражданин на Индия.

К

камбанар̀ия *ж.* Черковна кула с камбани; звънарница.

ка̀пвам *нсв.* **1.** *нпрх.* Капя, падам на капки веднъж или поединично. **2.** *прх.* Капя, изливам нещо на капки, с прекъсване, от време на време. **3.** Изтощавам се, изморявам се, отпадам физически.

карант̀ина *ж.* **1.** Временно принудително изолиране на хора, животни, стоки и др., които са или е възможно да бъдат

носители на заразни болести. **2.** Санитарен пункт за преглед на хора, животни, стоки и др.

кач̀улка *ж.* Мека островърха шапка, която *обикн.* е прикрепена като част от върхна дреха.

керв̀ан *м.* Обоз, върволица от натоварени животни или коли.

констит̀уция *ж.* Основен закон, определящ общественото и държавното устройство, правата и задълженията на гражданите.

копн̀ение *ср.* (**копн̀еж** *м.*) Силно желание, жажда, стремеж към нещо.

копр̀ина *ж.* **1.** Лъскави нишки. **2.** Тъкан, плат от такива нишки.

кор̀ито *ср.* **1.** Голям плитък съд, направен от дърво, камък и др., който служи за пране или за хранене на добитък. **2.** Дъно, издълбано място, където тече река, поток; легло.

крем¹ *м.* **1.** Цвете бял крин; лилия. **2.** Цвете перуника.

крем² *м.* **1.** Мек като каша сладкиш. **2.** Мазно вещество за мазане на кожата. **3.** Мека фина боя за обуца.

крит̀ерий *м. книж.* Мерило за оценка, признак, въз основа на който нещо се оценява, определя, класифицира.

кр̀ъстник *м.* **1.** Който е държал някого при кръщаването му. **2.** Който е кумувал някому; кум.

ку̀мство *ср.* **1.** Кумуване. **2.** Роднинство по кумуване.

куц̀ *прил.* Който куца.

ку̀цам *нсв. нпрх.* **1.** Ходя неправо, кривя поради скъсяване или болест на крак. **2.** *прен.* Имам недостатъци, непълноценен съм в известно отношение.

Л

лек̀увам *нсв. прх.* **1.** Давам на болен лекарство или по друг начин правя да

оздравее; леча. **2.** *прен.* Отстранявам някой недостатък.

лѐтва ж. Дълга и тясна дъска.

летòвник м. Човек, който летува; курортист.

лѐща¹ ж. **1.** Бобово растение с плоски кръгли зърна. **2.** Плодът на това растение.

лѐща² ж. Прозрачно тяло от стъкло, пластмаса и др. с изпъкнали или вдлъбнати повърхности, през което лъчите се пречупват така, че се събират или разсейват.

ливàда ж. **1.** Земна площ, обрасла с трева, която обикновено се коси за сено. **2.** *прен.* *разг.* Глупав, неопитен, зелен човек.

ликòвам *нсв. нпрх.* Тържествувам, проявявам радост или възторг с викове, шумни веселби.

М

магìчески *прил.* Който се отнася до магия; вълшебен, чародеен.

магìя ж. **1.** Действия, заклинания и обреди, които според религиозно-мистичните представи имат силата да предизвикват свръхестествено въздействие върху хора, животни и природни явления; вълшебство, чародейство. **2.** Фокус, фокусничество. **3.** *прен.* Обаяние, красота, пленителност. **4.** *прен.* Непонятно явление, чудо.

мàнтия ж. Широко наметало, което се облича върху други дрехи.

мàса¹ ж. Покъщнина, мебел, която се състои от плоска, равна повърхност върху крака.

мàса² ж. **1.** Вещество, материя без определена форма, във вид на гъста или полутечна смес. **2.** Множество, голям брой, огромно количество. **3.** Широки кръгове население; народ.

мекушàв *прил.* Който е слаб физически и душевно, не може да понася физически и душевни страдания.

мечкàр ж. Който води и разиграва мечката.

мìда ж. Водно безгръбначно животно, затворено в две черупки.

мìна¹ ж. Производствено предприятие за добиване на руда; рудник.

мìна² ж. Голям избухлив снаряд.

мìна³ ж. Движение на лицето като израз на някакво чувство; гримаса.

мит, -ът м. **1.** Старинно народно сказание за природни явления, богове и герои, отразяващо представите на древните народи за света. **2.** *прен.* Измислица, легенда.

митìчески *прил.* Който се отнася до мит.

митрополìт м. Висш православен духовник.

мùмия ж. Тяло на човек или животно, запазено след смъртта чрез балсамиране.

Н

надмèнен *прил.* Високомерен, надут, горд.

нанагòрен (нагорен) *прил.* Който е с наклон или с посока нагоре, към по-високо.

напìпам *св. нпрх.* Намирам, откривам нещо с пипане.

нарèдба ж. **1.** Вещите, предметите, с които вътре е наредено едно жилище, учреждение, заведение; мебелировка. **2.** Упътване, указание, нареждане за начина, по който задължително трябва да се върши нещо.

натовàрвам *нсв.* **1.** Турям върху някого или нещо товар, давам някому да носи нещо тежко. **2.** Възлагам на някого извършване на някаква работа.

наумявам *нсв.* **1.** Решавам, намислям да правя нещо. **2.** Припомням, спомням, напомням. **3.** Приличам на нещо или някого; наподобявам.

нашèственик м. Народ, войска, противник, който извършва нашествие.

нетърпим *прил.* Който не може да бъде търпян; непоносим.

нива (нивя) *ж.* **1.** Пространство земя, обикновено извън населено място, което орат и засяват. **2.** Посев.

низ¹ *м.* **1.** Наниз, редица. **2.** *прен.* Редица, множество от еднакви, еднородни предмети, неща.

низ² *предл.* Из, през, по.

О

омраза *ж.* Чувство на силна вражда и зложелателство; ненавист.

оратор *м.* **1.** Лице, което има дарба и умение да говори красноречиво. **2.** Човек, който говори, произнася реч; говорител.

османски *прил.* **1.** Който се отнася до турска империя и династия. **2.** Турски.

оставам *нсв. нпрх.* **1.** Задържам се, продължавам да стоя, да съм на същото място. **2.** Запазвам се, продължавам да съществувам. **3.** Вървя бавно, изоставам. **4.** Оказвам се, изпадам в лошо състояние, положение. **5.** *разг.* Не преминавам в по-горен клас.

оставам *нсв. прх.* **1.** Турям нещо някъде, за да остане на същото място. **2.** Завещавам наследство. **3.** Напускам; отхвърлям. **4.** Давам свобода. **5.** Позволявам.

отживелица *ж.* Нещо отживяло, на което е минало времето.

откровение *ср. книж.* Откриване, съобщаване на нещо тайно, съкровено, лично.

отпадам *нсв. нпрх.* **отпадна** *св.* **1.** Губя, загубвам физически или душевни сили; отслабвам. **2.** Излизам от състава на нещо; преставам да съществувам или да участвам в нещо.

оттеглям *нсв. прх.* **1.** С теглене премествам, отмесвам назад или встрани. **2.** *прен.* Вземам обратно, отказвам се от нещо.

П

падинà *ж.* **1.** Плитка долина без река. **2.** Поляна между върхове или рътлини.

панайр *м.* **1.** Голям пазар, който *обикн.* става веднъж в годината и трае няколко дни. **2.** Изложба, където се сключват търговски сделки.

пàтя *нсв. нпрх.* Страдам, тегля.

пèйка *ж.* Закрепена на колчета или друга подставка дъска за сядане; скамейка.

пèтало *ср. разг.* Подкова.

пйпам *нсв. прх.* **1.** Хващам, докосвам нещо с пръсти, с ръка. **2.** В тъмно търся с ръце да намеря нещо; търся. **3.** Задявам, засягам, закачвам някого или нещо. **4.** *прен. разг.* Вземам, отнасям, крада. **5.** Върша нещо, работя.

плйтко *нареч.* от плитък.

плйтък *прил.* **1.** Който има малка дълбочина. **2.** *прен.* Който е лишен от сериозно съдържание, от дълбочина.

подсвирквам *нсв. нпрх.* Свирия, свиркам леко или от време на време.

покъщнина *ж.* Всичко, каквото е потребно за обзавеждане на къща за живеене; домашни вещи, мебелировка.

попàра *ж.* **1.** Ядене от надробен хляб, сирене и др. в нещо течено. **2.** *прен.* Нещо забъркано.

потиснат *прил.* **1.** Който или когото потискат; угнетен. **2.** Който изпитва тежко, мъчително чувство; угнетен.

потисник *м.* Който потиска; насилник, угнетител, тиранин.

предàвам *нсв. предàм, св. прх.* **1.** Давам, оставям нещо в ръцете на някого; връчвам. **2.** Давам някому нещо, което съм получил от друг. **3.** Давам в разпореждане на някого; предоставям. **4.** Казвам някому нещо, което съм чул, научил от друг, което са ми казали. **5.** Възпроизвеждам със свои думи. **6.** За радио, телевизия – излъчвам, разпространявам,

пренасям. **7.** Преподавам. **8.** Върша измяна, действам вероломно срещу близък човек или против интересите на своята страна или среда.

предпазл ѝв *прил.* **1.** Който внимава да не му са получи нещо лошо или неочаквано, който се предпазва. **2.** Плах, боязлив, несмел.

преживелица *ж.* **1.** Нещо преживяно, изпитано. **2.** Нещо останало от стари времена, от минали епохи.

прекалѐн *прил.* Който прехвърля, преминава границите на приетото, позволеното, нормалното.

прекатурвам *нсв.* **прекатура (се)** *св.* *прх.* Обръщам с горния край надолу; преобръщам, събарям.

пренасям *нсв.* *прх.* **1.** Нося през нещо на друга страна на нещо. **2.** Нося, занасям от едно място на друго. **3.** *прен.* Преживявам, претърпявам нещо; понасям.

претопявам *нсв.* **претопя** *св.* *прх.* **1.** Преработвам с топене. **2.** Топя наново. **3.** *прен.* Чрез пряко влияние променям народност, характер и пр.; асимилирам.

привеждам *нсв.* **приведа** *св.* *прх.* **1.** Наклонявам надолу; навеждам, свеждам. **2.** Докарвам в някакво състояние. **3.** *прен.* Съобщавам нещо в предкрепа на дадено твърдение.

придавам *нсв.* **придам** *св.* **1.** *прх.* Към нещо дадено или вече съществуващо давам още малко; прибавям, добавям. **2.** *прх.* Давам или правя някой или нещо да придобие нови качества или вид.

примка *ж.* **1.** Връв или въже, нагоде лесно да се затегне и да завърже нещо. **2.** Мрежа, уловка от връв или въже. **3.** Бримка на плетиво.

принасям *нсв.* **1.** Нося в посока към говорещето лице; донасям. **2.** *разг.* Печеля, нося въщи нещо спечелено.

пристигам *нсв.* Идвам, дохождам някъде, достигам местозначението си.

пукнатинà *ж.* Тесен и продълговат, дълъг отвор в нещо твърдо, причинен от удар, натиск, изсъхване и др.

пълчище *ср.* **1.** Многобройна (неприятелска) войска. **2.** *прен.* Голямо множество от хора или други живи същества.

пътепоказател *м.* Табела или стълб със знак за показване накъде върви, води даден път.

Р

разклонявам *нсв.* **разклоня** *св., прх.* Правя линия, път, дърво и *под.* да се разклони. – *св.* *нпрх.* **1.** За дърво – пускам клони. **2.** За линия, път, река и *под.* – раздваям се, получавам отклонение подобно на дървесни клони.

разнищвам *нсв.,* **разнищя** *св.* *прх.* **1.** Изтеглям, изваждам нишките на тъкано или плетено. **2.** *прен.* Разкривам някоя заплетена работа.

ромоля (ромоня) *нсв.* *нпрх.* **1.** Издавам ромон; шумоля. **2.** *прен.* Говоря, приказвам тихо.

рòмон *м.* Приятен шум, шепот на листа или поточе, дъжд.

ронл ѝв *прил.* Който лесно се рони; сипкав.

ру̀дник *м.* Мина (в 1. знач.).

С

сакàт *прил., разг.* **1.** Който е с повреден крайник (ръка или крак); хром, куц, безрък. **2.** *прен.* Несръчен. **3.** *прен.* Несръчно направен, недоправен.

светка̀вица *ж.* Мигновен електрически блясък по облачно небе, *обикн.* във вид на огнен зигзаг.

светлѝкав *прил.* Едвам, слабо светъл; полумрачен.

светоглѐд *м. книж.* Мироглед.

сѐщам се *нпрх.* **1.** Идва ми на ум. **2.** Припомням, спомням си за нещо забравено.

сѝгурно *нареч.* **1.** Уверено и твърдо, без колебание. **2.** Без съмнение, положително. **3.** Може би, навярно.

симпòзиум *м.* [Международно] съвещание за осъждане на някакъв специален, научен въпрос.

ситуа̀ция *ж. книж.* Положение, разположение, състояние.

скакалѐц *м.* **1.** Бледозелено ливадно насекомо с дълги и пъргави задни крака и пипала, по-дълги от тялото. **2.** Зеленикаво насекомо с кафяви петна, което цвърти като шурец. **3.** Насекомо скитник, което се движи на безброй рояци и причинява големи опустошения в земеделието.

скала̀ *ж.* **1.** Голям, едър камък или естествена грамада от едри камъни, издигащи се над земната повърхност. **2.** *прен.* Нещо едро, яко, непоклатимо.

слѐдвам¹ *нсв.* **1.** *прх.* Вървя след някого или нещо. **2.** *прх. прен.* Действам или постъпвам като някого; подражавам. **3.** *нпрх.* Идвам, намирам се под ред след някого или нещо.

слѐдвам² *нсв. прх. и нпрх.* Уча се във висше учебно заведение.

сòнда *ж.* **1.** Съоръжение за пробиване и изследване на земните пластове. **2.** Медицински уред във вид на твърда или гъвкава тръба за проникване в някои органи.

сондѝрам *нсв. и св., прх.* **1.** Пробивам или изследвам, проучавам със сонда. **2.** *прен.* Предварително разузнавам, допитвам се, проучавам нечие мнение, настроение, желание.

стрѐмен *прил.* Който се спуска надолу или се издига нагоре с голям наклон.

стър̀нище *ср.* **1.** Пожъната и неиззорана нива. **2.** Останалата след жътва долна част на житни стъбла по нива.

султа̀н *м.* Титла на владетел в Османска Турция.

сурва̀чка *ж.* Сурова клонеста дрянова пръчка за сурвакане, *обикн.* окичена с цветни изрезки, стари монети и др.

с̀уча¹ *нсв. прх.* **1.** Увивам две и повече нишки в едно; усуквам. **2.** Навивам нишка на цев.

с̀уча² *нсв. прх.* Бозая.

с̀провòд *м.* Придружаване с музикален инструмент изпълнението на певец; акомпанемент.

Т

талѝга *ж.* Обикновена конска кола; каруца.

тамя̀нка *ж.* **1.** Вид бяло ароматно грозде. **2.** Вино от такова грозде.

тв̀ърде *нареч.* Доста, много, извънредно.

текстѝл *м.* Платове, тъкани, тъкани изделия (за облекло, битови нужди и др.).

тем̀ел *м. остар.* Основа на сграда.

ток¹ *м.* **1.** Насочено движение на електричество. **2.** *книж.* Течение, протичане на вода, газ и др.

ток² *м.* Дебела подметка или висока, издължена част на обувка откъм петата на крака.

ток³ *м. диал.* Гумно за вършитба.

топ¹ *м.* **1.** *прост.* Артилерийско оръдие.

2. В шахмата – фигура (с форма на кула).

топ² *м.* По-голям пакет с някои стоки.

трѐскам *нсв. прх.* Друсам, треса, блъскам.

трѐстѝка *ж.* **1.** Крайбрежна висока трева с кухо стъбло и едра разперена метлица.

2. Растение папур.

тѝпан *м.* Ударен музикален инструмент.

тър̀нокòп *м.* Инструмент за копане на твърда, камениста или обрасла с корени почва; кирка.

тър̀ш̀увам *нсв. нпрх.* Бъркам, ровя някъде (из къщи, по джобове, мебели и др.), та търся нещо.

У

умотворѐние *ср. книж.* Творение на ума или на духа, умствено или духовно творчество.

Ф

фазан *м.* Красива птица с лъскави пера и дълга опашка, живее из ниски гори и храсталаци.

филия *ж.* Широк, тънък резен хляб.

Х

хайвѐр *м.* Яйца на риба, икра.

хамбар *м.* Сграда, помещение или съд за зърнени храни; житница.

хва̀щам *нсв. прх.* **1.** Вземам, поемам с ръка; улавям. **2.** Допирам с ръка; пипам, барам. **3.** Ловя с ръце, улавям. **4.** Качвам се в превозно средство, за да пътувам; вземам. **5.** Прихващам, разболявам се, заразявам се от някаква болест.

хйжа *ж.* **1.** Сграда в населено планинско място за подслон на туристи. **2.** *остар.* Селска къща; дом, жилище, колиба.

хипотѐза *ж.* **1.** Научно предложение, което обяснява някой недоказан въпрос, докато се установи научно. **2.** Предположение, догадка.

храст *м.* Нискорасло дървесно растение.

храсталак *м.* **1.** Място, обрасло с храсти. **2.** Много храсти, израсли на едно място.

Ч

честолюбие *ср.* Качество или проява на честолюбив.

чеслолюбив *прил.* **1.** Който прекалено ревниво пази личната си чест и достойнство, та мъчно понася обиди. **2.** Който се стреми към известност и почести, към превъзходство на другите; амбициозен.

чешма *ж.* **1.** Край или разклонение на водопровод, където водата тече от канела или чучур. **2.** Иззидан извор с чучури.

чучур *м.* Тръба на извор, чешма или съд, откъдето изтича водата.

Ш

шамия *ж.* Тънка забрадка, обикновено черна.

шаран *м.* **1.** Вид речна риба с едри люспи. **2.** *прен., разг.* Глупав, прост, наивен човек.

шарка *ж.* **1.** Естествена пъстрота или цветно петно. **2.** Цвят, шар, багра. **3.** Рисувана или чертана, везана или дълбана и друга укараса. **4.** Болест, от която по кожата се явяват червеникави петна или пъпки.

шериф *м.* **1.** В мюсюлманските страни – почетно звание, титла на лице от знатен произход. **2.** *прил.* Знатен, благороден, свещен.

шокйрам *нсв. и св., прх.* **1.** Причинявам, предизвиквам (неприятно) емоционално разтърсване у някого. **2.** Правя неприятно впечатление, бия силно на очи; дразня.

Щ

щапам *нсв. нпрх.* **1.** Стъпвам тежко и морно. **2.** Ходя, стъпвам, *обикн.* бос или с шум по нещо.

Я

ясен¹ *м.* Широколистно дърво с перести назъбени листа и яка, трайна, еластична дървесина.

ясен² *прил.* **1.** За небе, време и под. – който не е покрит с облаци; ведър, светъл. **2.** Светъл, блестящ, сияен. **3.** *прен.* За глас, звук – звънлив, чист, бистър, приятен. **4.** *прен.* Отчетлив, разбран.

ОТГОВОРИ НА ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ 1, стр. 16

1. а. б. в. г.
2. а. б. в. г.
3. а. б. в. г.
4. а. б. в. г.
5. а. б. в. г.
6. а. б. в. г.
7. а. б. в. г.
8. а. б. в. г.
9. а. б. в. г.
10. а. б. в. г.
11. а. б. в. г.
12. а. б. в. г.
13. а. б. в. г.
14. а. б. в. г.
15. а. б. в. г.
16. а. б. в. г.
17. а. б. в. г.
18. а. б. в. г.
19. а. б. в. г.
20. а. б. в. г.
21. а. б. в. г.
22. а. б. в. г.
23. а. б. в. г.

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ 2, стр. 34

1. а. б. в. г.
2. а. б. в. г.
3. а. б. в. г.
4. а. б. в. г.
5. а. б. в. г.
6. а. б. в. г.
7. а. б. в. г.
8. а. б. в. г.
9. а. б. в. г.
10. а. б. в. г.
11. а. б. в. г.
12. а. б. в. г.

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ 3, стр. 56

1. а. б. в. г.
2. а. б. в. г.
3. а. б. в. г.
4. а. б. в. г.
5. а. б. в. г.
6. а. б. в. г.
7. а. б. в. г.
8. а. б. в. г.
9. а. б. в. г.
10. а. б. в. г.
11. а. б. в. г.
12. а. б. в. г.
13. а. б. в. г.
14. а. б. в. г.
15. а. б. в. г.

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ 4, стр. 70

1. а. б. в. г.
2. а. б. в. г.
3. а. б. в. г.
4. а. б. в. г.
5. а. б. в. г.
6. а. б. в. г.
7. а. б. в. г.
8. а. б. в. г.
9. а. б. в. г.
10. а. б. в. г.
11. а. б. в. г.
12. а. б. в. г.
13. а. б. в. г.
14. а. б. в. г.
15. а. б. в. г.
16. а. б. в. г.
17. а. б. в. г.
18. а. б. в. г.
19. а. б. в. г.

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ 5, стр. 94

1. а. б. **в.** г.
2. а. **б.** в. г.
3. а. б. в. **г.**
4. а. б. **в.** г.
5. а. **б.** в. г.
6. а. б. **в.** г.
7. а. б. в. **г.**
8. а. б. **в.** г.
9. а. б. в. **г.**
10. а. **б.** в. г.
11. а. б. в. **г.**
12. а. **б.** в. г.
13. а. б. **в.** г.
14. а. **б.** в. г.
15. а. б. в. **г.**
16. а. б. **в.** г.
17. а. б. в. **г.**

ТЕСТОВИ ЗАДАЧИ 6, стр. 116

1. а. **б.** в. г.
2. **а.** б. в. г.
3. а. б. в. **г.**
4. а. б. в. **г.**
5. а. б. в. **г.**
6. а. б. в. **г.**
7. а. б. в. **г.**
8. а. **б.** в. г.
9. а. б. в. **г.**
10. а. б. в. **г.**
11. а. б. **в.** г.
12. а. б. **в.** г.
13. а. б. в. **г.**
14. а. б. в. **г.**
15. а. б. **в.** г.
16. **а.** б. в. г.
17. а. **б.** в. г.
18. а. б. **в.** г.
19. а. б. в. **г.**
20. а. б. в. **г.**
21. а. б. в. **г.**

